

ІНСТИТУТ
педагогічної освіти
і освіти дорослих
імені Івана Зязюна
НАПН України

ЛИЦАР ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

ДО 95-РІЧЧЯ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
АКАДЕМІКА
СЕМЕНА УСТИМОВИЧА
ГОНЧАРЕНКА

Київ – 2023

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА**

Відділ андрагогіки

ЛИЦАР ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

**ДО 95-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
АКАДЕМІКА СЕМЕНА УСТИМОВИЧА ГОНЧАРЕНКА**

Видання друге, доповнене і перероблене

Київ – 2023

УДК 016:929+37(092)] Гончаренко
ББК 91.9:74
Л 14

Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України
(протокол № 7 від 25 травня 2023 р.)

Л 14 Лицар педагогічної науки: науково-популярне видання до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка [колектив авторів]; за заг. ред. Л. Б. Лук'янової; упоряд.: О. В. Аніщенко, А. М. Самко. Видання друге, доповнене і перероблене. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2023. 226 с.

Рецензенти:

Сотська Г.І., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.

Уліщенко В.В., доктор педагогічних наук, професор, в.о. завідувача Навчально-наукового центру неперервної професійної освіти Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.

Книга присвячена пам'яті видатного науковця, доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена НАПН України (академіка), Заслуженого діяча науки і техніки України, відомого вченого – фахівця у галузі загальної педагогіки і методики навчання фізики, талановитого Вченого, мудрого Вчителя – Семена Устимовича Гончаренка (09.06.1928 – 07.04.2013). У книзі візуалізовано спогади його учнів, колег і друзів, висвітлено окремі аспекти науково-методичної спадщини педагога.

Видання адресовано вченим, докторантам, аспірантам, науково-педагогічним і педагогічним працівникам закладів вищої, професійно-технічної (професійної) освіти, загальноосвітніх закладів, і всім, хто цікавиться науково-педагогічною спадщиною академіка Семена Устимовича Гончаренка, питаннями методології педагогіки, біографічного, феноменологічного підходів у педагогіці, а також проблемами професійного та особистісного розвитку дорослих, гуманітаризації шкільної освіти, методики навчання фізики в середній школі.

У книзі використано фото представників наукових шкіл Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України та інших закладів, установ, а також співробітників Інституту.

© Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2023
© Колектив авторів

*ДОРОГА ЖИТТЯ ШВИДКОПЛИННА,
ДОРОГА НАДІЙ І ТРИВОГ ...
ІШЛА ПО НІЙ СВІТЛА ЛЮДИНА,
ІШОВ ВИДАТНИЙ ПЕДАГОГ...*

**Доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України
СЕМЕН УСТИМОВИЧ ГОНЧАРЕНКО (1928 – 2013)**

**Світлій пам'яті академіка
Семена Устимовича Гончаренка
п р и с в я ч у є т ь с я**

І фізик, і лірик з'єднались в душі,
Та дива тут зовсім немає:
Життєвого поступу – фізик рушій,
А лірик його підіймає.

Матерія вічна у просторі цім,
Чи щось там потрохи щезає?
Як Всесвіту тайни ховаються в нім? –
Лірична душа запитає.

Чи час, що живемо – одна лише мить?
Чи вічність, що строку не має?
Та де той і фізик, і лірик, скажіть,
Що Істину в жмені тримає?

От опір, тертя аж до скрипу зубів –
Це істина є в абсолюті!
Чий дух нескоримий в житті не терпів
Від опору, тертиці й люті?!

Терпів Галілей, Ломоносов, Ейнштейн,
Шевченко і Пушкін, Ландау...
Тому дорікали : «Зухвальство ідей!»,
Тому – що співав «Алатау»...

Та лірики фізиків, просто – людей
Навчали гудіння терпіти.
І поступ – це все-таки плідність ідей,
А їх здобувать треба вміти!

*Григорій Васянович
02.І.2018 р.*

ЗМІСТ

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ	7
Гуревич Роман	
Семен Гончаренко – видатна постать української педагогіки і методики фізики	8
Ляшенко Олександр	
С.У. Гончаренко як вчений-методист	12
Ляшенко Олександр, Мальований Юрій	
Штрихи до портрета.....	14
Ничкало Нелля	
І розум, і совість української освіти і педагогічної науки.....	18
Радкевич Валентина	
Як багато нашого пішло з ним. Як багато його залишилося з нами	23
Савченко Олександра	
Незабутній Семен Устимович	25
Ільченко Віра	
Семен Устимович Гончаренко в українській і світовій педагогіці	27
Ільченко Віра	
Семен Устимович Гончаренко в боротьбі за українську освіту	33
Філіпчук Георгій	
Продовження розмови з Любомудром.....	37
Кузьмінський Анатолій	
Семен Устимович Гончаренко – глибока наукова компетентність, чуле серце і тонке відчуття гумору.....	40
Лук'янова Лариса	
Мої спогади про Вчителя.....	43
Щербак Ольга	
Актуальність науково-педагогічної спадщини академіка С.У. Гончаренка.....	49
Аніщенко Олена	
Минуле, що лине в майбутнє (штрихи до портрета академіка Семена Устимовича Гончаренка).....	52
Васянович Григорій	
Реаліст і мрійник педагогічної освіти і науки – академік Семен Гончаренко.....	55

Вовк Мирослава	
Цінності академічної доброчесності у спадщині С.У. Гончаренка	63
Гуз Костянтин	
Академік Семен Устимович Гончаренко.....	66
Дем'янчук Олександр	
Непересічний таланти академіка Семена Устимовича Гончаренка.....	71
Дубасенюк Олександра	
Реалізація ідей С.У. Гончаренка про роль та особливості науково-педагогічного дослідження у підготовці педагогів-дослідників.....	72
Кічук Надія	
Вишукана інтелігентність і наукова невичерпність – найвиразніші спогади про мого Вчителя.....	78
Козлакова Галина	
Педагогічний вплив на підготовку учителів і молодих науковців у працях академіка С.У. Гончаренка.....	80
Козловська Ірина, Козловський Юрій	
Шляхетна іскра вічного вогню.....	87
Коновець Світлана	
Наш мудрий планетарний Учитель.....	89
Муранова Наталія	
Бути людиною – найважливіша професія.....	92
Онищук Людмила	
Велич людської душі.....	96
Піддячий Микола	
Вчитель, Наставник, Вчений.....	98
Рибалка Валентин	
Гуманістичні діалоги з Семеном Устимовичем Гончаренком як школа професійної наукової творчості.....	100
Семенов Олена	
Семен Устимович Гончаренко як акмеособистість у царині методології науково-педагогічних досліджень.....	103
Сігаєва Лариса	
Я – щаслива людина.....	109
Сікорський Петро	
Семен Устимович Гончаренко – двічі науковий керівник.....	112

Солдатенко Микола	119
Методологічна спадщина академіка С.У. Гончаренка.....	
Степанюк Алла	
Академік Семен Гончаренко міг би обійтися без педагогіки, а педагогіка без нього – аж ніяк	123
Стрельніков Віктор	
Семен Устимович Гончаренко – мій Великий Вчитель.....	126
Тарасенко Галина	
Гуманітарний всесвіт Семена Гончаренка (масштаб наукових ідей у абрисі епохи «освітнього ренесансу»).....	131
Усатенко Тамара	
Три зустрічі з Семеном Устимовичем Гончаренком.....	137
Хомич Лідія	
Науковий супровід в аспірантурі, докторантурі, інституті.....	140
Ягупов Василь	
Наукова етичність як провідний методологічний і життєвий принцип академіка Семена Гончаренка.....	144
Баглай Володимир	
Батьківське побажання «ХАЙ ЩАСТИТЬ!».....	156
Гребеніченко Юлія	
Актуальність поглядів С.У. Гончаренка в контексті сучасної освіти	158
Грищенко Юлія	
Мудрість, скромність, доброта і відданість українській педагогіці	161
Жидацький Юрій	
Мовна особистість С.У. Гончаренка у вимірах психолінгвістики	163
Зінченко Світлана	
Дякую долі за знайомство і спілкування з Семеном Устимовичем.....	168
Кизенко Василь	
Знакова роль С.У. Гончаренка в розвитку української педагогіки: слово про Вченого.....	170
Ковальчук Ера	
Вчений-енциклопедист	173
Кутова Ольга	
Пам'яті Семена Устимовича Гончаренка присвячується	176
Самко Алла	
Семен Устимович Гончаренко – академік мудрості та людяності.	180

Сокол Тетяна

Будемо пам'ятати завжди (про Семена Устимовича Гончаренка). 185

Соломаха Світлана

С.У. Гончаренко про визначення терміну «культура» 186

Тищук Віталій

Окремі спогади про Семена Устимовича Гончаренка 189

Торчевська Наталя

Видатний науковець, щира людина 197

Хлєбникова Людмила

Якою людиною був Семен Гончаренко? 199

Шагаєва Ольга

З теплотою і щирою вдячністю 201

Штома Людмила

Освіти сяйво осяйне..... 203

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 205

**ДОДАТОК "ФОТОЖИТТЄПИС АКАДЕМІКА
СЕМЕНА УСТИМОВИЧА ГОНЧАРЕНКА"** 209

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Ця книга присвячена пам'яті доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена НАПН України (академіка), Заслуженого діяча науки і техніки України, талановитого Вченого-енциклопедиста, провідного методолога педагогічної науки України, видатного вченого – фахівця у галузі загальної педагогіки і методики навчання фізики, мудрого Вчителя, великої світлої Людини – Семена Устимовича Гончаренка (09.06.1928 – 07.04.2013). Вона написана його учнями, колегами, друзями, для яких він – незалежно від віку – був водночас Учителем по життю. Створена до 95-річчя від дня народження С.У. Гончаренка.

Як відомо, визнання, успіх і перемога є нагородою для тих, хто готовий допомагати іншим, ділитися своїми знаннями, своїм досвідом. Саме такою Людиною був Семен Устимович Гончаренко. Наукові та методичні дороговкази Вченого втілюються у діяльності його учнів, послідовників, колег, когорта вчителів фізики, які впроваджують його ідеї.

Славне життя Семена Устимовича переконливо свідчить про силу його характеру, ясність і глибину розуму, велич його душі, і ми знову і знову дякуємо долі за надану можливість вчитися у Нього.

Книга створена передусім для того, щоб зберегти світлі миті спілкування та співпраці, пов'язані з видатним Педагогом, непересічною Особистістю, щоб мати можливість, гортаючи сторінки цієї праці, пригадувати його мудрі поради, виважені настанови, дотепні жарти, звіряти свої вчинки з його високими життєвими цінностями.

У книзі візуалізовано спогади однодумців Семена Устимовича, висвітлено окремі аспекти науково-методичної спадщини педагога. Видання містить відомості про професійні здобутки, підготовку наукових кадрів, багатогранну та багаторічну організаторську, науково-педагогічну діяльність Вченого.

Упорядники щиро вдячні всім, хто долучився до підготовки цього видання. Водночас усвідомлюємо, що, на жаль, не змогли знайти та залучити до участі в цій книзі усіх друзів, колег і представників наукової школи Вченого.

Сподіваємося, що це видання допоможе більш глибоко пізнати й зрозуміти науково-педагогічну спадщину Вченого, ім'я якого стало гордістю України. Книга – наш скромний внесок у вінок пошани видатному Педагогу Семену Устимовичу Гончаренку. Адже Семен Устимович «був справжнім і вірним лицарем педагогіки. Усе зроблене ним у її царині ... чекає вдумливого вивчення й дослідження» (Ю.І. Мальований).

Книга є доповненим і переробленим виданням праці 2018 р.:

Лицар педагогічної науки: науково-популярне видання до 90-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка [колектив авторів] / За заг. ред. Л.Б. Лук'янової; упоряд.: О.В. Аніщенко, А.М. Самко. Київ: ТОВ «ДКС-Центр», 2018. 184 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711030/>

Роман Гуревич,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна
r.gurevych2018@gmail.com

СЕМЕН ГОНЧАРЕНКО – ВИДАТНА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ І МЕТОДИКИ ФІЗИКИ¹

У 2023 році українська педагогічна наука відзначатиме 95 років з дня народження видатного українського вченого, знаного фахівця в галузі педагогіки і методики навчання фізики – Семена Устимовича Гончаренка. Як казав один із наших спільних знайомих «це наукова глиба, титан науки».

Мені довелося познайомитися з Семеном Устимовичем ще у 1978 році, коли він працював заступником директора інституту педагогіки Міністерства освіти України (тоді УНДІП), а я був здобувачем відділу профтехосвіти цього інституту, працював викладачем фізики і електротехніки колишнього міського середнього ПТУ № 4 м. Вінниці (нині – ДПТНЗ «Вінницьке МВПУ»), підготував дисертацію зі здійснення міжпредметних зв'язків фізики і електротехніки у профтехучилищі. Працюючи в цьому училищі, я підготував дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук, що стосувалася міжпредметних зв'язків фізики і електротехніки в професійно-технічних навчальних закладах.

Один із двох моїх наукових керівників (Н.М. Розенберг), який працював у відділі профтехосвіти, порадив захищати дисертацію в Москві в Науково-дослідному інституті засобів і методів навчання АПН колишнього СРСР. Він направив мене до академіка С.Я. Батишева, який очолював відділення професійно-технічної освіти в президії АПН. Сергій Якович також порадив захищатися в НДІ засобів і методів навчання, де функціонувала рада із захисту дисертацій з профтехосвіти. В той же час він порадив дещо змінити тему дисертації, прибравши одне слово у назві. Це вже було незадовго до захисту, тому я повернувся в Київ і звернувся до Семена Устимовича, який був заступником директора інституту, з проханням надати інший витяг щодо координації теми дисертації. На мій подив, Семен Устимович, який був тоді ще кандидатом наук, сказав, що він проти, а пов'язано це було з тим, що він має

---

¹ При підготовці статті використано джерела:

Гончаренко Семен Устимович. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 09.04.2023)

Лицар педагогічної науки: науково-популярне видання до 90-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка [колектив авторів]; за заг. ред. Л.Б. Лук'янової; упоряд.: О.В. Аніщенко, А.М. Самко. К.: ТОВ «ДКС-Центр», 2018. 184 с.

свою точку зору на це педагогічне явище. Я йому сказав, що це ж Батишев! У відповідь Семен Устимович сказав, що вони там у Москві хочуть своє, а ми тут у Києві, залишаємо так, як затвердили в нас. Інцидент удалося пригасити Олені Степанівні Дубінчук, яка була завідуючою відділом профтехосвіти та дуже по-доброму ставилася до аспірантів і здобувачів. Вона переконала Семена Устимовича, що треба змінити назву роботи і це не вплине на її зміст, а дозволить Роману Семеновичу захистити свою працю. Так і сталося.

Семен Устимович і Олена Степанівна дружили між собою. Коли я, після одержання диплому кандидата наук, поїхав працювати в Білорусію, в педагогічний університет м. Мозир, Олена Степанівна в одній із телефонних розмов сказала, що Семен Устимович знає гарні книжки з шахів у Білорусії і попросила мене купити для нього такі книжки, що я з приємністю зробив і переслав Олені Степанівні для передачі Семену Устимовичу.

Семен Устимович дійсно дуже захоплювався шахами про це свідчило й те, що він частенько, піднімаючись на п'ятий поверх УНДІПу, приєднувався до групи співробітників, які грали в шахи біля вікна. Семен Устимович, коли його просили з кимось розіграти партію спочатку відмовлявся, а потім казав, «а, все одно обідня перерва, то давайте зіграємо». Як правило, він перегравав своїх опонентів, можливо тому, що, маючи чудовий природний хист, багато читав літератури з шахів і дуже любляв цю гру.

Подальші наші зустрічі з Семеном Устимовичем відбувалися вже після захисту кандидатської дисертації, праці в училищі, а незабаром у Вінницькому педагогічному інституті імені М. Островського (нині – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського), в якому з 1992 року провели вже 15 міжнародних науково-практичних конференцій «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики підготовки фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми». У витоків цієї конференції стояли Н.Г. Ничкало, С.У. Гончаренко, В.Ю. Биков та інші науковці НАПН України, працівники інститутів, університетів, практичні працівники тощо.

Хоча пройшло багато років, проте мені запам'ятався один епізод, пов'язаний з Семеном Устимовичем. В актовій залі нашого університету пленарні засідання завжди проходять в присутності до 600-та осіб. Крім учасників, ми завжди запрошуємо керівників освіти, місцеву освітянську спільноту, студентів. Одного разу, виступаючи на пленарному засіданні, Семен Устимович почав з такої фрази: «сиджу, як завжди в президії, а щастя немає». Взагалі я помічав, що він був доволі меланхолічною людиною, хоча дуже любляв скажімо жарти, анекдоти, цікаві розповіді. Повертаючись одного разу з конференції, а ми завжди відвозили його в Київ, я із задоволенням почув, як Семен Устимович упродовж близько 3 годин розповідав анекдоти і смішні історії. До речі, його розповіді

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

завжди були без будь-яких негарних слів, частіше всього на історичні або політичні теми.

Після того, як Семен Устимович став моїм науковим консультантом з докторської дисертації, наші зустрічі почастишали. Він завжди давав дуже цінні поради. І все це відбувалося в його кабінеті на 5-му поверсі інституту. До речі, його кабінет завжди був у «спартанському» стилі: нічого зайвого, лише купа книжок, дисертацій, журналів тощо. Під час перерви Семен Устимович обов'язково ходив на прогулянку найближчими вулицями. Серед значної кількості книг, написаних академіком, були книги педагогічні, з методики фізики і загальновідомий збірник задач з фізики, яким я ще користувався під час вступу в інститут як абітурієнт. Це збірник задач до цих пір не втратив своєї актуальності. Відомим є також посібник для аспірантів щодо методики науково-педагогічних досліджень, що ми видали з побажання Неллі Григорівни Ничкало та зі згоди Семена Устимовича у Вінниці наприкінці 90-х рр. на початку XXI ст. тричі. Цей посібник і нині є дійсним «бестселером» серед аспірантів і докторантів. На жаль, останніми роками вже не вдається перевидати цей посібник, але він є в бібліотеці нашого університету і в низці інших.

Семен Устимович любляв спілкуватися з молодими викладачами, вчителями шкіл і студентами. Приїжджаючи до Вінниці на конференції або за запрошеннями кафедри фізики, або як голова журі всеукраїнської олімпіади з фізики, він завжди зустрічався з нашими викладачами і студентами старших курсів (фізиків) на кафедрі фізики в університеті, читав лекції і проводив заняття з практикуму розв'язування задач із найздібнішими студентами. Під час олімпіад Семен Устимович зустрічався з учителями фізики не лише Вінниччини, а й з найкращими вчителями фізики України, які очолювали обласні команди учнів. Книжки Семена Устимовича з фізики, її методики до цих пір є настановчими для всіх людей, які опікуються розвитком цієї науки в Україні. Хочу розповісти ще про один епізод, пов'язаний з особистістю Семена Устимовича. В Хмельницькому національному університеті, що два роки проводиться Міжнародна науково-практична конференція, присвячена професійному розвитку особистості. До програми конференції входить зустріч з видатними знаними педагогами, які беруть участь у конференції. Зустріч відбувається в актовій залі в присутності значної кількості людей – учасників конференції, викладачів ХНУ, студентів тощо.

На одній із конференцій на сцену актової зали вийшов Семен Устимович. Хто його пам'ятає, стверджуватиме, що він не любив таких почесей від величезної кількості людей. Тому вийшов дещо ніяково, неспішною ходою. В залі лунали оплески. Ведуча представила академіка Гончаренка, розповіла про нього, про його праці, про підготовлених докторів наук і кандидатів і багато іншого. Далі Семен Устимович відповідав на запитання присутніх. Коли один із молодих людей

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

спитав у нього, а як Вам удається так багато робити, звідки у Вас стільки знань і не лише в галузі фізики та її методики, а й у педагогічній науці (останніми роками Семен Устимович опікувався проблемами гуманізації освіти, педагогічної науки), то академік відповів: «А в цьому не лише моя заслуга, а й Ваша – здобувачів докторського ступеня, аспірантів, моїх співрозмовників. Я не міг би охопити стільки найрізноманітніших питань, якби Ви не приносили до мене свої праці – дисертації, підручники, посібники, статті, з яких я дізнаюсь про багато цікавих речей, явищ, процесів. Я їх обробляю в голові й видаю Вам свої рекомендації, а за цей рахунок мені вдається ознайомитися й поглибити свої знання у відповідній галузі». Мені видається, що це дуже чудова фраза.

Можна було б ще багато розповідати про свої зустрічі з цією людиною. Ми зустрічалися у нього в кабінеті, на конференціях, і навіть у неформальній обстановці, але кожного разу я відчував, що це людина-енциклопедія, дуже обізнана в різних галузях життя і науках. Семен Устимович Гончаренко – це видатний учений і велична людина-особистість.

Учні академіка Семена Гончаренка працюють нині в різних містах, країнах, в чисельних університетах, коледжах, професійно-технічних училищах і загальноосвітніх школах. Усі вони пам'ятають свого Учителя і докладають максимум зусиль, щоб ті знання й уміння, котрі вони одержали від академіка з успіхом використовувалися в своїй практичній діяльності, щодо поліпшення рівня й якості знань сучасних здобувачів освіти.

Ми завжди пам'ятаємо свого Вчителя!

Олександр Ляшенко,
Національна академія педагогічних наук України,
м. Київ, Україна
o.liashenko@gmail.com

С.У. ГОНЧАРЕНКО ЯК ВЧЕНИЙ-МЕТОДИСТ²

Сьогодні ми вшановуємо пам'ять Вченого, спектр наукових інтересів якого дуже широкий. У кожному напрямі, де він вів науковий пошук, зроблене ним заслуговує на окрему увагу і ґрунтовне опрацювання тих ідей і думок, якими він щедро ділився зі своїми колегами і учнями. Проте є галузь педагогічної науки, яка була основною впродовж всієї наукової діяльності С.У. Гончаренка. Це теорія і методика навчання фізики. З неї він почав свій науковий шлях, навчаючись в аспірантурі і працюючи у відділі методики навчання фізики НДІ педагогіки. За цією науковою спеціальністю він захистив кандидатську (1961 р.) і докторську (1989 р.) дисертації і має найбільший науковий доробок (*Гончаренко Семен Устимович, 2003; Семен Устимович Гончаренко, 2013*). А його невеличка за обсягом брошура «Методика як наука» (2000 р.) стала бестселером серед вчених-методистів і кілька разів перевидавалась у різних виданнях.

Варто зазначити, що С.У. Гончаренко зробив вагомий внесок у розвиток теоретичних засад методики навчання фізики. На початку свого наукового шляху він разом із своїм науковим керівником М.Й. Розенбергом підготували кількатомний посібник для вчителів «Методика навчання фізики в середній школі. Загальні питання. Механіка», «Методика навчання фізики в середній школі. Молекулярна фізика. Основи електродинаміки», «Методика навчання фізики в середній школі. Коливання і хвилі. Оптика. Теорія відносності. Фізика атомного ядра». За його участі опубліковано також кілька інших методичних посібників, завдяки яким вчителі фізики одержали слушні методичні поради з упровадження нового змісту шкільного курсу фізики за оновленими програмами. Упродовж наступних років вченим було видано численні методичні посібники і рекомендації щодо різних проблем методики навчання фізики, які сприяли розвитку цієї галузі педагогічної науки, зокрема з нагальних проблем викладання різних тем навчання фізики.

---

² При підготовці статті використано джерела:

Гончаренко Семен Устимович: до 75-річчя від дня народження: Каталог виставки / АПН України. ДНПБ України; Уклад. та відп. за вип. Л.О. Пономаренко. К., 2003. 47 с. (Серія «Ювіляри АПН України»; вип. 15).

Семен Устимович Гончаренко: бібліографічний покажчик / НАПН України, ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського; [уклад.: Стельмах Н.А., Айвазова Л.М.]. К. Нілан-ЛТД, 2013. 195 с. (Серія «Академіки НАПН України», вип. 21).

С.У. Гончаренко відомий педагогічній громаді і як автор підручників з фізики. Його оригінальні методичні ідеї втілювались у навчальній літературі, спочатку в посібниках для школярів з різних тем шкільного курсу фізики, а згодом у підручниках з фізики для 9 і 10 класів вечірніх (змінних) загальноосвітніх шкіл. Заслуговує також на увагу підготовка і видання С.У. Гончаренком кількох книжок для читання з фізики для учнів 6 і 7 класів. На початку 90-х років ХХ ст., коли відбувалося становлення нової української школи, з власними вітчизняними програмами і підручниками, робота з підручникотворення була ним продовжена. Основна увага вченого була зосереджена на систематичному курсі фізики з урахуванням диференціації старшої школи на природничо-науковий і гуманітарний профілі. Його підручники з фізики для 9-11 класів загальноосвітніх закладів освіти, особливо для гуманітарного профілю, були позитивно сприйняті вчителями і учнями і перевидавалися впродовж багатьох років.

У методичній спадщині С.У. Гончаренка особливе місце займають фізичні задачі. Методичним прийомом розв'язування фізичних задач ним приділялась особлива увага. Як ініціатор і організатор всеукраїнських учнівських олімпіад він запропонував багато оригінальних задач, підготував і видав кілька збірників фізичних задач, зокрема для шкільних фізичних олімпіад, створив практикуми з розв'язування фізичних задач тощо. Для нього фізична задача була особливим засобом розвитку фізичного мислення учнів, методом спонукання учнів до допитливості і креативності.

Звичайно в цьому короткому есеї лише позначені головні здобутки С.У. Гончаренка як вченого-методиста. Його творчий шлях, на нашу думку, заслуговує на окреме більш глибоке дослідження, в якому мають бути ґрунтовніше окреслені методичні ідеї і підходи вченого, проаналізовано його внесок у розвиток вітчизняної теорії і методики навчання фізики.

Олександр Ляшенко,

Юрій Мальований,

Національна академія педагогічних наук України,

м. Київ, Україна

kotbegemot63@gmail.com

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА

Писати про Семена Устимовича Гончаренка здавалося б легко і водночас непросто. Легко тому, що був він нашим сучасником, жив і творив на наших очах, ще чуються мовлені його негучним, але впевненим голосом фрази, ще не так давно лягли на папір зафіксовані ним останні думки. А складно тому, що був він особистістю неординарною, багатогранною, глибокою, масштабність таких осягається з часом.

Людина енциклопедичних знань і феноменальної пам'яті, він вражав широтою інтересів і захопленнь у науці і в житті. Його наукові уподобання охоплювали значне коло проблем – від методології педагогіки до популяризації наукових знань серед учнівства, допитливих читачів старшого віку. Вагомим є його внесок в обґрунтування засад нової школи в новій українській державі. Перша концепція середньої загальноосвітньої школи України (1990 р.), концепція гуманітаризації освіти, створені під його керівництвом, фундаментальні статті з кардинальних проблем організації шкільної справи, формування змісту освіти, побудови дидактичного процесу, що містять оригінальні ідеї і підходи до розв'язання низки основоположних педагогічних проблем, істотно вплинули на сутність і спрямування освітнього процесу в країні.

Досить гостро Семеном Устимовичем було поставлено, зокрема, проблему фундаменталізації освіти, яку, на жаль, не вдалося вирішити й досі. Він категорично заперечував вузьку спеціалізацію навчання, на якому б ступені загальної середньої освіти вона не здійснювалася. Завдання ж шкільної освіти вбачав у підготовці молоді до універсальної, а не вузько специфічної діяльності в житті. І насамперед уважав за необхідне розвивати в учня здатність учитися, вміння знаходити потрібну інформацію, працювати з нею. Сам неодноразово зізнавався: «Я цього не знаю, але достеменно знаю, де я можу знайти те, що мене цікавить». Настійливо застерігав від небезпечної тенденції під прикриттям гуманізації освіти примітивізувати її зміст, вихолостити з нього складники, необхідні для повноцінного розвитку особистості, різко знизити науковий рівень освіти. Щоби поставити надійний заслін всіляким спробам волюнтаристського втручання у зміст освіти, ще в 1995 році з його ініціативи в очолюваному ним Відділенні дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті Академії педагогічних

наук України було розроблено і запропоновано проект комплексної науково-дослідної цільової програми «Державний стандарт загальної середньої освіти», яка передбачала наукове обґрунтування функцій освітнього стандарту, його структури і змісту, визначала етапи роботи з його створення.

Пріоритетним завданням і необхідною умовою розвитку української педагогічної науки вважав посилення її прогностичної функції, забезпечення спрямованості педагогічних досліджень на методологічне, теоретичне і методичне забезпечення відродження й розвитку національної школи, пізнання і подолання діалектичних суперечностей у педагогічній теорії і практиці, обґрунтування нових ефективних форм і технологій педагогічної діяльності. Твердо відстоював ідею, що педагогічна наука в суверенній Українській державі має розвиватися як органічна складова теорії всесвітнього історико-педагогічного процесу, не замикаючись у національних рамках. Не заперечуючи, що в педагогічному досвіді кожної нації є своє, неповторне, здобуте власними зусиллями, а також таке, що зумовлене національним менталітетом, все ж був переконаний, що вагомі наукові здобутки завжди є результатом спільних зусиль науковців різних країн і народів. Саме відкритість педагогічної науки дає можливість брати із взаємодії з педагогічною думкою інших націй потрібне для себе і віддавати їм те, чим вона багата сама. Однак відкритість педагогічної науки й освіти ніяк не сумісна із беззастережним перенесенням різноманітних рецептів і зразків із зарубіжного досвіду на національний ґрунт. Справжній бум такого некритичного перенесення, що спостерігався особливо в перші роки розбудови суверенної української школи, довів повну неспроможність такого підходу, незаперечно переконав, що просте копіювання будь-якого зарубіжного досвіду без належного переосмислення й адаптації до особливостей української освіти не дасть бажаних результатів. Про це не варто забувати й зараз, коли нам у ряді випадків продовжує бракувати належної критичності у запозиченні чужого досвіду. А натомість має місце тотальне захоплення закордонними новаціями і легковажне ігнорування перевірених багаторічною практикою своїх надбань.

Семен Устимович – достойний представник української школи методистів фізики, збагативши її надбання вагомими результатами. Він обґрунтував дидактичну систему формування природничо-наукової картини світу у школярів, був одним із авторів чотирьохтомної методики навчання фізики в середній школі, створив перше покоління національних підручників з фізики для 9 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням цього предмета. Написав низку посібників для вчителів. Сам творець, він постійно дбав про те, щоб живий інтерес до пізнання невідомого, вогник творчості пробудити у молодого покоління, всіляко підтримував творчих педагогів, науковців, допомагав їм реалізувати задумане. У всіх його підручниках є неодмінна рубрика: «Якщо

хочеш знати більше – прочитай». Він написав понад десяток книг для учнів виключно з цією метою – зацікавити, розширити світогляд, пробудити допитливу думку. Це книги для читання з фізики, збірники олімпіадних задач, науково-популярні видання.

«Наука на вагу не поціновується» – любив повторювати. І все ж... Серед кількох десятків написаних ним книг виокремимо одну. Це – «Український педагогічний словник». Історія знає одиничні приклади створення подібних видань однією людиною. Принаймні в галузі педагогіки це другий випадок.

Він творив швидко і легко. Принаймні так зовні здавалося. Вржала його неймовірна працездатність. Мав дивовижну здатність швидко переключатися з одного виду діяльності на інший, а то й робити кілька справ практично одночасно. Характерною є його манера створення письмового тексту. Спочатку це робилося начорно, часто на зворотному боці вже використаного листка паперу, а то й між рядками вже існуючого тексту. Потім переписувалося начисто, за потреби виправлялося і вдосконалювалося. Далі передавалося на передрук. У ряді випадків цю функцію виконував сам автор, користуючись своєю знаменитою друкарською машинкою. Комп'ютера не визнавав, так само як і мобільного телефону, яким ніколи не користувався.

Він не терпів фрагментарності, сказати б, легковажності в науці, з гіркотою констатував низький рівень багатьох наукових праць, відсутність новизни підходів, оригінальних ідей і рішень. Якось, рецензуючи одну з робіт на предмет доцільності її опублікування, у висновку іронічно написав: «Це в основному загальні розмови. Роботу можна опублікувати, вона не принесе шкоди, хоча й користі – теж». Водночас при всій вимогливості і нетерпимості до наукової халтури, які він виявляв у всіх ситуаціях, ніколи не голосував «проти» під час публічних захистів дисертаційних досліджень, якими б недоліками вони не хибували. Бо вважав, що коли людину допустили до захисту, то на цьому етапі вже немає чого «розмахувати руками» і саме в такий спосіб виявляти своє ставлення до роботи. Це мало бути зроблено на попередніх етапах її розгляду. Міг не погоджуватися, критикувати, але щоб голосувати «проти» – ніколи.

За стилем творчості був індивідуалістом. За потреби міг очолювати наукові колективи для розв'язання певних проблем, підготовки важливих документів тощо. Але творив, як правило, один. «Зграями лише горобці літають», – буркотів незлобиво.

Багато і захоплено читав. Ще навчаючись у школі, перечитав усі книги сільської бібліотеки і нерідко на уроках літератури замість учительки переповідав зміст передбачених програмою художніх творів, який знав у всіх подробицях краще, ніж сама вчителька. Він був першим читачем усіх нових надходжень до бібліотек наукових установ, де працював – Інституту педагогіки, а згодом

Інституту педагогічної освіти й освіти дорослих. Постійно в кінці робочого дня можна було спостерігати таку картину. Семен Устимович іде в бібліотеку і згодом задоволений несе оберемок свіжих газет, журналів, книг, які якимось дивним чином уміщалися в його бездонному портфелі і благополучно доставлялися додому. Зазвичай для перегляду цієї гори видань вистачало вечора і початку ночі. Вранці значна їх частина поверталася до бібліотеки за винятком одиничних примірників, які потребували пильнішої уваги.

Читав надзвичайно швидко, одного погляду на сторінку вистачало, щоб ухопити сутність там написаного. Цю здатність неодноразово відчували на собі наукові співробітники, аспіранти, докторанти, особливо під час щорічних звітів у нього як у заступника директора Інституту педагогіки з наукової роботи. Найбільш «проблемні місця» у стосах написаних сторінок, гордо принесених на звіт, блискавично виявлялися і супроводжувалися влучним і вичерпним науково-гумористичним коментарем.

Він був і залишається незаперечним науковим авторитетом. Його цитують, на нього посилаються у десятках робіт. Досить часто й сьогодні у процесі наукових дискусій один із найвагоміших аргументів звучить приблизно так: «А ось Семен Устимович Гончаренко з цього приводу стверджував...».

Нелля Ничкало,
Національна академія педагогічних наук України,
м. Київ, Україна
narп24@gmail.com

І РОЗУМ, І СОВІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ І ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

*«Любов до науки – це любов до правди,
тому чесність є основою добропорядності
вченого»*

Людвиг Фейєрбах

Велет української педагогічної науки, ім'я якого увійшло до золотої скарбниці нашого народу кінця ХХ – початку ХХІ століття. У цих словах – глибокий зміст, особливі сердечні почуття, наша пошана й любов до Великого Вчителя-Вченого, Друга й неповторної людини – Семена Устимовича Гончаренка. «У кожній сфері людської діяльності, у кожній галузі знань є постаті, фаховий авторитет яких безсумнівний, бо підкріплений вагомими результатами їхньої праці, які пройшли випробування життям. До таких постатей в українській педагогіці належить академік С.У. Гончаренко»³. З таким об'єктивним висновком, опублікованим 15 років тому в газеті «Освіта», важко не погодитися.

Сам Бог і доля подарували мені зустріч із Семеном Устимовичем ще в 1976 р., коли він був незмінним представником Науково-дослідного інституту педагогіки у різних комісіях і творчих групах, що створювалися в радянські часи Верховною Радою України, Міністерством народної освіти УРСР та Академією наук України. Перша зустріч із Семеном Устимовичем справила на мене неповторне враження. Високий інтелект, енциклопедичні знання, креативність, вміння дискутувати з опонентами, незважаючи на їхній високий державний ранг, й непримиренність до фальші, до псевдоконцепцій, які призводили лише до негативних результатів в освіті. Саме такі риси особистості Семена Устимовича Гончаренка закарбувалися в моїй пам'яті й назавжди залишилися в моєму серці.

З 1 червня 1981 р. мені пощастило працювати із Семеном Устимовичем як із заступником директора з наукової роботи Інституту педагогіки Міністерства народної освіти УРСР, а з березня 1993 р. – з віце-президентом, академіком-секретарем Відділення дидактики, методики й інформаційних технологій в освіті АПН України. Як головний науковий співробітник (з грудня 1998 р.) Інституту педагогіки і психології професійної освіти (з лютого 2007 р. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих) він відіграв надзвичайно важливу роль у становленні й розвитку цієї академічної установи. Семен Устимович не лише брав активну участь у роботі вчених рад цього Інституту (і спеціалізованої по захисту

---

³ Освіта. 2003. № 14/15. С. 6.

докторських і кандидатських дисертацій, і робочої вченої ради). Об'єктивно критикуючи, дисертації та різні наукові проекти, подані на розгляд цих та інших рад, він щедро пропонував свої концептуальні підходи, авторські ідеї, завжди давав цінні методологічні поради.

На кожному життєвому етапі я пізнавала й відкривала свого Гончаренка, вчилася й зростала на його висококваліфікованих методологічних, дидактичних та інших порадах, а головне – на сердечності, щирому прагненні допомагати тим, хто шукає, осмислює нові теорії й концепції та прагне особистого саморозвитку. Незабутніми для мене стали і перші й останні роки роботи із Семеном Устимовичем. Його філософське бачення освітянських проблем й несприйняття бюрократизму в системі освіти і науки, у проведенні педагогічних досліджень вражали не тільки науковців Інституту педагогіки, а й працівників тодішнього Міністерства народної освіти УРСР та інших державних структур.

Семен Устимович завжди працював. Він ніколи не марнував часу (хіба що змінював види своєї наукової діяльності). Його великі робочий стіл в Інституті педагогіки, в Президії АПН України, в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України – це унікальне явище в організації наукової праці. На ньому завжди було чимало найновіших вітчизняних і зарубіжних наукових журналів, монографій, збірників наукових праць, які Вчений оглядав, перечитував необхідне, занотовував окремі положення, палко критикував «дурниці» й водночас схвалював інноваційні наукові й науково-методичні праці, підручники та посібники. У процесі такої системної аналітичної діяльності він глибоко осмислював, висловлював своє бачення, формулював свої пропозиції та рекомендації.

Семен Устимович дуже часто «позичав», особливо молодим науковцям, журнали і монографії, які йому не завжди повертали... А поряд з усім цим – дисертації та автореферати різних аспірантів і докторантів (і «своїх» і не «своїх»). Доречно зазначити, що «чужих» науковців у нього ніколи не було. У процесі щоденної роботи накопичувалися різні записи Вченого – окремі фрагменти до рукописів статей, підручників, навчальних посібників і словників, монографій. Й досі не можу збагнути, як він встигав усе це робити паралельно. І це тоді, коли треба було виконувати ще й адміністративні функції і в Інституті педагогіки, і в Академії.

Двічі на рік особливим «ритуалом» для наукових співробітників усіх лабораторій Інституту педагогіки були звіти про виконання індивідуальних планів НДР. «Семенівські бані» – так ми їх називали. Ці інтелектуальні «бані» були дуже повчальними й ефективними. Вони стимулювали критичне мислення, відкривали очі на реальний стан справ, допомагали бачити фальш, налаштовували на високий рівень методологічних вимог і розуміння важливості інноваційності у науково-дослідній роботі.

Вчений, якому були притаманні воістину широкі методологічні горизонти й глибинне теоретичне бачення, ніколи не розмінювався на дрібниці. Семен

Устимович завжди бачив головне, приділяв особливу увагу стратегічним питанням розвитку освіти і науки. В «Інформаційному довіднику Національної академії педагогічних наук України», виданому до 20-річчя НАПН України⁴ читаємо: *«Фахівець у галузі загальної педагогіки і методики навчання фізики. Досліджує проблеми методології педагогіки, фундаменталізації та гуманітаризації освіти, теорії навчання, дидактики фізики. Обґрунтував дидактичні засади формування природничо-наукової картини світу у школярів. Автор концепції гуманітаризації загальної середньої освіти, першого українського педагогічного словника. Створив систему підручників з фізики для різних типів загальноосвітніх навчальних закладів.*

Підготував 30 докторів і 55 кандидатів наук. Член двох спеціалізованих вчених рад із захисту докторських дисертацій.

Опублікував понад 300 наукових праць. Серед них: монографія «Формування наукового світогляду учнів у процесі вивчення фізики», «Методика навчання фізики в середній школі» в чотирьох книгах, підручники з фізики для загальноосвітньої школи та посібники для вищих навчальних закладів, посібник для науковців «Педагогічні дослідження», «Український педагогічний словник», серія науково-популярних книг».

Цей науковий доробок – результат титанічної праці ученого впродовж більше ніж півстоліття.

Семен Устимович Гончаренко – совість педагогічної науки. Він постійно дбав про вдосконалення її поняттєво-термінологічного апарату, про уточнення, доповнення й обґрунтування змісту основних категорій, понять і термінів сучасної педагогіки. Вчений не міг змиритися із підміною понять, їх примітивним тлумаченням і спрощенням. Це спонукало його до створення першого в нашій державі «Українського педагогічного словника», який побачив світ у 1997 р. у видавництві «Либідь», яке й донині очолює талановитий видавець О. О. Бойко. Та на цьому він не зупинився й продовжував осмислювати, уточнювати й «відшліфовувати» сутність багатьох понять. Результат цієї невтомної праці впродовж 15 років – «Український енциклопедичний педагогічний словник» (вид. друге, доповнене й розширене (Рівне: Волинські обереги, 2011, 552 с.).

Постійно дбаючи про методологічну культуру дослідника, педагогічну культуру вчителя, академік С. У. Гончаренко приділяв постійну увагу обґрунтуванню наукознавчих проблем педагогіки. Він наголошував: «... Все більш настійну потребу в наукознавчому аналізі відчуває і сучасна педагогічна наука, у зв'язку з чим особливого значення набуває становлення і розвиток педагогічного наукознавства...»⁵.

⁴ Інформаційний довідник Національної академії педагогічних наук України». К.: Пед. думка, 2013. С. 117.

⁵ Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне: Волинські обереги, 2012. С. 4.

Вчений не був байдужим до проблем, пов'язаних із предметом вивчення педагогіки, її законами, закономірностями, принципами і правилами. Він писав: «... Будь-яка наука має свій предмет вивчення, свої закони, закономірності, принципи і правила. Є вони і в педагогіці – науці, яка вивчає освіту як особливу, соціально й особистісно детерміновану педагогічну діяльність з прилучення людини до життя в суспільстві, яка характеризується педагогічним цілепокладанням і педагогічним керівництвом. Без законів і закономірностей наук не буває. Знання педагогічних законів і закономірностей допомагає педагогу знайти відповіді на ключові питання освітньої практики: в ім'я чого і для чого навчати дітей (цілі і цінності освіти)? Кого навчати? Коли починати систематичне навчання? Чому вчити (зміст освіти)? Як учити (методи, прийоми, технології)? Як створити умови для повноцінної та ефективної освіти? Мова йде про пізнання й застосування законів і закономірностей навчально-виховного процесу...»⁶.

Обґрунтування положення щодо педагогіки як особливої галузі соціальної практики, і відповідної функціонуючої в її надрах галузі виробництва знання – цей висновок академіка С. У. Гончаренка має методологічне значення для розвитку педагогічного наукознавства.

Невтомні пошуки цього видатного дидакта-філософа спрямовувалися на формування методологічно грамотного вчителя, майстра педагогічної справи, здатного оцінювати факти з точки зору педагогічних законів і закономірностей. Вчений наголошував: «Лише тоді, коли педагогічні закони і закономірності увійдуть до складу особистих переконань учителя, визначаючи бачення ним педагогічної дійсності, вони сприятимуть успіху в його професійній діяльності»⁷.

Видатному українському Вченому, творчому й сердечному Вчителю був притаманний високий рівень критичного мислення. Саме тому він закликав не приймати на віру жодного авторського твердження, не робити з нього абсолюту, догми, яким би привабливим або логічно бездоганим воно не здавалося на перший погляд ...

Для мене академік С. У. Гончаренко – взірець методолога, вченого-енциклопедиста, людини дивовижно глибокої і тонкої, невтомного трудівника на ниві педагогічної науки. Головне для нього – самотворення і самозростання, самовдосконалення особистості, її «сила творчості – сила перетворення, самоперетворення» (за М. Й. Боришевським). Ця потужна духовно-інтелектуальна сила рухала Семеном Устимовичем на всіх етапах його науково-педагогічної діяльності. Вона дарувала десяткам-сотням і молодих, і зрілих вчителів і науковців радість педагогічної творчості, поступ до самопізнання і самоактивності, самотворення, що унеможливорює нікчемне «ніщо», в якому запановує «мерзенність спустошення» (О. Потєбня).

---

⁶ Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне: Волинські обереги, 2012. С. 4–5.

⁷ Там само, С. 188–189.

Семен Устимович невтомно працював, шукав й творив до останніх днів свого життя. 5 квітня 2013 р. він зранку приїхав на вулицю Максима Берлінського, 9, до Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, якому він віддав останні роки свого життя. Інститут любив свого Академіка, шанував його й завжди прислуховувався до його думок і пропозицій. Та й Семен Устимович якимось по-особливому тепло ставився до Інституту, радів його зростанню у вимірах наукових і загальнолюдських ... У той квітневий день він обійшов інститутські поверхи, запитав, де «науковий народ», зайшов до свого кабінету, на п'ятому поверсі, де він любив щоденно працювати, пити запашну каву й спілкуватися, забрав якісь книги і рукописи – і пішов назавжди...

7 квітня 2013 р. (у святий день Благовіщення) перестало битися серце цього видатного українського вченого. Ми ще не збагнули й не відчули повною мірою, кого втратили – Велику Людину, Видатного Вченого, Педагога-Філософа, Невтомного Творця на ниві освіти і науки, талановитого наставника молодих і зрілих науковців.

Переконана, що академік Семен Устимович Гончаренко довго-довго-довго буде жити у людській пам'яті ... Доти, доки його учні, науковці, вчителі та їхні діти використовуватимуть написані ним підручники, навчальні посібники, методологічні, наукознавчі й методичні праці. Творчий доробок Вченого, його ідеї і концепції надихатимуть не одне покоління освітян і науковців.

Валентина Радкевич,
Інститут професійної освіти НАПН України,
м. Київ, Україна
info@ivet.edu.ua

ЯК БАГАТО НАШОГО ПІШЛО З НИМ. ЯК БАГАТО ЙОГО ЗАЛИШИЛОСЯ З НАМИ ...

Посередині весни, під високим сонцем, коли небо, благовіщаючи, розкриває свої величні хорони, пішов із життя академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки – незабутній Семен Устимович Гончаренко.

Видатний учений, фахівець у галузі загальної педагогіки і методики навчання фізики, він, зокрема, глибоко дослідив проблеми методології педагогіки, фундаменталізації та гуманітаризації освіти, теорії навчання, дидактики фізики. Обґрунтував дидактичні засади формування природничо-наукової картини світу в школярів. Автор концепції гуманітаризації загальної середньої освіти, першого в незалежній Українській державі одноосібного «Українського педагогічного словника», що має широке визнання в Україні і за кордоном. Створив систему підручників з фізики для різних типів навчальних закладів.

За цим – титанічна щоденна праця, високий рівень вимогливості, і насамперед, до себе. Кожну написану сторінку, кожне сказане слово Семен Устимович пропускав крізь своє серце. Він справді був совістю педагогічної науки, і розмах крил його думки сягав далеко за межі вітчизняної науки, бо мав відповідальність за найбільшу цінність у світі – Людину. Оголеним нервом торкався питань розвитку української школи, науки. Його це справді боліло, не давало бути байдужим. Учений не міг погодитися з підміною понять в науці, їх примітивним тлумаченням і спрощенням, він дбав про чистоту наукової мови, вдосконалення її поняттєво-термінологічного апарату.

Хлібороб із діда-прадіда, Семен Устимович і до науки, як до хліба, підходив з чистими руками і чистою совістю. Небайдужими були йому проблеми, пов'язані із предметом вивчення педагогіки, її закономірностями, принципами і правилами. Це вимагало праці, потужної думки, постійного мислення. І вчений переконливо виголошує: «Будь-яка наука має свій предмет вивчення, свої закони, закономірності, принципи і правила. Є вони і в педагогіці – науці, яка вивчає освіту як особливу, соціально й особистісну детерміновану педагогічну діяльність з прилученням людини до життя в суспільстві...» – бо за цим – становлення оновленої освіти в Україні, кожна людська особистість.

Невтомні пошуки ученого-філософа, людини планетарного мислення часто увінчувалися виваженими науковими дороговказами для освітян: «Лише тоді, коли педагогічні закони і закономірності ввійдуть до складу особистих переконань учителя, визначаючи бачення ним педагогічної дійсності, вони сприятимуть успіху в його професійній діяльності».

Вісім років я мала за честь працювати з великим Учителем у відділі дидактики професійної освіти в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Щоденне спілкування із Семеном Устимовичем формували в мені переконливість і віру в освітянську наукову справу. Бувало, зайде до мене в кабінет, і, хитро примруживши свої добрі очі, скаже: «Ви все знаєте», – а потім, запитуючи про щось, починає разом зі мною міркувати, виважуючи кожне слово, уміло підбираючи його, як ото сіяч добирає зерно для доброго засіву.

Семен Устимович любив бути серед людей і не пропускав нагоди поспілкуватися з педагогами, почути їхню думку. Пригадую поїздку на науково-практичну конференцію з питань професійного навчання кваліфікованих робітників на виробництві в Ізмаїл. То був хоч і не так далекий, але 2005 рік. Керівництво ВАТ «Українське Дунайське пароплавство» прислало по делегацію від Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України мікроавтобус. Разом з академіками Н. Г. Ничкало, І.А. Зязюном, В.Ю. Биковим та іншими вченими поїхав і Семен Устимович Гончаренко. Виїхали після полудня, а приїхали в Ізмаїл о 8 годині наступного дня. Дуже втомилися. Та не чули ми нарікань від Семена Устимовича, бо вже через годину він виступав перед учасниками конференції, і як сказав І.А. Зязюн, «блискуче». І були щирі розмови педагогів з улюбленим Учителем, Наставником, Мудрецем, і радів він, бачачи їхні прояснені захоплені очі. Ради цього готовий був долати будь-які дороги. А вже коли верталися назад до Києва, то не оминули моря. Ви би бачили, як швидко плавав Семен Устимович. Навіть значно молодшому Валерію Юхимовичу Бикову було важко його наздогнати.

А як любив поетичне слово, пісню. Мав дуже гарний голос, а співав душею. Такі хвилини, коли всі разом відпочивали, залишилися незабутніми: через пісню, поезію, тонкий гумор, народні оповідки й багато із власного творчого педагогічного досвіду він ніби переливав усе те цінне, людське, досягнуте ним, що потім лягло в основу наукових праць його учнів, послідовників.

Майстер пішов... Залишив мені на згадку свій голос, й все те, що маю ще не раз обміркувати, довершити почате ним, та ще ...вазон. У моєму кабінеті, поруч із портретом незабутнього Семена Устимовича Гончаренка росте, розростається подарований ним вазон.

Двері робочого кабінету Великого Учителя за його життя не зачинялися. Хоча на них і висіла табличка із годинами прийому, та нижче рукою Семена Устимовича було дописано: «Заходьте завжди».

Приходьмо до пам'яті про Великого Трудівника, Сподвижника в науці.

Заходьмо завжди до його книг, думок, до незбагненності його творчого наукового подвигу – як на очищення, як на благословення. У цьому, напевне, і була Його велика місія на землі, між людьми.

Олександра Савченко,

Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна

НЕЗАБУТНІЙ СЕМЕН УСТИМОВИЧ ...

Інститут педагогіки 70 – 90 років минулого століття не можна уявити без особистості Семена Устимовича Гончаренка – справжнього вченого, людини енциклопедичних знань, який щедро ділився своїм скарбом з усіма нами.

Його гострий, конструктивний розум виявлявся в усьому: він писав безліч доповідей для владних структур, робив експертизу і правив нескінченні папери, якими був завалений його великий стіл, був у курсі наукових справ у кожному відділі, знав доробок кожного аспіранта. Але за цим валом ніколи не втрачав покликання істинного вченого – занурювався у складні наукові теми: писав про методологію педагогіки, наукову картину світу, фундаменталізацію і гуманітаризацію шкільної совіти, оновлював методику навчання фізики. Особисто мене вражало те, що він умів виконувати одночасно кілька справ, навіть, якщо треба було щось зробити «на вчора» не втрачав оптимізму і гумору. Гумор – це особлива риса Семена Устимовича. Пам'ятаю, як молоді і досвідчені науковці інституту слухали його річні наукові звіти. Ми ловили кожне слово. По-перше, було цікаво і дуже приємно було, якщо «Семен» (так його називали, наче близьку людину) когось конкретно похвалить, а хто мав наукові борги, дуже напружувались. Бо Семен Устимович докоряв завуальовано, але влучно через афоризм, анекдот, приказку, і всі здогадувались і сміялись. Його висловлювання запам'ятовувались надовго. Незважаючи на те, що працездатність і глибина мислення дуже відрізняли Семена Устимовича, я не можу сказати, що він ставився зверхньо до інших. Наприклад, для виконання якогось важливого доручення Міносвіти України кожен відділ мав щось написати і здати Семену Устимовичу матеріал. Він проглядав те, що приносили, і говорив: «Залишайте, хай полежить». І, як правило, все робив сам. Правда, інколи, посміхаючись, говорив: «Ну, щось залишив – крапки і коми».

Ще до розвалу СРСР Семен Устимович не раз висловлював сміливі прогнози щодо майбутнього української школи.

У 80-х роках ми тричі були разом у закордонних відрядженнях: у Празі, Братиславі, Новому Саді (Югославія), в їхніх інститутах педагогіки. Нас опікували різні відділи. Я вивчала досвід навчання дітей 6-річного віку і розповідала йому, що тут школи самі вибирають підручники, навчальне забезпечення, у 1 – 2 класах немає оцінок, діти працюють у групах, молодші учні спочатку вивчають тільки материнську мову. Він, похитуючи головою, говорив: «Їм можна, вони ж вільні люди, а нам треба працювати за єдиною типовою програмою з АПН СРСР» (До речі, саме ця уніфікованість і нехтування національними особливостями зумовили великі проблеми у переході до 4-річної школи).

Негативно реагував Семен Устимович на «реформу згори» (1984 р.), яка йшла з Москви. Навіть висловлювався: «Це вже нічого не врятує, це імітація».

Поточна робота, на яку вченим витрачено багато часу, вже у минулому і нікого не цікавить. Але Семен Устимович залишив яскравий спадок в українській педагогіці, який прислужиться не одному поколінню вчених.

Назву з його великої спадщини для мене особливо цінне.

З перших років державної Незалежності Семен Устимович ініціював розроблення Концепції середньої загальноосвітньої школи України. Разом з Ю.І. Мальованим вони зробили її швидко, сміливо та прогностично (1990 рік). В ній вперше для нашої країни було окреслено засади розвитку національного шкільництва: деполітизація, пріоритетне вивчення рідної мови, виховання національної самосвідомості, ідеї народності, демократизації й гуманізації навчально-виховного процесу та ін. Цю Концепцію не раз, перечитувала, коли працювала у 2000 році над Концепцією 12 річної школи.

Прагнучи розвитку української педагогіки, Семен Устимович самостійно створив «Український педагогічний словник» (1997 р.), де вміщено близько 3000 статей, у яких узагальнено, систематизовано і приведено у відповідність із термінологією освітніх систем зарубіжних розвинених країн. Цю працю часто бачу у посиланнях. Коли мені довелось працювати (з колегами) над «Енциклопедією освіти», звичайно, працю С.У. Гончаренка ми ретельно вивчали і осмислювали.

Викликає щире захоплення велика продуктивність Семена Устимовича у підготовці наукових кадрів, які є, мабуть, в усіх педагогічних університетах країни. Не раз доводилось чути, як люди з гордістю говорять: «Я захищався у Гончаренка». Я їх розумію, бо пройти наукову школу такого майстра – це сильний заряд на свою плідну працю.

Пройшло чимало років, як нас розвело життя, а я наче зараз бачу сторінки, густо списані чітким, особливим почерком Семена Устимовича. Він писав майже без правок, і в цьому була теж унікальність його мислення і внутрішнього мовлення, якась цільність його натури.

У ті часи у бібліотеці нашого інституту було багато літературних журналів і газет. Як говорила нам завідувач бібліотекою, їх вперше проглядав і читав Семен Устимович. Так, він справді був людиною культури в усьому: в науці, спілкуванні, у ставленні до людей.

Справді незабутній ...

Віра Ільченко,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна
info.dovkillya@gmail.com

СЕМЕН УСТИМОВИЧ ГОНЧАРЕНКО В УКРАЇНСЬКІЙ І СВІТОВІЙ ПЕДАГОГІЦІ¹

На сучасному розвитку освіти, педагогічної науки, наші педагоги мають вирішувати питання подолання освітніх втрат, освітніх розривів, виокремлення ядра знань, вимірювання і механізмів освітніх втрат (*«Проект рекомендацій слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему: «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання»*), необхідні чіткі визначення багатьох термінів, які може надати енциклопедичне видання, зразком якого залишається *«Український педагогічний словник» С. У. Гончаренка (Гончаренко, 1997)*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що значна кількість досягнень українських педагогів, визначень, які в них фігурують як основні терміни сучасної педагогіки (*Друковані праці співробітників НМЦ і відділу інтеграції; Гончаренко, 2000*), недостатньо висвітлені в енциклопедичних виданнях. Зокрема, терміни «життєствердний образ світу учня», «наукова картина світу», «цілісність світогляду» фігурують в понад 300 працях українських педагогів (*Ільченко, Гуз, 2016*), але не згадуються в багатьох діючих програмах і підручниках, за якими учні набувають знання, вміння.

Початок статті я взяла з найціннішої книги, яка є у моїй бібліотеці – з українського педагогічного словника, автором якого є Семен Гончаренко.

«ГОНЧАРЕНКО Семен Устимович (нар. 9. VI. 1928, с. Шпаково Кіровоградської обл.) – український фізик-методист, дійсний член АПН України,

---

¹ При підготовці статті використано джерела:

Проект рекомендацій слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему: «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання».

<https://mail.google.com/mail/u/1/#inbox/FMfcgzGsmXDbGLMcrNpMFDwfqzsKwjWW?projector=1&messagePartId=0.1>

Гончаренко С. У. (1997). Український педагогічний словник. Київ: Либідь.

Друковані праці співробітників НМЦ і відділу інтеграції. URL: <http://www.dovkillya.org.ua/osvitnya-sistema-dovkillya.html>

Гончаренко С. У. (2000). Дитина має право на «Довкілля». Директор школи №12, березень. М.: Київ.

Ільченко В. Р., Гуз К. Ж. (2016). Світові тенденції – вітчизняні перспективи в освіті. Український педагогічний журнал. № 3 URL:

<https://mail.google.com/mail/u/1/#inbox/FMfcgzGqQcrDGtDIGPMhZpHnvHMzkvjz?projector=1&messagePartId=0.1>

Грамматика любові : [науково-публіцистичне видання] (2017). Укладач В. Р. Ільченко; під ред. В. Р. Ільченко та В. А. Продаєвича. Полтава, Одеса. 304 с. URL:

<https://www.facebook.com/groups/778488685585903/files/>.

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

академік-секретар Відділення дидактики, методик і інформаційних технологій у навчанні (з 1992). Досліджує проблеми гуманітаризації шкільної освіти, методології педагогіки, вивчення фізики в середній школі. Автор підручників з фізики для середньої школи, педагогіки й методики навчання фізики для педвузів» (Гончаренко, 1997, с. 72).

Про Словник (1997), який має бути у кожного педагога, що працює в навчальному закладі України, у кожного батька українського учня, який внаслідок воєнного стану опинився за межами рідної домівки і має стати колегою українського учителя, щоб навчати свою дитину в домашній школі, дати їй можливість вирощувати свій життєствердний національний образ світу представника українського суспільства із життєствердною моделлю світу, Семен Устимович тут не міг написати.

Маю надію, що вітчизняні установи, які відповідають за позбавлення освіти від освітніх втрат, знайдуть можливості перевидати «Український педагогічний словник» Семена Гончаренка, щоб забезпечити ним всі навчальні заклади України і домашні школи, в тому числі і в зарубіжжі, і знайти автора (авторів) з нового енциклопедичного видання, подібного Словнику.

Коли я думаю про Семена Устимовича, у мене виникає бажання зберегти всі його праці і навіть всі його слова під час зустрічей, виступів на Міжнародних і Всеукраїнських конференціях в Полтаві, куди він знаходив час приїхати... Бо лабораторія інтеграції змісту освіти Інституту педагогіки НАПН України в Полтаві створена завдяки йому, пізніше – це відділ інтеграції змісту загальної середньої освіти, співробітники його працюють на землі, де народився Григорій Сковорода; модель освіти для сталого розвитку суспільства «Довкілля», все навчально-методичне забезпечення якої (дошкілля, початкова, середня, старша школа) пронизано ідеєю Г. Сковороди: «Пізнай природу, пізнай свій народ, пізнай себе...» і видане в Полтаві (видавництво «Довкілля-К») (*Друковані праці співробітників НМЦ і відділу інтеграції*).

Згадую один з виступів Семена Устимовича під час Міжнародної конференції в Полтаві: «Я буду говорити як Остап Бендер – довго і не думаючи...». Семен Устимович говорив і писав так, що кожне слово було вагомим для слухачів чи читачів.

І переходжу до Передмови улюбленої книги українських педагогів, написаної автором. Бо влучніше від нього ніхто не скаже (Гончаренко, 1997):

«Наявність у *того чи іншого* народу енциклопедичних видань з різних галузей науки, техніки, культури, народного господарства є ознакою рівня освіти, інтелектуального його розвитку, готовності до самостійного державного життя. Український народ зробив значний внесок у світовий розвиток педагогічної теорії і

практики, праці багатьох українських педагогів дістали міжнародне визнання. Досить розвинутою є в Україні мережа навчально-виховних закладів і педагогічних науково-дослідних установ. З 1992 року розпочала свою діяльність Академія педагогічних наук України. Однак до останнього часу громадськість України не мала власних енциклопедичних видань з питань теорії і історії педагогіки та практики народної освіти».

Подібних «Українському педагогічному словнику» Семена Гончаренка енциклопедичних видань громадськість не має і нині.

Це можна побачити, проаналізувавши «Проект рекомендацій слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему: «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання» надіслані С. В. Колебошину.

Не знайдемо енциклопедичного видання, в якому дано визначення «навчальні втрати», «виховні втрати», «психологічні втрати», «як вимірювати освітні втрати та освітні розриви», «моніторинг якості освіти», «ядро знань предметів», «стандартизовані інструменти для оцінювання успішності учнів» та інші поняття, які необхідно подати в енциклопедичному виданні, подібному «Українському педагогічному словнику» Семена Гончаренка.

Це викликає значні труднощі для авторів і особливо читачів літератури на теми навчання й виховання. Замість користування загальноприйнятою педагогічною термінологією автори досить часто вдаються до вигадування власних термінів або ж довільного тлумачення існуючих, чого не допускається в будь-якій науці. Разом з тим відсутність українських енциклопедичних педагогічних видань робить малодоступною для масового читача елементарну, відповідним чином систематизовану інформацію в царині освіти й виховання, відомості про педагогічні заклади, установи, періодичні видання тощо, про людей, котрі відіграли важливу роль у розвитку педагогічної науки й навчально-виховної практики як в Україні, так і в усьому світі.

Як відзначав Семен Устимович, видання українського педагогічного словника має на меті, з одного боку, започаткувати систематичну наукову працю над українською педагогічною термінологією, над її збагаченням, приведенням її у відповідність з термінологією, прийнятою в розвинутих країнах світу, а з другого – запропонувати значній кількості науковців, учителів та інших працівників освіти довідкове енциклопедичне видання, в якому узагальнена й систематизована досить повна інформація з теорії, історії і практики навчання та виховання. Оскільки багато педагогічних явищ і закономірностей мають міжпредметний характер, словник значною мірою має бути зорієнтований і на спеціалістів суміжних галузей знань – психології, філософії, соціології, політології тощо.

Масовий читач (і насамперед батьки та вихователі дітей будь-якого віку), котрий цікавиться проблемами освіти і становлення особистості, знайде в словнику різноманітні матеріали з проблем навчання, виховання, охорони й зміцнення здоров'я дітей.

Основний обсяг Словника С.У. Гончаренка становлять педагогічні терміни. Автор Словника прагнув якомога повніше охопити всі терміни, вживані в Україні, а також в інших країнах. Якщо якийсь іншомовний термін не мав відповідника в українській мові, то вживається термін, що найчастіше зустрічається в багатьох мовах світу.

Одночасно автор вважав за доцільне включення до словника термінів суміжних з педагогікою наук (психології, філософії, медицини, інформатики тощо). При цьому в статтях про терміни, які належать до інших галузей знання, розкривається в основному лише педагогічний зміст. У статтях про вчених, письменників, діячів культури та інших осіб, котрі не є безпосередньо педагогами, розглядається лише їхня педагогічна діяльність. Це має взяти до уваги майбутній автор (чи автори) майбутнього енциклопедичного видання.

Семен Устимович не ставив своїм завданням створити нормативне енциклопедичне видання, в якому б давалися єдино правильні означення й оцінки педагогічних явищ і процесів, концепцій і теорій, освітніх і виховних систем, вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду (це мають прийняти автори нового Словника). В сучасній науці, у тому числі й педагогічній, ряд наукових понять і категорій мають багато означень, які не завжди узгоджуються між собою. Наукове тлумачення й оцінка різних освітніх і виховних систем, педагогічних концепцій, теорій здійснюються часто з різних позицій, нерідко – діаметрально протилежних. Не обов'язково критично аналізувати й оцінювати різні педагогічні теорії, концепції, погляди. Своє завдання можна показати в тому, щоб неупереджено та об'єктивно викласти матеріал, суть різних педагогічних концепцій і теорій, без однозначного безапеляційного їх оцінювання. Що ж стосується читачів, то вони самі мають визначити своє ставлення до цих концепцій, теорій, педагогічних поглядів вітчизняних і зарубіжних *учених*. Вміщені в Словнику означення термінів і понять не повинні розглядатися як незаперечний аргумент у науковій дискусії. Треба пам'ятати, що можливі і зовсім інші означення термінів і підходи до розгляду педагогічних явищ і процесів, як зауважує Семен Устимович.

Воєнний стан, що привів до втрати дітей і батьків з рідною домівкою, особливо потребує такого Словника для домашніх шкіл, порад у ньому для обладнання домашніх міні-майстерень для дітей, методичних матеріалів для діагностування сформованості у них наукової картини світу і її особистісно

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

значимої складової – життєствердного національного образу світу. Ці відомості мають бути в посібниках для учнів і в енциклопедичному педагогічному виданні, в якому має бути відділ для домашніх шкіл і батьків-педагогів.

При розробленні такого словника можна брати приклад з Семена Устимовича, використати його поради.

Бажаємо, щоб якнайшвидше знайшовся автор (автори) сучасного енциклопедичного педагогічного словника, подібного Словнику С. У. Гончаренка.

При викладі матеріалу про педагогічну діяльність вітчизняних і зарубіжних учених, про різні педагогічні течії і школи, про вітчизняний і зарубіжний педагогічний досвід мають бути уникнуті ідеологічні штампи, навішування вченим і педагогічним школам ярликів, поділу їх на прогресивних і реакційних, на матеріалістів і ідеалістів, на «наших» і «не наших». Звичайно, науково-довідкове видання не може не залежати від впливів ідейних течій свого часу, наукових традицій, уподобань і навіть емоційних пристрастей. Матеріал Словника має віддзеркалювати ті суспільні тенденції, які сьогодні визначають розвиток педагогічної науки і практики в Україні.

При підготовці словника автор має використати велику кількість різноманітних джерел. Йдеться, насамперед, про педагогічні енциклопедії і словники, зокрема англійську, американську, німецьку, словацьку, югославську педагогічні енциклопедії; польський, чеський, німецький педагогічні словники. Істотно допомогло авторові ознайомлення з філософськими, психологічними, кібернетичними енциклопедіями і словниками. Використати також доцільно матеріали енциклопедії Українознавства, підручників педагогіки, історії педагогіки й психології, монографічних педагогічних праць.

«Передаючи перший український педагогічний словник до рук майбутнього вимогливого і одночасно доброзичливого читача – пише С. У. Гончаренко, що створення такого видання одним автором є своєрідним *актом* сміливості щонайменше з двох причин. Насамперед, словник містить величезний обсяг відомостей, причому не лише педагогічних, знавцем яких одна людина бути не може. Крім того, при підготовці такого видання однією людиною – при максимальному прагненні до об'єктивності – не уникнути певного відображення у відборі матеріалу, його викладі та тлумаченні особистих поглядів і симпатій автора». Через те громадськість має подбати, щоб серед українців виявити кілька наступників Семена Устимовича.

Ще раз перечитую, що написано в «Українському педагогічному словнику» про В. Р. Ільченко: «ІЛЬЧЕНКО Віра Романівна (нар. 18.VII.1937, м. Чорнобиль Київської обл.) – український педагог, член-кореспондент АПН України з 1994. З 1990 працює професором Полтавського педінституту, з 1994 – завідує

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

лабораторією Інституту педагогіки АПН України. Досліджує проблеми інтеграції змісту природничої освіти в школі» (Гончаренко, 1997, с. 140). Мені б хотілося, щоб там були слова Семена Устимовича, які я ніколи не забуваю: «Ви як була вчителькою, так і залишились нею». Це правда. Скільки живу, стільки борюсь, як можу, за те, щоб дітям, починаючи з дитячого садочка, були створені умови для «вирощення» кожному його єдиного у світі, як відбитки пальців, життєствердного національного образу світу, який пов'язує дитину з ВС (Всевишнім чи Всесвітом – хто як розуміє) (Грамматика любові, 2017, с. 105). Вічна пам'ять Семену – він пішов від нас на Вознесіння. Бережи, незабутній Семене Устимовичу, дітей України і нині, і повсякчас.

Надіюсь і вірю, що справа Семена Гончаренка щодо написання нового енциклопедичного видання буде продовжена. Як написано на обкладинці Українського педагогічного словника: «Один тільки Бог може скласти досконалий словник» (П'єр Буаст). Бог знайшов Семена Устимовича – знайде і його наступників.

Віра Ільченко,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна
info.dovkillya@gmail.com

СЕМЕН УСТИМОВИЧ ГОНЧАРЕНКО В БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ ОСВІТУ

*Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану.
В барельєфах печалі уже їм спинилася мить.
А підмайстри іще не зробились майстрами.
А робота не жде. Її треба робить...*

(Ліна Костенко)

Продовжуємо робити розпочату під керівництвом академіка С. У. Гончаренка роботу по становленню, апробації і впровадженню в школах країни моделі освіти для сталого розвитку суспільства «Довкілля», яка реалізує галузевий підхід у плануванні і впровадженні змісту освіти.

Завдяки академіку С.У. Гончаренку була створена лабораторія інтеграції змісту шкільної освіти Інституту педагогіки (1994 р.), яка почала працювати в Полтаві на базі Полтавського ОІППО ім. М.В. Остроградського.

С. У. Гончаренко пропагував діяльність лабораторії у виступах на засіданні відділення дидактики НАПН України, в пресі (зокрема, «Директор школи» №12(108), березень 2000 р., стаття «Дитина має право на «Довкілля»), на Міжнародних і Всеукраїнських конференціях в Полтавському ОІППО, присвячених проблемам інтеграції змісту освіти, разом з учасниками конференцій відвідував експериментальні школи, зокрема, Шишацьку школу ім. В. І. Вернадського².

З перших днів функціонування лабораторії С.У. Гончаренко підтримував розробників освіти для сталого розвитку суспільства «Довкілля», писав про її особливості, що найбільше відображено в Передмові «Дитина має право на «Довкілля» до книги «Освітня програма «Довкілля»: Концептуальні засади інтеграції змісту природничо-наукової освіти»³. Зокрема, С.У. Гончаренко відзначав, що склад і тематика досліджень лабораторії були незвичними для традиційних мірок української педагогічної науки. Це породжувало багато опонентів щодо активної роботи лабораторії та її керівника член-кор. АПН України, д.п.н., професора Віри Романівни Ільченко. Та впевненість в обраному напрямі розвитку української педагогіки колективу лабораторії надавали дані про

² Граматика любові : [науково-публіцистичне видання] / укладач В. Р. Ільченко; під ред.. В. Р. Ільченко та В. А. Продаєвича. Полтава, Одеса. 2017. 304 с.
<https://www.facebook.com/groups/778488685585903/files/>.

³ Ільченко В. Р., Гуз К. Ж. Освітня програма «Довкілля»: Концептуальні засади інтеграції змісту природничо-наукової освіти. Київ-Полтава: ПОІПОП, 1999. 125 с.

перспективи дослідження аналогічних проблем, що ведуться в десятках, а, можливо, й сотнях дослідницьких колективів США, Канади, Західної Європи.

С.У. Гончаренко підкреслював, що створення лабораторії інтеграції змісту шкільної освіти при відділенні дидактики та інноваційних педтехнологій АПН України – одне з важливих досягнень академічної педагогіки. С.У. Гончаренко підкреслив, що через два роки після її створення, у Полтаві на Всеукраїнському семінарі «Навчально-методичне забезпечення курсу «Довкілля», можна було побачити розповсюдження «Довкілля» у країні, інтерес педагогів до цієї освітньої програми.

Причина швидкого поширення «Довкілля» у школах країни не тільки в активності авторів цієї програми чи через брак інноваційних педтехнологій. Справа, мабуть, в актуальності «Довкілля», можна сказати, в необхідності його для сучасної школи. Ця програма доносить до учнів і вчителів педагогічні ідеї, що є пошуком часу – ідеї гуманізації, гуманітаризації, екологізації освіти, що орієнтують її на цілісність знань, на повсякденний світ дитини, на ущільнення інформації і вивільнення часу для оздоровлення дітей, зрештою – на розуміння того, що вивчають діти. Без цього всяке навчання втрачає сенс, в той час, як традиційна освіта в основному апелює до пам'яті дітей.

Автори «Довкілля» змогли підняти теоретичний рівень знань про природу в початковій школі, обґрунтувавши їх на основі фундаментальних закономірностей природи, і в той же час зробити ці знання життєвідповідними, необхідними у повсякденному житті дитини.

Модель освіти «Довкілля» відповідає ідеям швейцарського психолога Ж. Піаже, що довів доступність фундаментальних законів природи дітям 6-7-річного віку. Програми та підручники до цієї моделі відкрили дорогу дослідженням відомого психолога у навчальне середовище дитини, яке задовольняє природну потребу дитини у пізнанні навколишнього світу, в «наукових відкриттях».

Творчих учителів «Довкілля» привабляло тим, що воно дає можливість реалізувати модель освіти, відмінну від авторитарної, традиційної. Кожен учитель, кожен батько мріє про те, щоб його діти вирости допитливими людьми, щоб у юному серці запалав вогник жадоби пізнання. Але як запалити цей вогник? «Треба розкривати перед дітьми книгу життя, живі, яскраві сторінки навколишнього світу. Нехай дитина сама перегортає сторінки цієї книги, нехай відчуває себе шукачем і землепрохідцем», – радить В. Сухомлинський.

«Довкілля» розкриває перед дитиною книгу життя, особливо на уроках серед природи, на яких дитина сама перегортає сторінки цієї книги – обирає цікаві для неї об'єкти, запитує довілля, спостерігає і досліджує його. Тут, у своєму життєвому світі, вона самотійно, з власних потреб відкриває фундаментальні, «глобальні» закономірності природи, за допомогою яких доходить до розуміння навколишнього світу, самотійно, за допомогою відкритих нею загальних зв'язків у природі, впорядковує свій розум. Втілюється сформульований Я. А. Коменським принцип самотійності навчання в осмисленні і діяльному освоєнні світу.

Коменський проголосив розуміння, волю і діяльність вихованця вирішальними складовими навчального процесу. Вони і виступають у такій ролі в освітній програмі «Довкілля». Без цілісності знань і способів діяльності по встановленню цієї цілісності, без самостійності в діяльності, без мотивації навчання в душі вихованця з усього вивченого не залишиться нічого.

На противагу традиційній моделі природничо-наукової освіти, де підручник та авторитарний учитель – чи не єдине, з чим стикається учень, «Довкілля» дає дітям заняття під відкритим небом, волю у виборі змісту і методів освіти. Методи навчання в «Довкіллі» вимагають вільного спілкування дітей між собою під час роботи в шкільному приміщенні і у довіллі, при проведенні спостережень та досліджень, під час практичних робіт, дидактичних ігор. «Довкілля» намагається створити природний для діяльності дитини освітній простір на уроці серед природи і в класі – в кабінеті довілля, де до послуг дитини необхідні для її діяльності прилади і матеріали, своєрідна «вільна майстерня», яку прагнули дати дітям М. В. Остроградський, А. С. Макаренко.

«Довкілля» залишає за дитиною право вибирати для себе (вважати «привласненим») такий обсяг навчального матеріалу із запропонованого, який учень вважає необхідним для себе. Свідченням цьому є «образи природи» учнів у кожному класі. В той же час навчання за програмою «Довкілля» приводить до повної успішності учнів з фундаментальних природничо-наукових знань, до самостійного, нехай і суб'єктивного, відкриття законів природи, та не виключає доцільності застосування їх до пояснення великої кількості явищ, об'єктів, що зустрічаються у довіллі. Ця програма враховує періоди розвитку дитини для формування сильної особистості, здатної взяти на себе відповідальність за наслідки своєї діяльності. Діти пишуть казки, створюють моделі, роблять відкриття, задовольняють власні інтереси і в той же час застосовують одержані під час навчання наукові знання для досягнення своєї мети. Навчання згідно моделі освіти «Довкілля» є продовженням природовідповідного життя дитини, невід'ємною його часткою.

«Довкілля» – природовідповідна модель освіти, вона реалізує ідеї видатних педагогів минулого і спрямовує педагогічний пошук на розв'язання освітніх завдань, без яких немислима школа майбутнього. Серед них – з'ясування умов взаємовідносин між людиною і довіллям, які приводять до їх рівноваги; між людиною і технологією, що обмежують екологічні негаразди; між людиною і культурою, що переносять акценти із задоволення матеріальних потреб на біоцентричну позицію і ставлять у вершину кута зору цінність життя і людини як особистості.

Значення освітньої програми «Довкілля» виходить за рамки моделі природничо-наукової освіти, бо вона дає можливість дитині усвідомити невідокремленість людини від Природи і Світу, свою причетність до Істини, Добра і Краси. «Довкілля» реалізує прагнення педагогів до оновлення змісту традиційної

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

освіти в сучасному і має майбутнє, бо основні ідеї цієї системи продовжують педагогічні пошуки минулого, розвивають, трансформують їх у сучасність.

Нарешті, значення педагогічної технології «Довкілля» в тому, що вона підтверджує доцільність і необхідність запровадження в школах навчального плану, складеного за галузевим, а не предметним принципом, доводить, що успіх запровадження нового змісту освіти залежить значно більше від технології його реалізації, ніж від самого змісту. Це, безумовно, технологія майбутньої школи, вона заслуговує на увагу науковців і вчителів, на підтримку всіх, хто зацікавлений у вітчизняній освіті»⁴.

Академік С. У. Гончаренко

Співробітники лабораторії продовжують справу формування моделі освіти для сталого розвитку «Довкілля» у складі відділу інтеграції змісту загальної середньої освіти Інституту педагогіки НАПН України з вдячністю академіку Семену Устимовичу Гончаренку.

---

⁴ Ільченко В. Р., Гуз К. Ж. Освітня програма «Довкілля»: Концептуальні засади інтеграції змісту природничо-наукової освіти. Київ-Полтава: ПОІПОП, 1999. 125 с.

Георгій Філіпчук,
м. Київ, Україна
georg.filipchuk@gmail.com

ПРОДОВЖЕННЯ РОЗМОВИ З ЛЮБОМУДРОМ

У безперервному соціальному процесі, коли одні люди відходять, інші – приходять, часто не вистачає часу на осмислення цієї життєвої, професійної, суспільної круговерті. Здебільшого ми сприймаємо як невідворотність данини подібні «втрати» для колективу, громади, а то і держави, тішачи ілюзіями та самообманюючи себе, що завжди існує заміна. Очевидно, рації в цьому є настільки, наскільки її немає. Такою є моя суб'єктивна сприйнятність щодо місії, візії, ролі, передовсім в освітянському академічному середовищі, неординарної, креативної й моральної Особистості – Семена Устимовича Гончаренка.

Недостатньо енциклопедичної інформації, спогадів і наукових нарисів, щоби хоча наближено й адекватно оцінювати вагомість його Слова і Чину в українській педагогіці, яка для нього була особливо значущою цінністю. Вона знаходилася в ієрархії найбільш поцінованих ним наук, від якої, на його думку, в значній мірі залежала перспектива зросту громадянського суспільства, держави, людини. Сьогодні, коли всі притомні й мислячі в цьому світі розуміють, що не лише прогрес, але й виживання людства проходить через класні кімнати, студентські лабораторії, науково-творчі майстерні, мені згадуються 80-і роки минулого століття, Інститут педагогіки (на нинішній вулиці Б. Хмельницького), щирі і глибокі роздуми Семена Устимовича про Педагогіку і її майбутнє. У той доволі непростий період боротьби між двома стратегіями і векторами розвитку – «педагогіки співробітництва» і авторитарної, він переконливо доводив перспективу успіху першої лише за умов, якщо вона опиратиметься на науку, закони, закономірності. Адже волюнтаризм, дилетантство, політиканство, які характеризували еволюцію тодішньої педагогічної системи, можна було здолати тільки науковістю.

Зізнаюсь, мої тодішні зустрічі, дискусії, які, на щастя, продовжувалися в наступні роки, отримані уроки, незважаючи на мою молодечу слабкість непоступливості і несприйнятності тези поклоніння кумирам, усталеним стереотипам і догмам вітчизняної «кращості» функціонуючої навчально-виховної парадигми, привели мене до очікуваного – визнання його світоглядної й наукової авторитетності. Будучи фізиком, блискучим фізико-методистом, він був позбавлений «хвороби» вузькофункціональності, дуже системно й багатогранно аналізуючи не лише науково-педагогічні, але й суспільно-політичні, культурологічні, гуманітарні явища. Не будучи публічним діячем чи державним високопосадовцем, у часи творення різноманітних концепцій розвитку національної освіти, розробки Державної національної програми (Освіта XXI століття), пригадую як він переконливо доводив про значущість і вартісність саме

такої педагогіки в Україні, яка б опиралася, як наука, на соціально й особистісно детерміновані цінності, прилучаючи особистість до активної життєдіяльності в суспільстві.

В Інституті, пізніше й в Академії, професор Гончаренко уособлював той рідкісний природний і професійний дар синтезу розуміння гармонії, єдності живої й неживої матерії з гуманітаристикою, найбільш оптимально підходячи до вирішення вічно дискусійної теми про педагогіку-науку і педагогіку-мистецтво. Якимось напівжартома у розмові з ним я зазначив, що «Семен Устимович – один із найбільш вдалих варіантів поєднання в педагогічному світі Цінності «фізика» і «лірика», інтегруючи сциєнтистську і атисциєнтистську орієнтації. Такі світоглядні виміри, погляди на педагогічну науку уможлилювали втілення дуже важливого для всіх часів підходу (в теоретичному й емпіричному плані) щодо функціональної й змістової ролі педагогіки. Він стверджував, що педагогіка мусить вирізнятися від багатьох природничих чи навіть соціально-гуманітарних наук, оскільки для неї недостатньо лише об'єктивувати навколишнє соціокультурне середовище. Суспільна затребуваність педагогіки – впливати на соціально-педагогічну реальність, творити та удосконалювати її, суміщаючи надзвичайно важливі складові науково-теоретичного, світоглядного, функціонально-технологічного характеру. Можливо, завдячуючи такому методологічному принципу на початку періоду незалежної Держави, формування освітньої доктрини, йому разом з Ю.І. Мальованим, вдалося розробити містку й адекватну сучасним викликам Концепцію гуманітаризації освіти, яка зберігає понині свою актуальність.

Проте серед багатьох високопрофесійних напрацювань ученого-педагога не можна не виокремити однієї вартісної позиції, яка стосувалася надзвичай чутливої проблеми суб'єкт-суб'єктності, критично оцінюючи педагогічні програми, підручники, методики, систему навчально-виховної діяльності, які недостатньо приділяють увагу головному завданню педагогіки – взаємодії педагога, учня, студента, вихованця. Адже, ігноруючи самоучіння, самовиховання, саморозвиток, формування мотиваційної сфери на рівні Я-ПОЗИТИВНОЇ концепції, освіта завжди перебуватиме в полоні авторитарної моделі, яка стимулюватиме живучість суспільства, що відкидає узбіч громадянські цінності. Тому пріоритет Особистості завжди був визначальним для Семена Гончаренка – дидакта, методиста, концептуаліста, енциклопедиста, гуманіста. У своїх працях, виступах, наукових обґрунтуваннях, які часто озвучував на вчених радах, він зазначав, що «центральною фігурою повинен стати учень, студент, слухач тощо, його освітня діяльність». Дуже ревниво і болісно реагував, коли наукові розвідки, повідомлення, педагогічні доктрини перенасичувались знеособленістю, коли губиться в громіздких «наукових» трактатах дитина, людина, громадянин, ігнорується особистісне, індивідуально-творче начало. Хто, як не він, учений-фізик і педагог, добре усвідомлював і передбачав масштабний, глобальний технічний, технологічно-інформаційний прогрес людства. Адже світ, ввійшовши у період геологічної епохи антропоцену, отримав водночас відповідний результат,

виклик і завдання – мінімізувати вкрай негативний вплив Людини, який є домінуючим, на природне і соціокультурне середовище. Найдосконаліші технологічні інструменти і новації неспроможні зупинити деградацію еко-суспільного середовища, якщо людство зазнаватиме морально-етичного занепаду. Саме тому науково-творчий контент Академіка вибудований крізь призму реалізації в національному освітньому процесі найважливіших принципів виховання, яке вважав головним елементом педагогічного процесу, який найбільш сутнісно впливає на становлення Людини. Саме в ньому закладені цінності й норми, що є ключовими для ефективної й гуманної соціалізації особистості. Всіляко обстоюючи і пропагуючи гуманістичний і демократичний вектор розвитку сучасного виховного процесу, Гончаренко, як сповнений професійної і людської гідності вчений, дуже відповідально ставився до формування адекватної часу методологічної парадигми – системи виховних принципів.

Маю визнати, часто спілкуючись із Семеном Устимовичем формально, а ще більше по-товариському, він залишається для мене прикладом не позерної, а справжньої інтелігентності, людяності, громадянськості. До його професійної честі, серед багатьох запропонованих і обґрунтованих ним виховних принципів, він був твердо переконаний у нагальній необхідності для сучасної освіти і українського суспільства впровадження в життя наступних: принцип національної спрямованості виховання; принцип культуровідповідності; принцип гуманізації виховного процесу; принцип особистісної орієнтації... Громадянин-патріот, який відповідальний перед своєю Батьківщиною, своїм родом і народом, творець, цінитель національної і світової культури, чесний трудівник – цінності і якості, до яких ніколи не був збайдужілим Семен Гончаренко. Вихований на моральних засадах народної етики, він чуйно ставився до «людського», успадкувавши велику загальнолюдську вартість – бути «відповідальним за все живе», завжди сповідуючи високі об'єднуючі ідеали для свого Народу і України. Не перебільшую. Такі люди як Семен Гончаренко своїм творчим, морально-етичним світінням є гідним прикладом для наслідування, нинішнього і майбутнього покоління вчених, педагогів. Тож не забуваймо дорогу до Істини, яку так натхненно відшукував, оберігав для нас великий просвітник – педагог і будитель людських душ, незабутній Семен Устимович. Продовжуємо, творимо, ніби нічого й не сталось, вести приязні діалоги про високість з педагогічним Любомудром...

Анатолій Кузьмінський,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка
м. Глухів, Україна
anatoliy230743@ukr.net

СЕМЕН УСТИМОВИЧ ГОНЧАРЕНКО – ГЛИБОКА НАУКОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, ЧУЛЕ СЕРЦЕ І ТОНКЕ ВІДЧУТТЯ ГУМОРУ

Маю за велику честь можливість працювати низку років поряд з правдивим науковцем, талановитою й глибокою людиною, істинним добротворцем і людинолюбцем.

Знайомство із Семеном Устимовичем відбулося на Черкащині в 90-і роки збіглого століття. Очолюючи обласну освіту, я запрошував науковця, фізика за базовою освітою, для читання лекцій діючим педагогам, які підвищували свій професійний рівень в інституті післядипломної освіти. Слухачі завжди з вдячністю відгукувалися про заняття, які проводив досвідчений висококваліфікований педагог-науковець. Та й мені, як фізику, цікаво було подискутувати з ним щодо його нестандартних, нетрадиційних підходів до алгоритму розв'язування фізичних задач.

Перше, що спадає на думку, коли згадуєш Семена Устимовича, це його справжня, іманентна інтелігентність. Працюючи низку років за одним столом у спецраді Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих, не переставав дивуватися його глибоким професійним знанням, ерудиції і тактовності, з якою ці риси проявлялися у спілкуванні з колегами і, особливо, зі здобувачами наукового ступеня. Переконливо, з підставними аргументами науковець висловлював свої міркування щодо дисертаційної роботи, робив зауваження, побажання, але так, що це не тільки не викликало сумнівів чи образи, а навпаки – почуття глибокої вдячності. Як правило, критика слабких місць в дисертації супроводжувалася тонким, але щирим гумором, підбадьорливими висновками й порадами.

Будучи високим фахівцем у галузі освіти, педагогіки, філософії, Семен Устимович був і глибоким знавцем і поціновувачем культури, музики, літератури, поезії. Це завжди відчувалося у спілкуванні з ним на будь-яку тему. Про це яскраво свідчать його роздуми, викладені у статті «Про покликання вченого». Він боляче переживав недосконалість і вади нинішнього суспільства, гостро реагував на прояви несправедливості й брутальності, які творилися довкруги, свято вірив у добротність і домінування презумпції порядності у новому, прийдешньому суспільстві.

Ще однією прекрасною рисою Семена Устимовича є його скромність. Скромність у всьому – у спілкуванні, у поводженні з людьми різного рівня культури й вихованості, навіть у одязі. Завжди спокійний, ненав'язливий, злегка іронічний тон, доброзичливий погляд, підбадьорливі жести – характерні людські риси талановитого вченого, гуманіста, екзистенціоналіста. І в повсякденному житті, і в своїй творчості він гостро критикував людей чванливих, які кичаться своїми сумнівними науковими чи то іншими досягненнями. Навіть термін «учений» викликав у нього заперечення, він був прихильником терміносполучення «науковий працівник».

Маючи сміливість створити одноосібно перший у незалежній Україні «Український педагогічний словник», автор у передньому слові щиро вибачається перед майбутніми читачами за можливі огріхи й неточності. Це ще раз potwierджує справжню скромність, непересічний артизм талановитої людини і викликає гордість за нашого видатного земляка.

І згадана книга, і всі інші наукові праці Семена Устимовича Гончаренка є прекрасним набутком української педагогічної науки, з якого ми, всі нині суцї, черпаємо справжній щирець педагогічного досвіду й мудрості. У своїй статті «Феномен доповнюваності – метапринцип педагогіки» науковець прямо й сміливо критикує рудименти радянської освітньої системи – школоцетризм, етатизм, вузькопрофільність у навчанні й вихованні. У цій праці, як і в інших своїх творах, він відстоює синергетичний, людино-центричний підхід до едукатії й соціалізації молодого покоління.

Талановитий вчений своїми науковими поглядами, ідеями й набутками набагато випередив свій час. Переважна частина його життя і праці пройшла в часи авторитаризму в усіх сферах життєдіяльності. Але, незважаючи на владні імперативи, Семен Устимович завжди спрямовував свою діяльність на пошук істини – в науці, в педагогіці, в освіті, в житті.

Ще одна риса яка так запала мені в душу, це постійна готовність прийти на допомогу людині, яка її потребує. Робилося це завжди щиро, безкорисливо. Готуючись до захисту докторської дисертації, я, як і багато інших здобувачів, звернувся до Семена Устимовича з проханням проглянути текст роботи. Він люб'язно погодився, звернув мою увагу на окремі огріхи, дав слушні поради і навіть помітив незначний текстовий повтор, з чого я зробив висновок, що робота була уважно прочитана. Порядність, совісність, сумлінність були невід'ємними чеснотами Семена Устимовича. Обов'язковість і відповідальність супроводжували всі його дії в науці, в творчості, в житті, у відносинах з людьми.

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

Особливо запам'яталися цікаві й неординарні наукові дискусії Семена Устимовича й Івана Андрійовича Зязюна. Обидва видатні вчені, люди високої культури, енциклопедисти в галузі освіти, педагогіки, філософії, глибокі знавці психології, етики, естетики неспішно й солідно обмінювалися поглядами, думками й аргументами на користь того, чи того факту, явища чи положення. Правильна, вишукана літературна мова, переконлива аргументація, вияв поваги до думки співбесідника, якщо вона й не співпадала з особистою, інколи тонкий незлобивий гумор – характерні особливості наукового диспуту двох видатних корифеїв науки. Для присутніх це завжди була цікава й повчальна школа – школа знань, культури й етики людських взаємовідносин.

Переконаний, що належне відкриття для широкого педагогічного загалу цінної наукової спадщини академіка Семена Устимовича Гончаренка ще попереду. А сьогодні ми низько вклоняємося світлій пам'яті доброї, світлої, людинолюбної людини.

Лариса Лук'янова,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України,
м. Київ, Україна
larysa.lukianova@gmail.com

МОЇ СПОГАДИ ПРО ВЧИТЕЛЯ

Учителю! Ти є і будеш вічно!

Хай ці декілька сторінок спогадів будуть виявом моєї щирої вдячності Вчителю, людині, від якої я отримала уроки життєвого і наукового досвіду, Семену Устимовичу Гончаренку – справжньому українському інтелігенту, який вийшов з народного середовища і досягнув наукових вершин завдяки своїй великій працездатності, наполегливості й цілеспрямованості, залишаючись скромною й делікатною людиною. Мої спогади, моє слово про Вчителя, про непересічну людину, талановитого вченого і педагога, відомого керівника фундаментальних наукових досліджень, визнаного лідера наукової школи, чий особистий внесок у розвиток української педагогічної науки і освіти заслуговує на пошану і пам'ять академічної спільноти, учнів і послідовників, усіх тих, хто багато років працював поруч.

Моріс Метерлінк колись писав, що люди, які відійшли у вічність, живуть у країні спогадів і залишаються живими доти, доки ми згадуємо про них. Уже п'ять років немає з нами Семена Устимовича Гончаренка, але пам'ять про нього живе в наших серцях.

Вважається, що пам'ять у суспільному просторі конструюється та існує за особливим алгоритмом, проявляючи свою складну і суперечливу природу. Вона не буває незмінною і цілісною, відбуваються її стирання, нашарування, творення. І в нашій пам'яті Семен Устимович також різний. У пам'яті одних він назавжди залишився вимогливим заступником директора Інституту педагогіки Міністерства народної освіти УРСР з наукової роботи, у пам'яті інших він – науковий керівник/консультант, відомий учений. Для багатьох з нас С.У. Гончаренко був науковим наставником, виступаючи у ролі опонента, порадирика, рецензента. Він був відкритим до діалогу, мудрим, енциклопедично освіченим ученим, за порадою до якого шли і їхали з від усіх куточків України. На жаль він швидко і неочікувано пішов від нас у Вічність.

Час, який пройшов від цієї скорботної дати, не загоїв болю в душах рідних, колег, учнів, радше, навпаки – загострив відчуття і розуміння втрати людини багатодушної, вченого, який любив життя, завжди був для нас взірцем у ставленні до науки, відданості роботі, порядності, гідності, освіченості.

Проте відсутність фізична не означає відсутність духовну. Наукова мудрість Семена Устимовича закарбована у численних публікаціях, серед яких –

монографії і навчальні посібники, методичні рекомендації для студентів, учителів і викладачів вищих закладів освіти. Загалом зроблене ним на теренах педагогічної науки вражає масштабною й різноплановістю, глибиною й інноваційністю. Методологія і теорія педагогіки, дидактика фізики, енциклопедичні та довідкові видання з педагогіки та фізики, перша Концепція середньої загальноосвітньої школи України, Концепція гуманітаризації освіти, фундаментальні статті щодо кардинальних проблем середньої та вищої школи, структурування змісту освіти, теорії навчання, численні науково-популярні книги для дітей, підручники для середньої школи і вищих навчальних закладів – становлять не повний перелік наукового доробку вченого за понад півстолітню науково-педагогічну діяльність. Загалом понад 300 праць, які вийшли з-під його пера, істотно вплинули на розвиток освіти і науки в Україні.

Семен Устимович Гончаренко належить до тих видатних учених, чий внесок у розвиток української педагогічної і методичної науки не викликає сумніву, вважається не лише сучасним, але й, безумовно, прогностичним. Він має безсумнівний, беззаперечний авторитет у науці, оскільки визначається вагомими результатами праці, здійснюваної впродовж тривалого часу. Йому притаманна наукова проникливість, фундаментальність обґрунтованих наукових ідей, оригінальність і розмаїття експериментальних задумів, здобутків, майстерність їх реалізації, глибина теоретичного змісту і розуміння здійснених узагальнень.

У його захоплюючих публічних виступах, завжди яскравих висловлюваннях, міркуваннях ніколи не було зверхності чи апломбу, навіть тоді, коли він звертався до аудиторії, не надто поінформованої з питань, про які йшлося. Він завжди давав шанс піднятися, наблизитися до вищого взірця, повірити у можливість поступу в пізнанні наукової істини.

Водночас його толерантність завжди була далекою від поблажливості, на яку не міг розраховувати ніхто з тих, хто вирішив зайнятися науково-дослідницькою працею. Він твердо стояв на позиції, що поблажливості в науці не місце. Одним із головних методів С.У. Гончаренка у скеруванні дослідника-початківця (не лише здобувачів ступенів і звань) на шляху його становлення у науці, була конструктивна критика, хоча необхідно додати, що він був і надзвичайно самокритичним.

У Семена Устимовича було багато учнів, аспірантів, докторантів. Перший його аспірант захистився у 1970 р., а загалом під керівництвом академіка Гончаренка захистили дисертації 30 докторів і 55 кандидатів наук.

Нині працями високого рівня свою приналежність до його наукової школи засвідчують відомі в Україні та далеко за її межами науковці: доктори педагогічних наук, академіки Георгій Філіпчук і Роман Гуревич, професори Олена Коваленко, Олександр Романовський, Галина Тарасенко, Алла Степанюк, Павло Стефаненко, Василь Ягупов, дослідниця з Польщі Еугенія Ляска та ін., кандидати педагогічних наук А. Єгоренков, М. Кадемія, В. Кисільова, О. Стрелковська, Я. Собко та ін. Саме у цих науковцях педагогічна школа академіка Семена

Устимовича Гончаренка знайшла не лише гідних adeptів та інтерпретаторів, а й передусім непересічних дослідників з високим евристичним потенціалом, здатних до самостійного пошуку в перспективній науковій проблематиці. Сьогодні наукова школа С.У. Гончаренка визнана в Україні й за кордоном.

Феномен наукової школи академіка вимагає застосування особистісно-орієнтованого підходу до вивчення витоків її становлення і концентрації уваги на особистісних реаліях вченого, що також впливали на її унікальність. Чому? Учні Семена Устимовича завжди наголошували, що його наукова школа – це особливе педагогічне явище, якому притаманні не лише яскраві якісні, але й вражаючі кількісні показники. Адже його учнями вважають себе не тільки ті науковці, яким пощастило під його керівництвом написали докторські й кандидатські дисертації (формальна ознака приналежності до наукової школи), але й сотні викладачів вищих навчальних закладів, вчителів, молодих науковців для яких ідеї вченого про наукову картину світу не просто полонили своєю гуманністю, «олюдненістю», а й наповнили їх професійну діяльність духовними смислами (неформальна ознака).

Наукова школа академіка С.У. Гончаренка – неформальний творчий колектив дослідників різних поколінь, об'єднаних загальною філософською парадигмою і стилем дослідницької роботи, які діяли й працювали під керівництвом визнаного лідера. У кожного з них є світлі спогади про Вчителя.

Я пригадую свою першу зустріч із відомим ученим, яка відбулася у 1990 році. Після довгих роздумів я наважилася залишити навчальний заклад, у якому працювала, і поринула у наукову роботу в Інституті педагогіки, який тоді розміщувався у будівлі на вулиці Леніна, 10. Через певний час постало питання про формулювання теми дослідження. Академік Нелля Григорівна Ничкало тоді очолювала лабораторію професійно-технічної освіти, до якої я потрапила. Вона у прямому сенсі за руку відвела мене до С.У. Гончаренка, який на той час був заступником директора Інституту з наукової роботи і жодна тема не могла бути затвердженою без консультації з ним. Семен Устимович з усмішкою подивився на нас і сказав, звертаючись до Н.Г. Ничкало: «Нелля Григорівна! Ви так любите культуру, ну то нехай і у неї буде культура». Оскільки я викладала у технікумі атомної енергетики спецкурс «Вплив АЕС на навколишнє середовище», то йшлося про екологічну культуру. Вирішили затвердити тему у такому формулюванні «Формування екологічної культури учнів ПТНЗ сільськогосподарського профілю у процесі вивчення спеціальних дисциплін». Через рік, коли я вперше прийшла на звіт до Семена Устимовича, він уважно прочитав тему мого дослідження і запитав: «Який нерозумний придумав тобі цю тему?!». Як я втрималася тоді і не сказала, що то ж Ви, Семене Устимовичу! Багато років я нікому не розповідала про цей випадок, але впевнена, що коли б тоді я все ж таки нагадала йому про автора формулювання, нічого, окрім дотепного жарту, не почула.

Один із відомих письменників писав про надзвичайну вибірковість людської пам'яті: у ній часто осідають дрібниці, деталі, які зачепили тебе, і проходять, як вода, через решето те, чому потрібно було залишитися. Так, напевно, трапилося і зі мною. З часів, коли я лише прийшла в Інститут педагогіки і навчалася в аспірантурі добре запам'ятала тільки звіти аспірантів у С.У. Гончаренка. Пам'ятаю, як ми усі хвилювалися, нервували в очікуванні отих «Семенівських бань» (так називали звіти у Семена Устимовича). Чомусь запам'яталася колективна дискусія нашої групи аспірантів-першокурсників перед його кабінетом за декілька хвилин до початку звіту про вживання слів «любити» і «кохати». Одні наполягали, що в українській мові потрібно використовувати лише термін «кохати», інші – «любити». Я ж наполягала на доцільності вживання обох термінів.

Мені добре запам'ятався Семен Устимович того періоду, коли він вже працював у нашому Інституті педагогіки і психології професійної освіти НАПН України (з лютого 2007 р. – Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих), особливо той період, коли ми разом працювали у відділі андрагогіки.

Пам'ятаю, що двері в його кабінет були завжди відчинені, але у ті рідкісні хвилини, коли він їх зачиняв, ніхто не наслідуювався його турбувати. Це означало, що у нього важлива розмова або він просто хоче побути на самоті. Проте такі ситуації траплялися нечасто. І зазвичай перед його кабінетом на стільчиках завжди вирувала «жива черга спраглих» і науковців-початківців, і зі стажем. Усі хотіли порадитися, «підживитися», почути добре слово про свою «нетленку»! Але було по-різному. Семен Устимович при усій своїй інтелігентності був гострим на язик й водночас справедливим.

Його голос, переважно спокійний, з гарними, справді ораторськими інтонаційними переливами, спокійна і впевнена манера викладу своєї думки, стриманість у жестах створювали атмосферу, яка мала усі ознаки академічної, її доповнювала добра усмішка самого вченого. Однак, коли Семен Устимович поступово став втрачати слух, ця усмішка ставала як захисна оболонка, коли йому вже було незручно перепитувати, а суті питання він так і не почув, він просто посміхався. Сумно...

Повернемося до спогадів про відчинені двері ... Семен Устимович завжди перший приходив на роботу. По дорозі купував газети. У кабінеті у нього постійно були горіхи і кава. То була вранішня церемонія. Спочатку – горіхи, потім – кава, потім – газети, а вже потім – перший відвідувач (все це при відчинених дверях). На столі завжди були величезні стоси паперів. Як він розбирався, де що лежить, – було для нас одвічною загадкою. Але за необхідності – декілька впевнених рухів, і з'являвся потрібний листок або ж клаптик паперу, часто зі слідами чашки з кавою.

Семен Устимович був дуже ощадливим і свої нотатки завжди робив на використаних аркушах (з часів Олени Степанівни Дубинчук їх називали «штірлицями»), хоча, безумовно, міг собі дозволити писати й на чистому папері. Він завжди намагався власноруч друкувати свої статті, але коли не встигав або

обсяг був великим, приходив до мене у кабінет і дуже скромно питав, чи не зможе наша лаборант Аллочка надрукувати його статтю. Хоча до самого кінця не полишав свою стареньку друкарську машинку, а ми усім світом шукали йому стрічки до цієї машинки, адже їх вже давно не випускали, й дуже шкодував, що не може опанувати комп'ютер.

Усі вітчизняні й зарубіжні наукові журнали, монографії, збірники наукових праць, що надходили у бібліотеку інституту, першим оглядав академік Гончаренко, перечитував необхідне, критикував «дурниці». Часто казав нам: «Читайте, що розумні люди пишуть». Дуже любив словники.

Запам'яталися і його виступи на методологічних семінарах для аспірантів-першокурсників. Вщент забитий аспірантами зал. Приходили «на Гончаренка», як ходять на вистави відомих акторів. Те ж саме відбувалося і на наукових конференціях. Коли С. У. Гончаренко давав згоду взяти участь і виступити на пленарному засіданні, присутні завжди з нетерпінням чекали його доповіді, а потім організатори довго просили його подати матеріал для друку. Довго – тому, що Семен Устимович не любив писати «за вимогами», які стали досить жорсткими в останні роки.

Особливі стосунки склалися у нього з кафедрою теорії і методики трудового та професійного навчання Хмельницького національного університету, яку багато років очолював Ігор Євгенович Каньковський, на жаль, нині покійний. На циклічну конференцію «Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи», яку проводила кафедра, завжди заздалегідь запрошували Гончаренка, з'ясовували з якою темою у цьому році він виступатиме. Його завжди там дуже чекали, надзвичайно делікатно опікувалися, оберігали. Хтось із молодих співробітників кафедри обов'язково всюди супроводжував академіка – це було ритуалом. Залишилося багато фотографій з цих конференцій. Особливо вдалими вийшли фото з останньої конференції, яка відбулася у листопаді 2012 року.

Як багато ми втратили від того, що не записували його виступи, висловлювання, дотепні жарти або навіть критичні зауваження. Про те, що не записали один такий виступ, я жалкую особливо. Було це за рік до смерті Семена Устимовича. Ми проводили наші щорічні педагогічні читання, присвячені пам'яті Олени Степанівни Дубинчук. У попередніх конференціях Семен Устимович також брав участь, як завжди виступав цікаво, але стримано. Тоді ж, у червні 2012 року ми почули таку ліричну, з легким смутком, повну яскравих деталей розповідь про часи, коли вони працювали разом з Оленою Степанівною і на Леніна, 10, і у міністерських комісіях. Ми усі тоді були вражені. Ніхто з нас ніколи не чув раніше, щоб Семен Устимович говорив про когось так довго і так тепло.

Окремий «жанр» становили його виступи як офіційного опонента. Тут він також ніколи не дотримувався «ВАКівських» вимог. Зауваження писав не у кінці відгуку, а серед загального тексту. Їх треба було знайти і зрозуміти хвалить він, чи сварить! А на засіданнях спеціалізованої вченої ради нашого Інституту запитання здобувачам задавав закручено, складно, але вони завжди містили приховану

відповідь. І з цього приводу Іван Андрійович Зязюн (голова Ради) шуткував: «Семене Устимовичу, Ви ж самі усе знаєте, тоді навіщо питаєте?» Також доволі часто говорив: «Я дисертацію не читав, але скажу!» Ми й досі часто згадуємо цей жарт й іноді повторюємо його зараз, згадуючи «автора».

Семен Устимович був моїм науковим консультантом докторської дисертації. І у нашому тандемі у повному обсязі реалізувалося його улюблене гасло: «Головне завдання наукового керівника – не заважати докторанту», так він сказав і на самому захисті. Це був, звичайно, жарт, але «керував» мною Семен Устимович, насправді, дуже делікатно, без жодних різких зауважень чи то «конструктивних» вказівок.

Незважаючи на високі регалії, С.У. Гончаренко завжди був відкритою в спілкуванні людиною, яка вміє слухати опонента, відшукувати раціональне зерно у будь-яких пропозиціях, поважати думку інших. Справжній науковець, цікава, непересічна особистість, учений високого рівня, надзвичайно скромний і невибагливий. Він не лише був енциклопедично освіченою людиною, але й уміло вплітав приклади з життя, впливав на нашу свідомість, формував переконання, став взірцем високого професіоналізму, інтелігентності, мудрого, стриманого і спокійного патріотизму.

Ніколи не вимагав до себе особливого ставлення, навпаки, намагався не привертати до себе зайвої уваги. Мав далекоглядні плани, сподівався працювати й далі. Але пішов з життя ... 5 квітня 2013 р. працював у своєму кабінеті в Інституті, ввечері із дружиною склали плани на наступний день. Плани, яким не судилося здійснитися ...

Семен Устимович Гончаренко – людина честі, наукової і людської гідності. Одна з характерних його рис – повна відсутність зрадливо-боягузливого конформізму. Це, може, не для усіх було зручно і не усім подобалося, проте усі його поважали. Справжнім і вірним Лицарем педагогіки назвав його Юрій Іванович Мальований. Небагатослівний, уважний до співрозмовника, до його позиції, послідовний у відстоюванні наукової істини – таким ми запам'ятали Семена Устимовича Гончаренка, справжнього українського Вченого, Учителя, Порадника. Його ідеї, методи та результати завжди будуть серед нетлінних цінностей педагогіки, а його життєвий шлях, його порядність, громадянська мужність та любов до України залишаться прикладом для прийдешніх поколінь науковців і педагогів.

Нехай усе, зроблене ним у її царині, буде вдумливо вивчатися й досліджуватися впродовж багатьох років.

Ольга Щербак,
Київський професійно-педагогічний фаховий коледж
Імені Антона Макаренка,
м. Київ, Україна
college@kppk.com.ua

АКТУАЛЬНІСТЬ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ АКАДЕМІКА С.У. ГОНЧАРЕНКА

*Я мудрості з Вами сторінки гортаю,
Духовним зростанням завдячую їй.*

Доля подарувала мені можливість особисто познайомитися з Великим педагогом, ученим, неординарною особистістю, академіком Семеном Устимовичем Гончаренком у 1997 році під час засідань Вченої ради Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (нині – Інститут професійної освіти і освіти дорослих НАПН України) і на засіданнях спеціалізованої Вченої ради з захисту дисертаційних досліджень аспірантами, пошукувачами, майбутніми докторами наук.

Енциклопедична освіченість, науково принциповість і чесність Семена Устимовича, його надзвичайна працездатність і вимогливість до себе і колег, відкритість до педагогічних інновацій завжди викликала захопленість та повагу.

Маючи багаторічний практичний досвід освітньої педагогічної діяльності у Київському професійно-педагогічному коледжі імені Антона Макаренка, досвід науково-дослідної роботи з підготовки педагогічних працівників, яка завершилася захистом кандидатської дисертації у 1995 році, зустрічі та бесіди з академіком Гончаренком С.У. – фундатором гуманізації та гуманітаризації освіти спонукали мене до подальшого наукового пошуку, вплив великого вченого на моє наукове зростання.

Виступаючи експертом мого наукового дослідження на тему «Теоретичні і методичні засади професійно-педагогічної освіти» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук з теорії і методики професійної освіти, Семен Устимович виважено, професійно, детально по кожному розділу, відмічав позитивне і вказував на необхідність удосконалення методологічних підходів, дидактичних принципів, експертної оцінки тощо. Незабутнім є спілкування з ним щодо підготовки відповідей на зауваження опонентів до дисертаційного дослідження.

Семен Устимович вмів чесно й відверто висловлювати свою думку і разом з цим, якщо ця думка і не збігалася з думкою співрозмовника, це не призводило до «напружених» стосунків. Його філософський і дуже світлий гумор був підтримкою у складні хвилини захисту дисертаційних досліджень.

Він завжди прагнув зробити все, щоб знайти у людині лише позитивне, підтримати та розвинути її віру в свої можливості.

Хочеться зупинитися лише на окремих аспектах науково-педагогічної спадщини академіка Гончаренка С.У., які є актуальними в наш час, зокрема тих, що стосуються фундаменталізації освіти та забезпечення якості освіти.

У науковій праці «Фундаменталізація освіти як дидактичний принцип» Гончаренко С.У. зазначає, що фундаменталізація освіти актуалізує глобальні освітні процеси, які сьогодні відбуваються у розвинутих країнах світу. Сьогодні в освіті, передусім у професійній, виник розрив між професійною орієнтацією й потребами особистості в гармонійному задоволенні пізнавальних інтересів, між сучасними методологічними підходами до розвинених наук й архаїчними формами їх вивчення.

Не можна не погодитись з автором, що швидкоплинність життя суспільства настільки висока, що «стає дуже складно випускати спеціаліста, готового після завершення навчання в професійному навчальному закладі чи університеті приступити відразу до практичної роботи за спеціальністю. Лише фундаментальна освіта дає такі знання, які дають можливість орієнтуватися в будь-якому середовищі й є універсальними по суті».

Фундаменталізація професійної освіти стає одним з основних дидактичних принципів неперервної багаторівневої підготовки в ряду таких дидактичних принципів, як науковість, доцільність, системність, професійна спрямованість, доступність знань. Метою фундаменталізації професійної освіти є створення бази основоположних знань, на якій в подальшому будується професійна освіта; формування вмінь самостійно використовувати одержані фундаментальні знання для розв'язання професійних завдань.

У фундаменталізації освіти особливого значення набуває «філософія освіти» і «філософія якості освіти», оскільки вектор фундаменталізації в сучасних соціокультурних умовах повинен бути зорієнтований на розвиток особистості.

Проблема якості освіти завжди перебувала в полі зору як педагогічної теорії, так і освітньої практики. Так, у науковій праці «Про якість професійної освіти» Гончаренко С.У. підкреслює, що «Якість освіти сьогодні розглядається як найважливіший фактор стійкого розвитку країни, її технологічної, економічної, інформаційної і моральної безпеки. Останнім часом саме якість навчання і виховання все більше визнають рівень розвитку країн, стає стратегічною галуззю, яка забезпечує їхню безпеку і потенціал за рахунок підготовки підростаючого покоління».

Автор зазначає, що «Останнім часом німецькі педагоги переорієнтувалися з традиційної практики оцінювання знань на таку, де основним критерієм виступає рівень компетентності учня, тобто ставляться більш високі вимоги до оволодіння

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

системою знань, пізнавального, інтелектуального і соціального розвитку, здібності застосовувати наявний потенціал в практичних цілях».

Ми поділяємо думку ученого, що «В підготовці спеціаліста головну роль набуває орієнтація на розвиток його особистості й професійної культури, щоб істотно полегшити процес адаптації у професійному середовищі. Це вимагає серйозних змін в забезпеченні якості підготовки стабільності професійної самореалізації людини на різних етапах життя». Сьогодні особливо важливого значення набуває соціальна норма якості освіти.

Проблема якості професійної освіти має громадсько-державне, а не вузькопрофесійне, внутрівідомче значення й не зводиться до простого задоволення потреб суб'єктів ринку, в тому числі й потреб окремих громадян.

Ці роздуми академіка Гончаренка С.У. є актуальними сьогодні для модернізації вітчизняної освіти у контексті інтеграції до європейського освітнього простору.

Олена Аніщенко,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України,
м. Київ, Україна
anishchenko_olena@ukr.net

МИНУЛЕ, ЩО ЛИНЕ В МАЙБУТНЄ (ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА АКАДЕМІКА СЕМЕНА УСТИМОВИЧА ГОНЧАРЕНКА)

*Дуже дивний пейзаж: косяками ідуть таланти.
Сьоме небо своє пригинає собі суєта.
При майстрах якомсь легше. Вони – як Атланти,
держать небо на плечах. Тому і є висота.*

Ліна Костенко

Майбутнє зазвичай сперечається з минулим. Лишається тільки вічне. Серед вічного – наша пам'ять про людей, події ...

Кожну науку уособлюють Особистості, з якими пов'язані певні концепції і теорії, факти, події, наукові та методичні здобутки тощо, які складають основу, опорні точки розвитку тієї чи іншої науки, наукової галузі. Для науковців, педагогів-практиків, особливо – фізиків, такою знаковою Особистістю є академік Семен Устимович Гончаренко.

Перше моє знайомство з Семеном Устимовичем можна назвати заочним. Воно відбулося ще за часів навчання у Ніжинському педагогічному інституті імені Миколи Гоголя. Під час підготовки до семінарсько-практичних занять з педагогіки часто конспектувала праці Академіка та інших відомих науковців. А «Український педагогічний словник», «Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям» згодом стали моїми настільними книгами.

Коли у 1997 р. після двох років роботи вчителем у Ніжинській загальноосвітній школі № 1 я приїхала на навчання до аспірантури в Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України (нині – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України), то була вражена якісним складом науковців цієї установи. З'ясувалося, що багато вчених, праці яких я вивчала у студентські роки, працювали саме тут. Це передусім академіки Гончаренко С.У., Зязюн І.А., Ничкало Н.Г. Тоді вразило їх ставлення до нас, аспірантів – майбутніх науковців, які ще не зробили навіть перші кроки в науці. Ставлення як до рівних.

Дещо пізніше, на прохання мого наукового керівника, а згодом і наукового консультанта – академіка Ничкало Неллі Григорівни (непересічної Особистості, знаного Науковця, яка відіграла винятково важливу роль у моєму особистісно-професійному зростанні), я приходила до Семена Устимовича за порадами щодо

формулювання тем наукового пошуку для кандидатської і докторської дисертацій (1998 р., 2003 р.). До речі, Семен Устимович не лише консультував здобувачів наукових ступенів щодо формулювання тем, а ще й активно рецензував дисертаційні дослідження. Не помилюся, якщо скажу, що всі ми, хто пройшов рецензування Вченого, донині як реліквії зберігаємо надруковані ним (власноруч!) на друкарській машинці відгуки і рецензії. Його виступи як рецензента, опонента завжди були блискучими. Він не читав «з папірця», лише інколи міг підглянути якесь зауваження. Назавжди запам'яталася його фраза «Може бути ...». Так Семен Устимович говорив про дисертації, які виконано на належному рівні. Академік завжди винятково чуйно ставився до науковців, особливо – до науковців-початківців, ненав'язливо і тактовно допомагав їм знайти своє місце в такому непростому науковому світі. І ті, хто це розумів, завжди були йому вдячні. Я теж із незмінною шанобливістю згадую його поради і побажання.

Яким же був Семен Устимович як Людина? Він любив онуків. Страшенно хвилювався, коли хтось із них хворів. Був правдолюбом, не терпів фальші, недоречних «пустих» цитувань вчених. Завжди мав й аргументовано обстоював свою позицію. Іноді правдолюбство Академіка опосередковано відбивалося на його аспірантах, докторантах. Адже не завжди справедлива наукова критика з вуст Вченого на адресу окремих колег сприймалася позитивно, тому у відповідь інколи реалізовувалися їх спроби «ускладнити життя» представникам Його наукової школи.

Незважаючи на «регалії» Науковця, Він був відкритим до спілкування. Двері Його робочого кабінету на п'ятому поверсі (М. Берлинського, 9) завжди були відчиненими (ці двері й двері відділу андрагогіки – поруч). Також вражала Його невибагливість в усьому – у побуті, одязі тощо. Він був вище за все дріб'язкове. Водночас нові книжкові й журнальні надходження Академік опрацьовував першим. У цьому питанні конкуренції не могло і бути.

Дивовижно, але Вчений був обізнаний щодо всіх підтем НДР, які виконувалися у відділі андрагогіки. За нагоди приносив нові книги, статті й адресно пропонував нам ознайомитися з новими матеріалами. Колись, пам'ятаю, підійшов Семен Устимович до мене з журналом і запитав: «Автор цієї статті – Ваш родич?». Так, – відповіла я Йому, й додала, що це стаття мого батька, Валерія Аніщенка. Тоді Семен Устимович подав мені часопис, в якому було опубліковано статті, які б могли б зацікавити батька. Я була безмежно вдячна і вражена одночасно. Адже ніяк і досі не збагну, як Семену Устимовичу вдавалося тримати у пам'яті зацікавлення різних науковців.

Семен Устимович намагався уникати надмірної уваги до себе. У свій День народження зазвичай брав відпустку і не приходив на роботу. Полюбляв працювати на дачі. Водночас залюбки спілкувався з нами за святковим столом (у відділі андрагогіки), розповідав дотепні анекдоти (якось дуже інтелігентно), виголошував тости. Між собою ми називали Його «Сенечка», і в це ім'я вкладали щиру любов, повагу, вдячність за можливість спілкуватися і співпрацювати.

Усі прохання Семена Устимовича до лаборанта, співробітників нашого відділу андрагогіки завжди були дуже «м'якими» за формою. Так, Він ніби ніяковів, коли просив зробити ксерокопії (завжди приносив із собою аркуші для роздруків) або знайти необхідну інформацію в Інтернеті.

Семен Устимович – Людина з почуттям гумору. Знав багато анекдотів і залюбки їх розповідав. Коли планували кінцеві результати з нових НДР завжди наполягав на тому, щоб його праці були одноосібними. Казав з посмішкою, що «не горобець» і не бачить себе у «загальній пісочниці». До речі, коли відділ дидактики професійної освіти було переформатовано у відділ андрагогіки, Семен Устимович почав активно досліджувати проблему формування наукової картини світу у дорослих.

З Ним було цікаво. Широке коло інтересів, глибина, масштабність і неординарність мислення, виняткова наукова чесність, порядність, повага до людей, вміння говорити і слухати зробили Семена Устимовича дійсно незабутнім.

У Нього не було підприємницької «жилки». Часто-густо видавництва, які друкували книги Семена Устимовича, надсилали Йому авторські примірники. Він залюбки дарував їх науковцям, і, на наші прохання, ставив автографи.

Мало хто знає, але Академік був порушником правил ... дорожнього руху. Неодноразово бачила, як Він, махнувши рукою, переходив жваву вулицю на червоне світло. На щастя, водії зупинялися і наш Вчений завжди залишався неушкодженим.

В останні роки Семен Устимович любив неквапливо крокувати маленьким коридорчиком на п'ятому поверсі ІПООД НАПН України, іноді жартома промовляючи «Скушно жить ...». Часто заходив до нашого відділу поспілкуватися. Зараз є усвідомлення того, що іноді ми, захоплені своїми проблемами, у гонитві за результатами науково-дослідної роботи, виконанням численних розпоряджень, недостатньо уваги приділяли Вченому. Про щось не спитали, чогось не почули і не побачили. Можливо, якби нашої і сімейної уваги та участі у житті Семена Устимовича було більше, то Він і донині жив би серед нас.

Семен Устимович гідно ніс звання дійсного члена НАПН України (академіка) і виконував місію Людини, Вченого, Громадянина. Біля нього всі ми кращали (перепрошую за не літературне, але точне висловлювання).

Так склалося у житті, що вже декілька років робочий кабінет, в якому працював академік Семен Устимович Гончаренко, став моїм робочим кабінетом. Рука не піднімається повісити на двері табличку з моїм ім'ям. У цій невеличкій затишній кімнатці незрима присутність Вченого створює ауру світла і тепла.

Часом здається, що двері нашого відділу відчиняться й раптом з'явиться незабутня постать Вченого, і всі замруть у пориві щирої поваги і любові. *«Митцю не треба нагород, Його судьба нагородила, Коли в людини є народ, Тоді вона уже людина»* (Ліна Костенко).

Григорій Васянович,
Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна,
smetanochka@ukr.net

*І фізик, і лірик у ньому злились, І гумор, вимогливість, вдача,
На кожного він, як на зорі дививсь – Душа була справді козача !
(Г. Васянович)*

РЕАЛІСТ І МРІЙНИК ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ – АКАДЕМІК СЕМЕН ГОНЧАРЕНКО

Заслужений діяч науки і техніки України, фахівець у галузі педагогіки і методики фізики – академік Семен Устимович Гончаренко належить до тієї когорти вчених, які своєю сумлінною працею творили неперервну освітню систему навчання. Власне він досліджував проблеми методології педагогіки, обґрунтовував дидактичні засади формування природничо-наукового світу в учнів середньої школи. Семен Гончаренко керував розробкою першої концепції середньої загальноосвітньої школи України (1991), він є автором концепції гуманітаризації загальної середньої освіти, а ще, він дав багатьом початківцям-дослідникам прекрасні можливості для реалізації себе в науковому пошуку (підготувавши понад 30 докторів і 60 кандидатів наук!). Тому є всі підстави говорити про те, що з усіх високих звань, які мав академік Семен Гончаренко, найбільш почесне – Учитель. Він навчав не лише грамотно аналізувати педагогічні факти, явища і процеси. Головне – це те, що у співпраці, в спілкуванні з ним відкриваєш для себе радість пошуку наукової істини і пізнаєш красу людського духа.

Натомість зазначимо, що наукові здобутки видатного вченого все ще є маловідомими для широкого загалу освітян і науковців, оскільки бракує цілісного видання його наукового доробку, компетентнісного аналізу ідей і положень, що обґрунтовані й викладені у багатьох наукових працях вченого.

Майже чвертьстолітнє спілкування з академіком С. Гончаренком вражало мене, як і всіх тих, хто його знав, глибокою ерудицією, блискучою пам'яттю, аналітичним розумом і високим професіоналізмом. Водночас просто зачаровувала його душевна щедрість, відкритість, інтелігентність і делікатність, готовність безкорисно поділитися своїми знаннями і досвідом. Зовнішня м'якість характеру не заважала Семену Устимовичу бути зразком наукової безкомпромісності, вмінні сміливо сказати правду, як в позитивному, так і негативному сенсі. Вчений не терпів посередності й поверховості в науці, не визнавав «за щастя» кар'єризм, аморальність в житті, сам досягав усього титанічною працею, а тому й не дивно, що не раз потрапляв у ситуації, в яких

бюрократи від освіти і науки не дуже-то шанували високопрофесійне й духовно-особистісне начало... С. Гончаренко не міг, наприклад, не реагувати на зверхність так званих вчених, які заперечували положення щодо гуманізації і гуманітаризації системи освіти, або ж саму ідею методики як науки тощо. З цього приводу вчений писав: «Сумніви щодо самостійного існування методики як науки виникають в основному в людей, які «труться» біля серйозної науки, прагнуть говорити від її імені, намагаючись набути іміджу серйозного вченого»¹.

Зосередимо увагу лише на деяких важливих ідеях і положеннях академіка Семена Гончаренка. Оскільки вчений послідовно займався обґрунтуванням теоретико-методологічних основ науки педагогіки, то доцільним буде розпочати з аналізу саме цієї актуальної проблеми.

Методологічні засади побудови педагогічної теорії. Розглядаючи методологію як науку про наукове пізнання, С. Гончаренко послідовно пов'язував її необхідність і продуктивність із педагогічною діяльністю, адже і сама наука є однією із форм людської діяльності. Вчений доводив, що методології притаманні різні рівні: а) філософський; б) загальнонауковий; в) конкретно-науковий; г) рівень методики і техніки дослідження². Що ж стосується поняття «теорія», то в ньому відображається система узагальнених знань, орієнтованих на пояснення тих чи інших сторін педагогічної дійсності і які становлять основу практичних дій. Як реаліст, і певною мірою – прагматик, вчений з тривогою відзначав той факт, що в теорії педагогічної науки України склалася надто тривожна ситуація. З одного боку, формальні показники – сотні захищених за роки незалежності кандидатських і докторських дисертацій, опубліковано сотні товстих монографій і десятки нових підручників, навчальних посібників педагогіки свідчать про поступальний розвиток педагогічного знання. З іншого боку, окреслюється і діє негативна тенденція. Справа в тому, що при загальному підвищенні середнього рівня освіченості, при зростанні кількості досліджень явно втрачає їх якісна сторона: знижується культура наукового мислення, методологічний і теоретичний рівень роботи дослідників³. Така ситуація, на думку науковця, має багато різних причин, але головною серед них є трансформації в самій педагогічній науці, сутнісні зміни в її структурі і змісті, які часто-густо не знаходять свого віддзеркалення на теоретичному рівні. Превалює побутовий рівень, верх бере «повзучий емпіризм», тим самим вчені опиняються на узбіччі сучасної методологічної культури, і в такому стані, втрачають реальну можливість відповісти на запити педагогічної практики, не здатні допомогти модернізації і реформуванню вітчизняної освіти. Вчений застерігав від ще однієї небезпечної ситуації: значна частина вчителів відверто нехтує педагогічною теорією. Натомість стає очевидним: педагогічна діяльність без належного наукового

¹ Гончаренко С. У. Методика як наука. Хмельницький : ХГПК, 2000. 30 с.

² Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

³ Гончаренко С. У. Методологічні засади побудови педагогічної теорії. Професійна освіта : педагогіка і психологія. Укр.-поль.-поль.-укр. щорічник. 2012. № 14. С. 37 -50.

осмислення вироджується в ремісництво, «голий практицизм». Не заперечуючи доцільності емпіричного рівня досліджень, як великий мрійник, романтик, справжній патріот і вчений, С. Гончаренко постійно праг того, щоб педагогічна теорія і практика розвивалися й утверджувалися на засадах чітко обґрунтованої наукової методології. Що під цим розумілося?

По-перше, роль методології в розвитку педагогічної теорії полягає в тому, що вона покликана пояснювати педагогічну реальність, з'ясовувати глибинні основи педагогічної діяльності, описувати, систематизувати і тлумачити множину даних емпіричного рівня.

По-друге, методологія є тією основою у науковому пізнанні, яка спрямована на проведення спеціальних чи конкретно-наукових досліджень, завданням яких має бути виявлення законів, закономірностей і конструювання систем практичної педагогічної діяльності, наукове обґрунтування принципів навчання або методів виховання, проблеми цілісності навчально-виховного процесу, визначення елементів змісту освіти, методологічний аналіз причин недоліків у навчанні і вихованні дітей та молоді. Цим складовим С. Гончаренко надавав настільки важливого значення, що присвятив спеціальне дослідження: «Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення» (2012). Автор ґрунтовно розкриває не лише поняття закону в педагогіці, а й окреслює сутність педагогічних закономірностей, принципів, доводить необхідність застосування їх науковцями у взаємозв'язку і взаємозумовленості у процесі наукового дослідження⁴.

По-третє, роль методології у побудові педагогічної теорії полягає і в тому, що вона допомагає проектувати майбутню педагогічну дійсність, при цьому не відкидаючи, а систематизуючи вже здобуті знання, осмислюючи й узагальнюючи багатющий досвід попередників і після цього рухатися далі.

По-четверте, неперервний розвиток педагогічної теорії на засадах обраної методології уможлиблюється тоді, коли чітко розводяться практичні завдання і наукові проблеми. Таке застереження робиться тому, що часто-густо в наукових дослідженнях відбувається підміна: замість проблем, які потребують наукового розв'язання, вказуються чисто практичні завдання, які не потребують наукових досліджень. Відомо, що радикальна відмінність між продуктом науки і продуктом практики полягає в тому, що наука виробляє наукове знання, а практична діяльність – речі або процеси.

По-п'яте, однією із методологічних засад побудови педагогічної теорії є те, що вона допомагає обґрунтувати ідею цілісності педагогіки на рівні фундаментальності й прикладної науки. Як справедливо доводив С. Гончаренко: «Методологічні і фундаментальні дослідження в педагогіці повинні визначати напрям і характер прикладних досліджень і дослідно-конструкторських розробок, а через них – ефективність практики навчання і виховання». Тут же вчений

---

⁴ Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне : Волинські береги, 2012. 192 с.

застерігає, що «спостережуване сьогодні нехтування методологією педагогіки, її законами й закономірностями фактично веде до заперечення статусу педагогіки як науки»⁵.

По-шосте, у побудові педагогічної теорії значну роль відіграють розумне й обґрунтоване використання досягнень інших наук: філософії, теорії інформації, синергетики, соціології, психології тощо. Воно допомагає глибше зрозуміти, точніше пояснити і передбачити розвиток тих чи інших педагогічних процесів, оптимізувати навчання і виховання молодого покоління.

С. Гончаренко застерігав й від інших негативних явищ, які мають місце у так званих «модерних теоріях педагогіки»: («антипедагогіка», «вітагенна», «гендерна», «пренетальна», «емігрантська» та ін.). Це призводить до того, що розмивається тіло наукових педагогічних теорій. Якщо «педагогік» багато, то це означає, що вони не є науковими в строгому розумінні цього слова.

Варто зазначити і такий важливий аспект у наукових пошуках академіка Семена Гончаренка, а саме: вчений усупереч багатьом сучасним вченим обґрунтовував положення, згідно з яким, методика також є наукою⁶. Якою ж аргументацією керується у цьому питанні вчений ?

Методика як наука. У з'ясуванні цього складного питання, С. Гончаренко, як завжди, був вірним собі. Для нього притаманним є широкий, радше можна сказати, фундаментальний погляд на проблему. І це цілком виправдано. Справа в тому, що вузько прагматичний підхід, якого до цього часу дотримується значна кількість вчених і учителів-практиків, неодмінно призведе до чисто утилітарного результату, який характеризується підготовкою різного роду «розробок», «вказівок», «методичних рекомендацій» тощо. Погляд вченого на роль, функції, завдання методики зовсім інший. Основний його смисл такий: методика «... має обґрунтовувати й будувати педагогічні процеси, виробляти нові педагогічні технології навчання, в яких реалізувалася б мета й принципи нашої освітньої системи, спрямувати вчителя в його повсякденній творчій діяльності, допомагати студентові (майбутньому вчителю) оволодіти професією»⁷. У цьому розумінні, методика здатна подолати й іншу небезпеку – не втратити живого зв'язку з реальною практикою, позбавитися зайвого фантазування у пошуку шляхів, прийомів, «всевладних» методів навчання тощо. Отже, у цьому пункті, реаліст-Семен Гончаренко перемагає мрійника-фантазера Семена Гончаренка. Однак, мрійник – Семен Гончаренко докладав великих зусиль для того, щоби методика не відставала, а випереджувала потреби життя, щоб її висновки і рекомендації активно і розумно реалізовувалися на педагогічній ниві. Вчений свою аргументацію щодо методики як самостійної науки розпочинає, по-перше, з аналізу специфічного предмета її дослідження, а також своєрідних завдань, які

⁵ Гончаренко С. У. Методологічні засади побудови педагогічної теорії. Професійна освіта : педагогіка і психологія. Укр.-поль.-поль.-укр. щорічник. 2012. № 14. С. 37-50.

⁶ Гончаренко С. У. Методика як наука. Хмельницький : ХГПК, 2000. 30 с.

⁷ Гончаренко С. У. Методика як наука. Хмельницький : ХГПК, 2000. С. 3.

вона розв'язує. На думку вченого, методика розв'язує три основних завдання й шукає відповіді на три запитання: чого навчати? Як навчати? Як навчатися? Він наголошував, що розв'язання цих кардинальних проблем освіти набуває сьогодні особливого значення у зв'язку з переорієнтацією школи на формування особистості учня, на розвиток і задоволення його пізнавальних інтересів, здібностей і здатностей, у зв'язку з широким розвитком багатоваріантності моделей школи. Далі вчений акцентував: методика конкретного навчального предмета – це галузь педагогічної науки, що досліджує зміст навчального предмета й характер навчального процесу, який сприяє засвоєнню учнями необхідного рівня знань, умінь та навичок, розвитку мислення школярів, формуванню світогляду і виховання якостей громадянина своєї країни. Отже, С. Гончаренко доводив, що методика є прикладною наукою. За своїм змістом і завданнями вона є дуже близькою до комплексу технологічних наук.

По-друге, вчений наголошував на тому, що методика як наука, найтісніше взаємопов'язана з процесом викладання (навчання). Цей зв'язок має своїм наслідком наявність у методиці значної нормативної складової, що засвідчує своє емпіричне походження.

Проблема викладання (навчання) – це передусім проблема діяльності вчителя. В дослідженні цієї проблеми методика спирається на дидактику й педагогічну психологію, які розв'язують її в загальному плані. С. Гончаренко зазначав: «Це не означає, що готові положення дидактики чи педагогічної психології можна безпосередньо застосовувати в процесі вивчення конкретного навчального предмета. Рекомендації дидактів і психологів використовуватимуться в реальному навчальному процесі лише тоді, коли методисти з'ясують можливість і доцільність їх застосування в процесі вивчення конкретного навчального матеріалу з певного навчального предмета і в даному навчальному закладі. Так, співвідношення раціонального і емоційного в навчанні, конкретного й абстрактного, наочності й математичних доведень і викладок, індукції і дедукції істотно залежить від віку учнів, їхніх пізнавальних можливостей, а також від характеру навчального матеріалу. Вони різною мірою мають застосовуватися в процесі вивчення, наприклад, предметів природничо-математичного й гуманітарного циклів. На жаль, це далеко не завжди враховується в освітній практиці»⁸.

Вчений застерігав від того, щоби методика не шкодила, а допомагала розвиткові дитини, щоби викладання відбувалася відповідно природі її розвитку, отже, щоб послідовно і мудро застосовувалися у навчанні принципи природовідповідності і культуровідповідності. Особливо це стосується предметів гуманітарного циклу, які найбільш потужно формують світогляд дітей, їх свідомість і духовність. Методична майстерність педагога має розвиватися не засобом забезпечення його великою кількістю рецептурних методичних посібників

---

⁸ Гончаренко С. У. Методика як наука. Хмельницький: ХГПК, 2000. С. 19.

і широким використанням ним готових позаурочних розробок. Йому потрібні передусім фундаментальні знання з базового предмета, висока загальна культура і ґрунтовна дидактична компетентність.

Особливо гостро у методичному плані постає проблема учіння. Як зазначав С. Гончаренко, вона й досі перебуває у зародковому стані дослідження. Річ у тім, що учіння не може продуктивно розвиватися без належним чином організованої мисленнєвої діяльності учня, розвитку його емоційної і вольової сфер. Мова йде про те, щоб навчити учня добре навчатися, мотивувати його до самопізнання і самоудосконалення. Надто важливим у цьому процесі постає проблема гармонійної єдності здобуття наукових знань і культурного саморозвитку дитини. Важливо, щоб власний досвід учня/ студента критично і творчо переосмислювався, щоб у його духовному житті формувалися новоутворення: когнітивні, операційні, мотиваційні тощо. Дитина має отримувати не пригнічення, а морально-естетичне задоволення від процесу пізнання і самопізнання.

С. Гончаренко позитивно ставився і до питань розробки й впровадження у навчально-виховний процес сучасних педагогічних технологій, особливо – інформаційно-комунікативних. Водночас він дотримувався ідеї взаємозв'язку традиційності й інноваційності в організації навчально-виховного процесу, застерігав від абсолютизації якоїсь однієї «найкращої» технології. Наголошував, що найкраща методика чи технологія – це та, якою найкраще володіє учитель. Реаліст і мрійник – академік С. Гончаренко докладав великих зусиль до того, щоби освіта і науково-педагогічна думка в Україні розвивалися на засадах творчості, фундаментальної науки. Свідченням цьому є розроблені під його керівництвом перша Концепція середньої загальноосвітньої школи України (1991), Концепція гуманітаризації загальної середньої освіти та величезна кількість публікацій, присвячених найактуальнішим питанням перебудови системи освіти і педагогічної науки, змісту навчання і виховання. Зокрема програмною є дидактична Концепція змісту шкільної освіти вченого, яка пропонується на рівні державного стандарту.

Державний стандарт змісту шкільної освіти. С. Гончаренко послідовно дотримувався думки, згідно з якою, саме в змісті освіти відображені ті складові людської культури, які сім'я, школа, суспільство передають новим поколінням. Завдяки добре продуманому змісту шкільної освіти й організації навчально-виховного процесу учні виносять зі школи цілісну систему наукових знань про природу, суспільство, людину, а не купу несистематизованих фактів, відомостей, дат, імен, понять, формул і т. ін. Прагнення енциклопедизму знань, як правило, повертається зворотною стороною: учень стає нездатним до аналітичного мислення, самостійного розв'язування життєвих задач, які постійно виникають на його життєвому шляху.

У своїх концептуальних підходах вчений доводить, що якість української освіти прямо залежить від якості розроблених стандартів і їх досконалої реалізації. Стандарти шкільної освіти покликані забезпечити єдність освітнього

простору країни при всій різноманітності типів навчальних закладів, забезпечити державу від повного занепаду, а школу від деструктивних процесів, які з кожним днем набирають нових обертів. Це стосується і недосконалості навчальних планів, програм, і перевантаження учителів і учнів, і руйнації традиційної системи оцінювання тощо.

Як реаліст, С. Гончаренко добре бачив ситуацію в сучасній школі, вона його не лише непокоїла, а й заставляла шукати шляхи виходу із неї. Як мрійник, С. Гончаренко праг того, щоб сучасна українська школа, (середня і вища), відповідала кращим зразкам шкіл розвинених країн світу. На думку вченого, державний стандарт покликаний ввести в нормальне русло навчальне навантаження учнів, зупинити лавину нових предметів, що хлинули в школу, захистити дітей від шкільних інформаційних неврозів. Він пише: «Під стандартом я розумію результат освіти, який відображає громадський ідеал і який приймається як державна норма освіченості, яка враховує реальні можливості особистості і системи освіти в досягненні цього ідеалу. Стандарт освіти – це не стільки мета, скільки засіб забезпечення стабільності заданого рівня якості освіти, і її постійного відтворення»⁹.

Стандарт освіти має забезпечити повну свободу для творчості учителям і педагогічним колективам. Нормативність стандарту полягає у чіткому, детальному окресленні результатів навчання і виховання (і на рівні змісту освіти, і на рівні вимог до підготовки учнів).

Державний стандарт освіти, з погляду С. Гончаренка, – це мінімальний, але достатній вихідний рівень освіченості, без якого немає освіченої людини і повноправного громадянина України. Водночас він гарантує можливість необмеженого особистісного розвитку дітей у відповідності з індивідуальними цілями, інтересами, здібностями і здатностями. Як зазначає С. Гончаренко, цінність державного стандарту полягає в тому, що він не має на меті уніфікацію освіти, а, навпаки, створює необхідну базу для грамотної, цивілізованої диференціації навчання, упорядковуючи її, даючи можливість забезпечувати оптимальні умови для інтелектуального, духовного і психічного розвитку кожного школяра, задоволення його індивідуальних інтересів.

Натомість, як зазначав С. Гончаренко, надзвичайно важливою складовою державного стандарту є його регіональний компонент, який надає можливість молоді без перешкод включатися в ті сфери людської практики, яка традиційно склалася в тому чи іншому регіоні. Врешті, на думку вченого, державний стандарт змісту освіти покликаний позбутися технократичного характеру, встановити розумне співвідношення гуманітарних, природничо-математичних, технічних та інших знань. Він передбачає запровадження в школах навчального плану, складеного за галузевим, а не предметним принципом. Важливо, щоб державний

---

⁹ Гончаренко С. У. Державний стандарт змісту шкільної освіти (дидактична концепція). Професійна освіта : педагогіка і психологія. Укр.-поль., -пол.-укр. щорічник. 1999. № 1. С. 32.

стандарт освіти впроваджувався на засадах демократизації, гуманітаризації та гуманізації.

На основі викладеного можна зробити такі висновки:

- I. Методологічні засади розвитку педагогічної освіти і науки в Україні академік Семен Гончаренко обґрунтовував на основі фундаменталізації, гуманітаризації та гуманізації, а також виходячи із реальних потреб розвитку особистості і суспільства.
- II. Згідно з поглядами видатного вченого, методика є прикладною наукою, яка допомагає розв'язувати найактуальніші питання, пов'язані з навчально-виховним процесом, становленням і розвитком особистості учня.
- III. Якість освіти в Україні залежить від багатьох чинників, у тому числі й від добре розроблених державних стандартів освіти та їх реалізації.

Мирослава Вовк,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих

імені Івана Зязюна НАПН України,

м. Київ, Україна

miravovk79@gmail.com

ЦІННОСТІ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ У СПАДЩИНІ С.У. ГОНЧАРЕНКА

Українське суспільство потребує науковців, наділених культурою фахової комунікації, готовністю до генерації інновацій, їх реалізації в освітній практиці, відповідальністю за результати власної дослідницької діяльності, академічною доброчесністю та науковою свободою. Ця важлива науково-освітня місія може бути успішно зреалізована за умови підготовки викладачів-дослідників в науково-освітньому середовищі академічного чи університетського осередку, який має сформовані наукові школи, кристалізовані освітні традиції, характеризується інноваційністю та фундаментальністю методологічного й теоретичного наукового пошуку, спрямованістю на потреби особистості, громади, суспільства. Означені осередки мають унікальний потенціал для підготовки генерації науковців-педагогів, здатних науково мислити та ефективно здійснювати професійну дослідницьку і викладацьку діяльність, гнучко реагувати на виклики часу, професіоналів, компетентних, конкурентоспроможних фахівців, наділених здатністю до мобільної зміни професійної і життєвої стратегії.

Означені імперативи розвитку сучасної педагогічної науки ґрунтуються насамперед на наукових, наставницьких, дослідницьких традиціях, сформованих в академічних осередках України. З-поміж плеяди відомих українських педагогів ХХ – початку ХХІ ст. вирізняється постать методолога педагогіки, теоретика педагогічних досліджень, наставника талановитої молоді Семена Устимовича Гончаренка, діяльність якого асоціюється насамперед з Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Педагогічна наука України є інноваційною, людиноцентристською, методологічно виваженою, теоретично осмисленою, практично зорієнтованою завдяки особистостям, яких можна означити як вчені-символи, знакові постаті розвитку педагогічної думки у діахронічному і синхронічному вимірах. Символічність академіка С.У. Гончаренка для багатьох сучасників полягає насамперед у втіленні рис вченого, науковця, педагога на основі етичних імперативів, філософії кордоцентризму, принципів фундаментальності, інноваційності, культуровідповідності, наукової етики. Семен Устимович був взірцем наукової мудрості та носієм етичних принципів ученого, який керувався неписаним кодексом істинності науково-дослідницької діяльності, відповідно до

якого «наука як соціальний інститут передбачає наявність певної системи ціннісних орієнтацій, цільових установок й імперативів»¹.

Учений визначив провідні постулати етичного кодексу дослідника, які суголосні з сучасними вимогами академічної доброчесності, культури. З-поміж них домінуючими є такі: «служіння моральним ідеалам слідує з розуміння вченим своєї відповідальності перед суспільством»; «в усьому світі етичні кодекси вченого базуються на розумінні того, що належна практика у сфері науки сприяє довірі в середовищі наукового співтовариства та між ним і суспільством, що є необхідним для розвитку науки»; «вчені повинні бути впевненими в надійності результатів роботи своїх колег..., суспільство має бути впевненим у чесності науковців та достовірності результатів їхніх досліджень»; «всі науковці мають усвідомлювати важливість високоетичної поведінки та свою відповідальність за формування громадської думки щодо науки»; «в етичному кодексі ученого знаходять своє відображення загальнолюдські моральні вимоги і заборони, такі, наприклад, як «не вкради», «не бреш», пристосовані, зрозуміло, до особливостей наукової діяльності»; «учений несе відповідальність за виникнення небезпеки для окремої людини, суспільства, економіки або шкоди для природи, які може заподіяти застосування неперевіраних нових наукових знань»; «норма комунікативності спонукає вченого ділитися своїми відкриттями з усім науковим співтовариством, оскільки визнання – основний механізм соціальної взаємодії в науці, і воно створює доступність інформації, стимулюючи подальший пошук Істини»; «наукова праця вимагає абсолютної правдивості»; «чесний вчений вимушений визнати свою помилку, прийняти науково аргументоване заперечення».

Семен Устимович переконливо доводив, що «учений може помилятися, але не має права фальсифікувати»; «наукова спільнота не сприймає науковців, які займаються плагіатом, бойкотує їх, пориває з ними всілякі наукові контакти, відмовляється від спільної роботи»; «основною мотивацією діяльності вченого має бути прагнення до пізнання Істини та бажання збагатити науку новими знаннями»; «в науковому дослідженні необхідна тверезість думки і поряд з нею ризик, сміливість у зв'язку з непередбачуваністю наукового результату, необхідна залізна логіка, яка йде поряд з алогічною фантазією»; «свобода в науці – це насамперед свобода вибору наукових напрямів дослідження, концепцій, гіпотез, парадигм, проблем і методів їх вирішення й понад усе – свобода думки та слова»; «свобода в науковій творчості в своїй основі повинна мати високий професіоналізм»; «учений має забезпечувати бездоганну чесність і прозорість на всіх стадіях наукового дослідження та вважати неприпустимим прояви шахрайства, зокрема фабрикування та фальшування даних, піратства і плагіату»

---

¹ Гончаренко С.У. Етичний кодекс вченого / Семен Гончаренко // Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Полтавський нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 25.

тощо². Зважаючи на актуалітети наукової етики в сучасному суспільстві, прогностичність постулатів дослідницької діяльності, обґрунтованих С.У. Гончаренком, зазначимо, що не могли не означити всі імперативи ученого, оскільки їх сутність визначає векторність сучасної педагогічної науки, освітньої практики у напрямі інноваційності, об'єктивності, академічної доброчесності, мобільності, наукової гідності, розвитку наукових шкіл.

На засадах етичного кодексу Семена Устимовича розвивалася його наукова школа, сформована насамперед в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Наставницький хист академіка С.У. Гончаренка визначив наукову, педагогічну долю багатьох дослідників, педагогів-практиків, які формують нову генерацію дослідників, здатних презентувати педагогічну науку у вітчизняному і світовому освітньо-науковому середовищі. Наукова школа С.У. Гончаренка відповідає всім критеріям цього феномену, визначеного ним, як «традиція мислення, особлива наукова атмосфера», яка підпорядкована науковому лідеру, що «повинен бути прогресивним, сприяти подальшому успішному розвитку науки і не гальмувати розвиток інших, справді наукових, хоча й відмінних від нього напрямів», «повинен перебувати на магістральній лінії розвитку даної галузі наукового знання, бути орієнтованим до розв'язання таких задач, за якими майбутнє»³.

Науково-дослідницька, наставницька діяльність академіка С.У. Гончаренка доводить, що місія вченого-лідера, яка ґрунтується на імперативах етичного кодексу науковця і спрямована на реалізацію дослідницького таланту молодих дослідників у межах наукової школи, визначає фундаментальність наукових традицій та прогностичність діяльності наукових інституцій, осередків, авторитет яких формують традиції академічної доброчесності, наукової свободи, етичності, поваги до особистості. Означені принципи, утверджені передусім академіком С.У. Гончаренком, покладені в основу діяльності Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, спрямованої на розвиток інтелектуального, наукового, потенціалу особистості науковця, вчителя, дорослого, а також громади і суспільства.

---

² Гончаренко С.У. Етичний кодекс вченого / Семен Гончаренко // Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Полтавський нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 25.

³ Гончаренко С.У. Наукові школи в педагогіці / Семен Гончаренко. Освіта дорослих: досвід, теорія, практика. 2013. Вип. 6. С. 10-11.

Костянтин Гуз,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Полтава, Україна
info.dovkillya@gmail.com

АКАДЕМІК СЕМЕН УСТИМОВИЧ ГОНЧАРЕНКО

Семена Устимовича я пам'ятаю з початку 90-х років, коли консультувався з ним на предмет виконання господарських тем у Полтавському державному педагогічному інституті. За ініціативи Семена Устимовича у 1994 р. була створена лабораторія інтеграції змісту освіти Інституту педагогіки АПН України до складу якої увійшов і я. З того часу Семен Устимович став моїм науковим керівником, Учителем назавжди. Спочатку під його керівництвом я захистив кандидатську дисертацію «Інтегрований курс з природознавства в 5-6 класах» (1994-1997 рр.), а потім і докторську «Теоретичні та методичні основи формування в учнів цілісності знань про природу» (1998-2008 рр.).

Думки і щира допомога Учителя були зі мною, коли я писав і видавав (як головний редактор видавництва «Довкілля-К») монографії, підручники, іншу педагогічну літературу. При спілкуванні із Семеном Устимовичем я намагався не пропустити жодного слова – чи то були робочі зустрічі або конференції у Києві чи у Полтаві, його підручники, статті в газетах...

У своїх спогадах про педагогічну спадщину Семена Устимовича хочу звернутися до його ж думок, викладених в одній його статті¹ та передмові до одного із видань² про необхідність фундаменталізації та інтеграції змісту освіти: «Криза сучасної системи освіти, яка є складовою частиною глобальної цивілізаційної кризи початку ХХІ ст., значною мірою зумовлена вузькодисциплінарними установками сучасної освіти, відчуженням її гуманітарних і природничо-наукових компонентів. Як наслідок цього – фрагментарність бачення людиною реальності, що в умовах народження постіндустріального інформаційного суспільства не дає людям адекватно реагувати на загострення енергетичної і екологічної кризи, девальвацію моральних норм і духовних цінностей, калейдоскопічність зміни технологій, нестабільність політичної і економічної ситуації. Сьогодні під лавиною інформації ми страждаємо від нездатності охопити комплексність проблем, зрозуміти зв'язки і взаємодії між речами, які перебувають для нашої сегментованої свідомості в різних сферах»³.

Можна було б розкривати небезпеку для свідомості молодих людей від вузькодисциплінарних установок, від відчуження гуманітарних і природничо-наукових компонентів освіти, від сегментації свідомості майбутніх представників суспільства, хоч це вже зроблено в сотнях наукових праць співробітників

¹ Гончаренко С.У. Модернізація освіти в Україні. Фундаментальність професійної освіти – потреба часу. Педагогічна газета. 2004. №12(125).

² Ільченко В.Р., Гуз К.Ж. Освітня програма «Довкілля»: Концептуальні засади інтеграції змісту природничо-наукової освіти. Київ; Полтава, ПОІПОПП, 1999. 123 с.

³ Загальні збори АПН України. Педагогічна газета. 2004. №12 (грудень).

лабораторії інтеграції змісту освіти, яка була створена в складі Інституту педагогіки АПН України завдяки академіку С.У. Гончаренку. Але це не в цій статті.

Наведу передмову С.У. Гончаренка «Дитина має право на довкілля» до однієї з перших монографій, написаних співробітниками лабораторії – «Освітня програма «Довкілля»⁴. У передмові Семен Устимович подав свої думки не тільки до лабораторії, а і до майбутнього вітчизняної освіти: «У березні 1994 року була створена лабораторія інтеграції змісту шкільної освіти Інституту педагогіки, яка почала працювати в Полтаві. Її ядро склали дидакти В.Р. Ільченко, К.Ж. Гуз, філософ С.Ф. Клепко, психолог В.Ф. Моргун. Навколо лабораторії об'єдналися вчителі початкових класів, хімії, біології, географії, які розпочали планомірну теоретичну і практичну роботу над інтеграцією («зціленням») природничо-наукової шкільної освіти. Склад і тематика досліджень лабораторії були незвичними для традиційних мірок української педагогічної науки. Це породжувало багато опонентів щодо активної роботи лабораторії та її керівника член-кор. АПН України, д.п.н., професора Віри Романівни Ільченко. Та впевненість в обраному напрямі розвитку української педагогіки колективу лабораторії надавали дані про перспективи дослідження аналогічних проблем, що ведуться в десятках, а, можливо, й сотнях дослідницьких колективів США, Канади, Західної Європи, Росії.

Створення цілісного колективу науковців, педагогів, філософів, психологів, соціологів, лікарів і педагогів-практиків для розробки природовідповідної моделі освіти є справою звичною для західної педагогіки. Проте організація такого колективу виявилася проблематичною задачею для заорганізованої лещатами відомчих бар'єрів української педагогічної думки. На своєму двадцятилітньому учительському шляху, освітленому науковим пошуком кращих педагогів-науковців України і Росії, В.Р. Ільченко переконалася, що тільки такий колектив зможе дати відповіді на запитання: «Наскільки потрібні і необхідні дітям для щасливого життя у час навчання і у майбутньому 10000 основних понять фізики, хімії, біології, географії, які вчителі примушують учнів засвоювати впродовж 7-11 кл.? Що діється зі свідомістю дитини, її здоров'ям, її душею внаслідок такого «тоталітарного», «всепідряд»ного вивчення основ наук? Як перетворити школу на місце самочинного розвитку дитинного мислення учня у розум соціально зрілої особистості, у місце життєтворчості дитини?»

Шукаючи відповіді на ці та подібні їм запитання, Віра Романівна захистила кандидатську і докторську дисертації – обидві присвячені інтеграції змісту освіти, написала відомі у країнах СНД і за рубезем книги – «Перекрестки фізики, хімії и биологии» та ін.

У пропонованій новій книзі В.Р. Ільченко і К.Ж. Гуз аналізують феномен інтегрованої освіти, незвичний для традиційної педагогіки, яка діє за давньоримською максимомою «розділяй і володарюй». Внаслідок таких стереотипів механістичної картини світу, за якою світ здавався великим годинником, а людина

---

⁴ Ільченко В.Р., Гуз К.Ж. Освітня програма «Довкілля»: Концептуальні засади інтеграції змісту природничо-наукової освіти. Київ; Полтава: ПОІПОПП, 1999. 123 с.

– його гвинтиком за приписами традиційної педагогіки у радянській школі, було «розділено» мислення наших дітей на фізичне, хімічне, біологічне та ін. Ставши громадянами, вони не в змозі зібрати до купи економіку і суспільно-інтелектуальну енергетику сучасного українського суспільства у впевнений культурно-цивілізаційний поступ нації.

Слід відмітити, я б сказав, титанічну роботу штатних працівників лабораторії. За час її існування (1994-1999) вони власними силами, без бюджетного фінансування, видали біля двох десятків фундаментальних праць – монографій, підручників, посібників для учителів та учнів, програм. Підручники та посібники перевидавалися по 3-4 рази. На форзаці кожного з них, як і на цій монографії, прочитаєте «оригінал-макет, К.Ж. Гуз ...».

Думаю, що створення лабораторії інтеграції змісту шкільної освіти при відділенні дидактики та інноваційних педтехнологій АПН України – одне з важливих досягнень академічної педагогіки. Через два роки після її створення я приїхав у Полтаву на Всеукраїнський семінар «Навчально-методичне забезпечення курсу «Довкілля», щоб заодно подивитися на роботу лабораторії. Зізнаюся, я був здивований як обсягом розповсюдження «Довкілля» у країні, так і інтересом педагогів до цієї освітньої програми.

Причина швидкого поширення «Довкілля» у школах країни не тільки в активності авторів цієї програми чи через брак інноваційних педтехнологій. Справа, мабуть, в актуальності «Довкілля», можна сказати, в необхідності його для сучасної школи. Ця програма доносить до учнів і вчителів педагогічні ідеї, що є пошуком часу – ідеї гуманізації, гуманітаризації, екологізації освіти, що орієнтують її на цілісність знань, на повсякденний світ дитини, на ущільнення інформації і вивільнення часу для оздоровлення дітей, зрештою – на розуміння того, що вивчають діти. Без цього всяке навчання втрачає сенс, в той час, як традиційна освіта в основному апелює до пам'яті дітей.

Автори «Довкілля» змогли підняти теоретичний рівень знань про природу в початковій школі, обґрунтувавши їх на основі фундаментальних закономірностей природи, і в той же час зробити ці знання життєвідповідними, необхідними у повсякденному житті дитини. Модель освіти «Довкілля» відповідає ідеям швейцарського психолога Ж. Піаже, що довів доступність фундаментальних законів природи дітям 6-7-річного віку. Програми та підручники до цієї моделі відкрили дорогу дослідженням відомого психолога у навчальне середовище дитини, яке задовольняє природну потребу дитини у пізнанні навколишнього світу, в «наукових відкриттях».

Творчих учителів «Довкілля» привабляло тим, що воно дає можливість реалізувати модель освіти, відмінну від авторитарної, традиційної. Кожен учитель, кожен батько мріє про те, щоб його діти вирости допитливими людьми, щоб у юному серці запалав вогник жадоби пізнання. Але як запалити цей вогник? «Треба розкривати перед дітьми книгу життя, живі, яскраві сторінки навколишнього світу. Нехай дитина сама перегортає сторінки цієї книги, нехай відчуває себе шукачем і землепрохідцем», – радить В. Сухомлинський.

«Довкілля» розкриває перед дитиною книгу життя, особливо на уроках серед природи, на яких дитина сама перегортає сторінки цієї книги – обирає цікаві для неї об'єкти, запитує довкілля, спостерігає і досліджує його. Тут, у своєму життєвому світі, вона самотійно, з власних потреб відкриває фундаментальні, «глобальні» закономірності природи, за допомогою яких доходить до розуміння навколишнього світу, самотійно, за допомогою відкритих нею загальних зв'язків у природі, впорядковує свій розум. Втілюється сформульований Я.А. Коменським принцип самотійності навчання в осмисленні і діяльному освоєнні світу. Коменський проголосив розуміння, волю і діяльність вихованця вирішальними складовими навчального процесу. Вони і виступають у такій ролі в освітній програмі «Довкілля». Без цілісності знань і способів діяльності по встановленню цієї цілісності, без самотійності в діяльності, без мотивації навчання в душі вихованця з усього вивченого не залишиться нічого.

На противагу традиційній моделі природничо-наукової освіти, де підручник та авторитарний учитель – чи не єдине, з чим стикається учень, «Довкілля» дає дітям заняття під відкритим небом, волю у виборі змісту і методів освіти. Методи навчання в «Довкіллі» вимагають вільного спілкування дітей між собою під час роботи в шкільному приміщенні і у довкіллі, при проведенні спостережень та досліджень, під час практичних робіт, дидактичних ігор. «Довкілля» намагається створити природний для діяльності дитини освітній простір на уроці серед природи і в класі – в кабінеті довкілля, де до послуг дитини необхідні для її діяльності прилади і матеріали, своєрідна «вільна майстерня», яку прагнули дати дітям М.В. Остроградський, А.С. Макаренко.

«Довкілля» залишає за дитиною право вибирати для себе (вважати «привласненим») такий обсяг навчального матеріалу із запропонованого, який учень вважає необхідним для себе. Свідченням цьому є «образи природи» учнів у кожному класі. В той же час навчання за програмою «Довкілля» приводить до повної успішності учнів з фундаментальних природничо-наукових знань, до самотійного, нехай і суб'єктивного, відкриття законів природи, та не виключає доцільності застосування їх до пояснення великої кількості явищ, об'єктів, що зустрічаються у довкіллі. Ця програма враховує періоди розвитку дитини для формування сильної особистості, здатної взяти на себе відповідальність за наслідки своєї діяльності. Діти пишуть казки, створюють моделі, роблять відкриття, задовольняють власні інтереси і в той же час застосовують одержані під час навчання наукові знання для досягнення своєї мети. Навчання згідно моделі освіти «Довкілля» є продовженням природовідповідного життя дитини, невід'ємною його часткою.

«Довкілля» – природовідповідна модель освіти, вона реалізує ідеї видатних педагогів минулого і спрямовує педагогічний пошук на розв'язання освітніх завдань, без яких немислима школа майбутнього. Серед них – з'ясування умов взаємовідносин між людиною і довкіллям, які приводять до їх рівноваги; між людиною і технологією, що обмежують екологічні негаразди; між людиною і культурою, що переносять акценти із задоволення матеріальних потреб на

біоцентричну позицію і ставлять у вершину кута зору цінність життя і людини як особистості.

Значення освітньої програми «Довкілля» виходить за рамки моделі природничо-наукової освіти, бо вона дає можливість дитині усвідомити невідокремленість людини від Природи і Світу, свою причетність до Істини, Добра і Краси. «Довкілля» реалізує прагнення педагогів до оновлення змісту традиційної освіти в сучасному і має майбутнє, бо основні ідеї цієї системи продовжують педагогічні пошуки минулого, розвивають, трансформують їх у сучасність.

Нарешті, значення педагогічної технології «Довкілля» в тому, що вона підтверджує доцільність і необхідність запровадження в школах навчального плану, складеного за галузевим, а не предметним принципом, доводить, що успіх запровадження нового змісту освіти залежить значно більше від технології його реалізації, ніж від самого змісту. Це, безумовно, технологія майбутньої школи, вона заслуговує на увагу науковців і вчителів, на підтримку всіх, хто зацікавлений у вітчизняній освіті»⁵.

Особисто я вважаю, що у досягненнях науково-педагогічного колективу, що працював і продовжує свою роботу над розробкою моделі освіти «Довкілля» під керівництвом відділу інтеграції змісту освіти Інституту педагогіки НАПН України є надзвичайна участь і заслуга Семена Устимовича. Модель «Довкілля» народилася у м. Полтава на початку 90-их років завдяки спільним зусиллям наукових співробітників, міської адміністрації, педагогічних працівників спонсорів і батьків учнів, а упродовж 2003-2014 рр. впроваджувалася більше, ніж в третині шкіл України, за рахунок державних коштів. У березні 2014 р. модель освіти «Довкілля» на Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти» була нагороджена золотою медаллю. Сутнісна інтеграція на основі найбільш загальних закономірностей науки, яку реалізує модель «Довкілля», є водночас і фундаменталізацією змісту освіти. Вірю, що те вічне, що вклав академік Семен Устимович Гончаренко в освіту України, назавжди залишиться з педагогами і дітьми України.

---

⁵ Ільченко В.Р., Гуз К.Ж. Освітня програма «Довкілля»: Концептуальні засади інтеграції змісту природничо-наукової освіти. Київ; Полтава: ПОІПОПП, 1999. С. 3-6.

Олександр Дем'янчук,
Кременецька гуманітарно-педагогічна
академія імені Тараса Шевченка,
м. Кременець, Україна
obr.must.kogpa@gmail.com

НЕПЕРЕСІЧНИЙ ТАЛАНТ АКАДЕМІКА СЕМЕНА УСТИМОВИЧА ГОНЧАРЕНКА

*Де мої ріки, Сто зійшлося доріг
Щоби я серед них Власну вибрати зміг ...*

Справжній талант, що Богом даний, немає початку і кінця. Він виникає мов частка Природи, як прояв людської мрії, духу, безперервної плинності Часу, безмежності простору. І суть не в тому, скільки його – Таланту. Головне в тому, що він є. А коли є, то маємо особистість, покликану суб'єктивно виразити щось загальнолюдське і тому близьке, зрозуміле, дороге кожному з нас, як продовження нашої душі.

Так уже ведеться, що людина відходить від свого земного життя завжди чомусь неочікувано. Раптово воно обірвалося і в Семена Устимовича Гончаренка, видатного українського вченого-педагога, дидакта, методолога, людини, яка своїм талантом і невтомною науково-педагогічною діяльністю в багатьох областях благословенної української землі залишила глибокі позитивні сліди і здобула добре ім'я та вдячність багаточисленних науковців, аспірантів і докторантів ...

Був, творив, радів життю, зустрічався з колегами, здобувачами – і не стало...

С. У. Гончаренко обґрунтував дидактичні засади формування природничо-наукової картини світу в учнів середньої школи. Керував розробкою першої концепції середньої загальноосвітньої школи України (1991 р.), автор концепції гуманітаризації загальної середньої освіти, першого українського педагогічного словника. Підготував понад 30 докторів і близько 60 кандидатів наук. Автор понад 300 наукових праць.

З теплотою і щемом у серці згадую про свого улюбленого наставника, консультанта, до якого можна було прийти у будь-який час за порадою не тільки з наукових проблем, але й просто поспілкуватися про повсякденне життя.

Це справедливо і праведно тому, що таким Семен Устимович і залишився у нашій пам'яті – щирою, чесною, безкомпромісною, відвертою і дуже порядною людиною.

*Щемить душа, У серці біль:
Пішла людина... У весняний день,
В останню далечінь...*

Олександра Дубасенюк,
Житомирський державний
університет імені Івана Франка,
м. Житомир, Україна
dubasenyuk@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ С.У. ГОНЧАРЕНКА ПРО РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У ПІДГОТОВЦІ ПЕДАГОГІВ-ДОСЛІДНИКІВ

Динамічні процеси, що відбуваються у сучасному світі, вимагають від педагога розвитку дослідницької функції, постійного творчого пошуку, готовності здійснювати різного роду дослідження у сфері навчально-виховного процесу. Тому науково-педагогічна діяльність повинна носити перетворювальний характер і бути спрямована на виявлення та вирішення актуальних проблем освіти, виховання дітей та молоді.

Майбутнім педагогам необхідно володіти дослідницькими вміннями, що сприяють успішному вирішенню педагогічних ситуацій, від яких, може залежати майбутнє дитини. Тому, вивчення дисципліни «Методологія та методи науково-педагогічного дослідження» необхідно для формування у майбутнього фахівця готовності до дослідницької діяльності.

Методологічне становлення в процесі наукових пошуків – базова динамічна процесуальна характеристика дослідника. Водночас – це процес набуття методологічної культури науковця, який передбачає оволодіння ним фундаментальними базовими знаннями, законами та закономірностями, гнучкими дослідницькими вміннями та навичками, що ґрунтується на сучасних тенденціях/викликах, природничо-наукових та гуманістичних традиціях наукових підходах та принципах¹. Такий підхід дає можливість досліднику сформувати цілісну / холістичну картину світу, знайти сенс життя, усвідомити і виконати свою місію і зробити значний внесок у розбудову суспільства, науки, культури, освіти.

Методологічне становлення дослідника – це процес поступового наукового зростання молодого науковця у процесі наукового пошуку від початкових неусвідомлених знань і практичних дій до диференціації, систематизації і концептуалізації наукових знань, дослідницьких умінь та навичок, до акмедосягнень в науковій, особистісній і професійній сферах, що дає можливість науковцю стратегічно мислити, оперативно (професійно) діяти в нестандартних ситуаціях та створювати власне концептуальне бачення проблеми (концептуальну модель), якісний духовний продукт, вибудовувати стратегію і тактику дослідження, закономірності подальшого наукового пошуку, здійснити значний вплив на розвиток науки в країні.

---

¹ Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. друге, доп. Рівне: Волинські обереги, 2011. С. 282.

Результатом методологічного становлення дослідника є розвинене концептуальне та категорійне мислення, спрямоване на постійне самопізнання, саморозвиток, самореалізацію, що постає підґрунтям для набуття наукової компетентності молодого дослідника.

С.У. Гончаренко наголошував, що сучасний етап розвитку людської цивілізації посилює вимоги до наукової компетентності фахівців з вищою освітою. Вони повинні вміти творчо мислити, самостійно поповнювати знання, орієнтуватись у бурхливому потоці наукової інформації. Учений підкреслював: необхідність підвищення рівня наукової підготовки є характерною ознакою сьогодення і в галузі професійної педагогічної діяльності, оскільки наукові дослідження – це джерело пошуку, що сприяє збагаченню теорії та практики освіти й забезпечує формування творчої індивідуальності вчителя. З метою побудови й реалізації нових технологій, наукових проєктів, інноваційних моделей сучасні фахівці мають оволодіти науковим стилем, який передбачає сформованість таких якостей мислення як системність, аналітичність, логічність, широта бачення проблем і можливих наслідків їх розв'язання. Проте головне – від фахівців вимагаються навички наукової праці, насамперед уміння швидко орієнтуватись в потоках інформації і будувати нові моделі – як пізнавальні (наукові гіпотези), так і прагматичні (практичні)².

На думку С.У. Гончаренка, відповідальним етапом дослідницького процесу є визначення методологічних основ наукового пошуку та вибір методів його проведення, які надалі перетворюються в конкретні методики, адекватні меті й завданням дослідження. При цьому він підкреслював: кожне наукове дослідження від творчого задуму до остаточного оформлення наукової праці має неповторну специфіку. Проте всі дослідження мають загальні особливості, які охоплюють універсальні послідовні процеси (етапи).

1. Вибір теми, обґрунтування її актуальності, визначення рівня її розробленості; вибір об'єкта, предмета, окреслення мети і завдань дослідження.

2. Накопичення необхідної наукової інформації, пошук, вивчення й аналіз наукових джерел з теми дослідження; вибір напрямів дослідження з урахуванням його мети.

3. Відпрацювання гіпотези й теоретичних передумов дослідження, визначення наукового завдання.

4. Вибір методів дослідження, які є інструментами здобуття фактичного матеріалу, необхідною умовою досягнення поставленої мети.

5. Оброблення й аналіз результатів експериментального дослідження.

6. Написання тексту роботи, оформлення її вступу і висновків, опис використаних джерел і створення додатків.

7. Підготовка до захисту і захист наукового дослідження³.

---

² Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. С. 7.

³ Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. С. 8.

Розбудова національної системи освіти активізувала педагогічні пошуки в Україні. Все більше до них вдаються практичні працівники різних навчально-виховних закладів. Незважаючи на труднощі, пов'язані з фінансуванням, розвиток педагогічної науки в Україні не зупинився. Більше того, активність науковців помітно зросла, діапазон наукових пошуків розширився, міжнародний обмін інформацією активізувався. Особливо зросла кількість досліджень у галузі професійної педагогіки, методики навчання і виховання студентів. Українська педагогічна наука з деяких напрямів продовжує посідати передові позиції в світі^{4, 5, 6}.

С.У. Гончаренко зазначав, що нині для всіх студентів університетів і педагогічних інститутів, які готуються з педагогічних і психологічних спеціальностей, запроваджено курс методології і методів психолого-педагогічного дослідження. Ураховано, що молодому фахівцю доведеться вести спостереження і проводити експерименти, аналізувати й узагальнювати одержані емпіричні дані, розробляти й реалізувати методичні рекомендації. Наукові підходи й уміння постають невід'ємною частиною його професійної підготовки. Тому розробка навчально-методичних посібників такого напрямку допоможе молодим дослідникам оволодіти сучасними науковими підходами і дослідницькими методами⁷.

Зокрема, важливі наукові поради надає Семен Устинович у своїй праці «Педагогічні дослідження ...»⁸. У науковому виданні учений розглядав теоретичні і практичні питання дослідно-пошукової та експериментальної роботи в школах, професійно-технічних училищах, вищих навчальних закладах та інших освітніх установах, починаючи від вибору проблеми і теми дослідження, уточнення вихідних фактів і теоретичних положень, до апробації й літературного оформлення роботи. У цій роботі розкриваються методологія, сучасні методи і методики проведення дослідження, характеризуються прийоми висунення гіпотез, процес виникнення ідеї і задуму педагогічного дослідження, пропонуються теоретичні й емпіричні методи пошукової роботи, висловлюються методичні рекомендації з обробки й інтерпретації одержаних результатів, обґрунтовуються шляхи їх упровадження в педагогічну практику.

Пропонований посібник розрахований на докторантів, аспірантів, магістрантів, пошукувачів наукового ступеня доктора і кандидата педагогічних наук. Він надає практичну допомогу викладачам вищої школи, науковим

---

⁴ Гончаренко, С. Про формування наукової новизни в дисертаціях. Шлях освіти : Науково-методичний журнал. 2005. №2. С. 2-6.

⁵ Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ- Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.

⁶ Гончаренко, С. Дидактичні аспекти освіти дорослих / Семен Гончаренко. Освіта дорослих : теорія, досвід, перспективи: Збірник наукових праць / Акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. К., 2009. Вип. 1. С. 66-71.

⁷ Гончаренко, С. Наука і навчальний предмет. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград, 2006. Вип. 66, Ч. 1. С. 3--11.

⁸ Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.

співробітникам, різним категоріям педагогічних працівників, всім тим, хто проводить дослідження в галузі педагогічних наук⁹.

У Житомирському державному університеті впродовж 8 років для майбутніх магістрів розроблено та впроваджено курс «Методологія і методи науково-педагогічного дослідження», в якому реалізуються ідеї провідних методологів України та близького зарубіжжя. Ідеї академіка С.У. Гончаренка відіграли велику роль в побудові такого курсу. Навчально-методичний посібник вміщує основні напрями здійснення науково-педагогічного дослідження¹⁰.

Перший напрям передбачає обґрунтування науки як системи знань. При цьому розглядаються особливості процесу наукового та науково-педагогічного пізнання; визначається роль науки у розвитку сучасної освіти та її функції; обґрунтовується сутність процесу наукового пізнання та принципи наукових досліджень; характеризуються специфіка та види наукового дослідження і науково-педагогічне дослідження, зокрема. Крім того окреслено науковий апарат, логіка педагогічного дослідження. Виокремлено основні критерії оцінювання педагогічних досліджень. Проаналізовано наукові школи та їх роль у процесі пізнання.

Другий напрям передбачає розгляд методології педагогічного дослідження: сутність, функції та рівні методології науки; обґрунтування методологічних засад проблеми людиноцентризму. У цьому напрямі охарактеризовано розвиток методологічної культури педагога-дослідника, її критерії та ознаки у процесі його наукового становлення.

Третій напрям окреслює сучасні наукові підходи у педагогічному дослідженні та їх роль у педагогічному дослідженні. Виокремлено та охарактеризовано: загально-методологічні наукові підходи; підходи, які характеризують, суб'єктів освіти та їх взаємодію; підходи, які окреслюють загальне й особливе в педагогічній професії; підходи, які простежують процесуальні характеристики педагогічної діяльності; ціннісно-сміслові наукові підходи; підходи, які розглядають результативні характеристики професійно-педагогічної підготовки; підходи, що характеризують творчу, інноваційну спрямованість педагогічної діяльності.

Четвертий напрям розкриває методи науково-педагогічного дослідження, обґрунтовує основи учіння про методи дослідження, висвітлює вплив концепції дослідження на вибір методів і методики дослідження. Також представлено класифікацію методів науково-педагогічного дослідження та принципи їх використання. Далі проаналізовано теоретичні методи науково-педагогічного дослідження (аналіз, контент-аналіз, синтез, дедукція, індукція, абстрагування, ідеалізація, конкретизація, моделювання, аналогія, порівняння та ін.). Виділено основні підходи до використання методу «кейс-стаді». Розглянуто емпіричні методи науково-педагогічного дослідження, сутність та їх особливості.

⁹ Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. К.; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. С. 2.

¹⁰ Дубасенюк О.А. Методологія та методи науково-педагогічного дослідження: навч.-методичний посібник. Житомир: Полісся, 2016. 256 с.

Охарактеризовано специфіку методу спостереження в педагогічних дослідженнях, проаналізовано опитувальні методи дослідження: бесіда, інтерв'ю, анкетування, біографічний метод. Виокремлено методи педагогічної діагностики, тестування. Розкрито особливості методу педагогічного експерименту. Виділено основні напрями вивчення передового педагогічного досвіду. Обґрунтовано критерії правильності вибору методів науково-педагогічного дослідження з опорою на основні ідеї С.У. Гончаренка.

П'ятий напрям – організація і проведення педагогічного дослідження – висвітлює сутність кваліфікаційної роботи, зокрема випускових робіт. У межах напрямку визначено вимоги до написання курсових, бакалаврських, дипломних та магістерських робіт; розкрито особливості планування різних видів кваліфікаційних робіт. Крім того проаналізовано етапи організації науково-педагогічного дослідження; виокремлено й обґрунтовано складові методологічної частини та методичної частини програми науково-педагогічного дослідження, розкрито етичний аспект дослідження.

На наш погляд, важливо виділити критерії оцінювання педагогічних досліджень. При цьому ми звертаємося до рекомендацій академіка С.У. Гончаренка, який на основі узагальнення наукової літератури, виділяє *критерії оцінювання фундаментальних, прикладних та практичних досліджень*, дає певні поради¹¹. Як відомо, *фундаментальні дослідження* спрямовані на відкриття закономірностей педагогічного процесу, на створення загальнотеоретичних концепцій педагогічної науки. Вони обґрунтовують методологію та історію науки і спрямовані на розширення й поглиблення наукових знань, визначають напрями наукового пошуку, створюють підґрунтя для прикладних і практичних досліджень. До основних критеріїв оцінювання фундаментальних досліджень учений відносить: *теоретичне значення здобутих результатів* – їх вплив на розвиток теорії, перетворення і зміни наших уявлень з найважливіших питань навчання, виховання, історії та методології педагогіки; *вірогідність* – відкриті факти, явища, процеси, взаємозв'язки між явищами і процесами, сформульовані закономірності повинні об'єктивно відображати та характеризувати дійсність; *евристичність* – фундаментальне дослідження має прогностичний характер тобто відкриває нові можливості для подальших досліджень; *обґрунтованість і актуальність*.

З погляду С.У. Гончаренка, *прикладні дослідження* на відміну від фундаментальних, на яких вони повинні базуватися, характеризуються не лише вужчою проблематикою, визначенням для дослідження окремих часткових проблем навчання, виховання й розвитку особистості учнів чи студентів, їхніх пізнавальних інтересів, управління навчально-виховним процесом, а й тим, що вони не передбачають виявлення закономірностей. Відтак, основні критерії оцінювання прикладних досліджень вміщують такі показники: *актуальність* – відповідність соціального замовлення, де виражена тенденція розвитку загальноосвітніх закладів, їх потреб, нерозробленість цієї проблеми в педагогічній

---

¹¹ Гончаренко С.У. Про критерії оцінювання педагогічних досліджень. Шлях освіти. 2004. №1. С. 2.

науці; потреби практики, котрі спричиняють труднощі, що виникають у навчально-виховній практиці; практична цінність результатів наукової роботи; *вірогідність і обґрунтованість* – методологія прикладних досліджень спирається на результати фундаментальних досліджень, на різноманітний педагогічний досвід; *новизна прикладних досліджень*, що дає можливість збагатити арсенал змісту, форм, методів, засобів навчально-виховної діяльності.

Практичні дослідження, зазвичай, ґрунтуються на прикладних дослідженнях і мають своїм завданням довести результати цих досліджень до практики. До практичних досліджень належить створення програм, підручників, методичних рекомендацій для вчителів та інших засобів, без яких не можна здійснювати навчально-виховний процес. На думку С.У. Гончаренка, практичні дослідження повинні не лише надати актуальні, науково обґрунтовані результати, а й запропонувати їх практиці в доступному для реалізації вигляді. Основні критерії оцінювання практичних досліджень включають такі показники: доступність для практичної реалізації, вірогідність і доступність, практична цінність, практична цінність, актуальність¹².

Таким чином, ідеї видатного українського вченого С.У. Гончаренка мають велике значення для побудови методології сучасних науково-педагогічних досліджень та практичної реалізації цих ідей у процесі методологічного становлення молодих дослідників, підвищення їх наукової компетентності та методологічної культури.

---

¹² Гончаренко С.У. Про критерії оцінювання педагогічних досліджень. Шлях освіти. 2004. №1. С. 5-6.

Надія Кічук,

Ізмаїльський державний гуманітарний університет,

м. Ізмаїл, Україна

Kichuk52@ukr.net

ВИШУКАНА ІНТЕЛІГЕНТНІСТЬ І НАУКОВА НЕВИЧЕРПНІСТЬ – НАЙВИРАЗНІШІ СПОГАДИ ПРО МОГО ВЧИТЕЛЯ

Оглядаючи пройдешне, із особливою пошаною і вдячністю згадую ті миттєвості свого невпевненого шляху до храму науки, які пов'язані із постаттю Семена Устимовича Гончаренка.

Перша наша зустріч із Семеном Устиновичем відбулася у далекому, доленосному для мене, 1977 році. Це сталося у вересні у крихітному фойє наукової бібліотеки рідного Науково-дослідного інституту педагогіки АПН України України (м. Київ, вул. Леніна, 10): відчиняються двері, з'являється вражаюча височінь акуратно складених книжок, яку ледь тримає в руках людина і відверто-доброзичливо звертається до нас, відвідувачів бібліотеки: «Дозвольте поза чергою, лише повернути бібліотекарєві опрацьовані книжки...». Я поцікавилась, хто це? Зрозуміла, що йдеться про загальноновизнаного в країні науковця-фізика «з лабораторії методики», про активного відвідувача бібліотеки («навіть в обідню перерву»).

Невдовзі зі мною відбулася прикра ситуація у відділі аспірантури. Де з'ясувалось, що попри складених усіх вступних іспитів на «відмінно», мого прізвища у наказах про зарахування до аспірантури немає, оскільки я запізнилася із прибуттям до Києва (на навчання). Дійсно, на домашню адресу не надійшла ця інформація (огріхи пошти). Звісно, я в розпачі. Із наміром «на вокзал і додому», ліфтом їду на «вихід» із споруди. Вахтер, виявляючи щире співчуття, радить все ж звернутися за порадою до заступника директора інституту (за відсутністю директора – академіка М.Д. Ярмаченка): «Це дуже добropорядна і небайдужа людина, яка «днює і ночеє» тут. Не соромтесь, що зараз – обідня перерва, у кабінет до Семена Устиновича двері завжди відчинені...»

А надалі, впродовж подальшого мого аспірантського буття, відбувалося чимало ситуацій, в яких відшліфовувалось переконання в тому, що в моїй свідомості професор С.У. Гончаренко закарбувався як невтомна і працююча людина, як тонкий поціновувач, навіть, початків дослідницької культури аспірантів, як доброзичливий і небайдужий менеджер, випромінює інтелект; як дотепний співрозмовник, здатний не помічати дистанції у науковому діалозі.

... У плетиві моєї наукової долі, пригадується випадок, який і нині переповняє почуття гордості за те, що наука академіка С. Гончаренка – значна частина досягнень вітчизняних науковців. Так, я опонувала захист докторської дисертації здобувача на спеціалізованій вченій раді Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, де Семен Устинович також мав виступати, але на наступному засіданні. У перерві між захистами з'ясувалося, що до вишу завітали науковці – іноземці. Отож, не можу передати словами, наскільки приємно було спостерігати за здивованими співрозмовниками, які випадково дізналися, що така скромна людина і є тим самим автором «такої» помітної праці для науковців вітчизняних й зарубіжжя ...

Особисто для мене академік С.У. Гончаренко – взірець служіння українській науці. Гортаючи сторінки «Українського педагогічного енциклопедичного словника», нібито з приємністю спілкуєшся з його автором, який посів чільне місце в національній освіті і науці. Це – талановитий представник інтелектуальної еліти України, який завжди помітний у будь-якому науковому зібранні.

Я щаслива, що маю право назвати таку високоавторитетну людину своїм учителем, бо вчителем є той, кому ми завдячуємо своїми, навіть, маленькими перемогами і незначними успіхами у житті...

Переконана, що внесок академіка С.У. Гончаренка у педагогічну науку ще буде детально описано і проаналізовано нащадками, оскільки багато з того, що започатковано в його працях, є актуальним.

Досягнення вчителя С.У. Гончаренка у царині педагогічної науки відомі і студенту, і аспіранту, і досвідченому науковцю. Отож, його учні продовжують розширювати науковий простір свого вчителя повсюдно.

Галина Козлакова,
Рівненський державний
гуманітарний університет,
м. Київ, Україна
galina_158@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА ПІДГОТОВКУ УЧИТЕЛІВ І МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ У ПРАЦЯХ АКАДЕМІКА С.У. ГОНЧАРЕНКА

Майже 13 років минуло з того часу, коли автору статті довелося захищати докторську дисертацію у Харківському національному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди¹. Саме у цей період була так необхідна науково-теоретична, моральна і психологічна підтримка від наукового консультанта, академіка Семена Устимовича Гончаренка, який виявився чудовим учителем, мудрим, розумним, терплячим і захопленим педагогічною наукою наставником. Думки про необхідність започаткування окремого видання або наукової конференції на згадку про педагогічну спадщину С.У. Гончаренка з'являлися в різних обставинах, проте прийшов час, коли необхідно висловити сердечну подяку колективу Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, який виступив із такою ініціативою ще влітку 2015 р.

Важливим є те, що кожен представник науково-педагогічної школи академіка С.У. Гончаренка вважає для себе за високу честь взяти участь у підготовці нового видання та ще раз прислухатися до джерела української педагогічної думки, що надихає на подальшу творчу діяльність і нас, і наших наукових учнів, представників нових науково-педагогічних шкіл.

Точні статистичні дані щодо педагогічної спадщини Семена Устимовича, кількість підготовлених та виданих книжок, кількість підготовлених докторів і кандидатів наук, можуть навести фахівці-бібліографи та наукознавці. На наш погляд, доречно звернути увагу саме на три наукові праці академіка С.У. Гончаренка, посилання на які подано наприкінці статті^{2,3,4}. Перша з цих книжок може і випадково опинилася у моїй домашній бібліотеці, але вона зберігає власноручний автограф шановного Семена Устимовича із побажаннями творчих успіхів особисто для мене. Друга книжка розкрила для мене (як викладача) можливість започаткування та організації саме педагогічного дослідження у технічному університеті та узагальнення його результатів, предметом якого є

---

¹ Козлакова Г.О. Теоретичні і методичні основи ступеневої підготовки майбутніх фахівців з комп'ютеризованих систем у технічних університетах: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. 38 с.

² Гончаренко С.У. Фізика для допитливих. К.: Техніка, 1970. 276 с.

³ Педагогічні дослідження. Методичні поради молодим науковцям. К.: АПН України, 1995. 48 с.

⁴ Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.

навчальний процес, особливості його перебігу і впливу на підготовку студентів. І нарешті третю книгу, на мій погляд, можна вважати настільною під час планування будь-яких нових педагогічних розробок, настанов аспірантам і докторантам, підготовки аналітичних розробок і наукових звітів.

Ці праці не втрачають своєї актуальності і сьогодні, а тому зупинимося на їх змісті і структурі більш докладно.

1. *Фізика для допитливих*⁵. У популярній і доступній формі у цій книжці автором розкрито фізичний зміст багатьох явищ природи та висвітлено їх застосування у сучасній техніці (у період 1970 р.). На той час автор статті як молодий спеціаліст, випускниця механіко-математичного факультету Дніпропетровського державного університету працювала в Обчислювальному центрі Держплану Української РСР. Випускників запросили до праці з декількох найкращих університетів з метою налагодити автоматизовані розрахунки Держплану на обчислювальних машинах типу Урал-4, Урал-14, Мінськ-32 тощо. Це був час становлення кафедр прикладної математики та обчислювальної техніки в університетах і технічних інститутах, де основу навчальних планів складали поглиблені програми з математичної фізики, теоретичної фізики, основ алгоритмізації і програмування. Не всі студенти мали ґрунтовну підготовку з фізики у середніх школах, а тому і шукали додаткові книжки, що сприяли розумінню законів руху твердого тіла, застосування гіроскопів, механіки польотів космічних кораблів, вертольотів, суден на підводних крилах тощо. Про все це і багато іншого можна було прочитати у книжці тоді ще кандидата педагогічних наук Семена Устимовича Гончаренка. Епіграфом до вступу автор обрав слова відомого письменника Романа Ролана: «Наука в наші дні захоплює більше, ніж будь-які романи». Текст книги від обкладинки до останньої технічної сторінки супроводжують дотепні і професійно виконані графічні рисунки художника Ф.І. Юр'єва, що сприяють унаочненню викладення навчального матеріалу та його сприйняття.

Автор книги не відмовляє собі у задоволенні жартувати і розглядати різні фізичні парадокси із використанням гумористичних замальовок. Єдиним рецензентом книги був кандидат педагогічних наук, багаторічний завідувач кафедри методики навчання фізики Київського педагогічного інституту Є.В. Коршак. Виданням книги зацікавилася редакція літератури з гірничої справи та літератури київського видавництва «Техніка». Тираж позначено у кількості 40 000 прим., воно і зрозуміло - хоча би по дві книжки у кожному українську школу.

Після першого видання книжки пройшло понад 50 років, але не має сумніву, що і сучасні школярі, студенти і вчителі із захопленням можуть перегортати сторінки цієї книги, знову відкриваючи для себе закони всесвітнього тяжіння,

---

⁵ Гончаренко С.У. Фізика для допитливих. К.: Техніка, 1970. 276 с.

експерименти з вимірювання Землі, а також знаходити відповіді на багато інших, нових для кожного покоління учнів запитань, зокрема: «Як полетіти у космос із Землі? Як повернутися з космосу на рідну Землю? Чим відрізняється робота фізика-теоретика і фізика-експериментатора? Чим займаються фізики у наш час?», тощо.

Останнє запитання має прогностичний характер і повторювалося академіком С.У. Гончаренко у дискусіях із докторантами: Яка користь від вашого дослідження для навчального процесу? Якими ви бачите перспективи результатів вашого дослідження?

Отже, можна мати диплом з відзнакою найкращого європейського університету, можна багато років викладати фізику у середній школі і педагогічному інституті. Але треба ще бути майбутнім доктором педагогічних наук, майбутнім академіком, мати особливий хист до популяризації і унаочнення найскладніших фізичних явищ, щоби ваші книжки через півстоліття продовжували читати і готувати за ними навчальні заняття у загальноосвітній школі та лекції в університеті.

Сподіваюся, що матеріали книги⁶ неодноразово стануть підґрунтям для для підготовки електронних презентацій вчителями, курсових і дипломних робіт студентами, для навчальних занять для слухачів Малої академії наук.

2. *Методичні поради молодим науковцям*⁷. Випускник університету або аспірантури, розпочинаючи викладацьку роботу на посаді асистента у закладі вищої освіти, поступово напрацьовує свій власний досвід організації навчальних занять, читання лекцій, проведення семінарів, лабораторних і практичних занять з різних дисциплін спеціальності, за якою готує студентів колектив кафедри. Настає час, коли молодій викладач розуміє, що навчального матеріалу з підручників і навчальних посібників недостатньо, а тому необхідно самому підготувати методичні рекомендації для студентів або для інших викладачів щодо висвітлення новітнього матеріалу, особливостей проведення лабораторних робіт за допомогою комп'ютерних технологій або інших новітніх засобів навчання тощо.

Тобто, постає питання - як написати методичні рекомендації, яким чином структурувати матеріал і викласти його доступно на папері та в електронному вигляді? Зразком такої методичної праці може бути брошура академіка С.У. Гончаренка⁸, яка за двадцять років декілька разів перевидавалася, давно гуляє по Інтернеті в електронному варіанті, але постійно користується увагою молодих науковців і студентів старших курсів педагогічних університетів. Причину такої популярності можна знайти у поясненнях авторитетного академіка щодо обрання теми дослідження, визначення предмета і об'єкту дослідження,

---

⁶ Гончаренко С.У. Фізика для допитливих. К.: Техніка, 1970. 276 с.

⁷ Педагогічні дослідження. Методичні поради молодим науковцям. К.: АПН України, 1995. 48 с.

⁸ Там само.

організації педагогічного експерименту, формулювання наукової новизни тощо. Зміст брошури представлено на обкладинці, а далі поступово читач знаходить відповіді на важливі запитання – як стати не лише кваліфікованим викладачем, а також започаткувати власне педагогічне дослідження, результати якого можуть стати корисними і для навчання студентів, і для діяльності викладачів.

Якщо у педагогічному університеті такий підхід до роботи молодого науковця є істотним, природним прагненням досягнути таємниці науково-педагогічної праці, то у технічному університеті і до наших часів зберігається поверхневе ставлення до усіляких педагогічних експериментів. Тому що найбільш важливими для представників різних технічних і технологічних галузей вважаються саме новітні досягнення у цих напрямках, які утворюють нове знання і стають предметом захисту у дисертаціях.

Для багатьох викладачів технічних дисциплін справжнім відкриттям є той факт, що ефективні навчальні технології, які опрацьовано ними за багато років викладання спеціальних дисциплін, також можна представити як предмет наукового дослідження, викласти в науковій роботі і представити на здобуття наукового ступеня кандидата або доктора педагогічних наук.

Зазначена праця академіка С.У. Гончаренка у свій час особисто для мене стала дороговказом до занурення у глибини дослідження саме освітнього процесу, спілкування із студентами на рівні партнерства і спільної праці, опанування теоретичних понять, методологічних підходів і методик підготовки себе як доктора педагогічних наук.

Багато уваги автор брошури приділяє використанню методу експертів, проблемі педагогічних вимірювань, формулюванню наукової новизни і висновків: «... результат дослідження має бути поданий так, щоби його можна було використати в науковій і практичній діяльності, розкритий із змістовного і ... якісного боку. Лише тоді нові знання можуть бути включені до загальнонаукового фонду, взяті на озброєння науковими і практичними працівниками» (с. 45). На завершення автор у черговий раз демонструє свою скромність, оскільки вважає, що деякі висловлені думки можуть бути предметом дискусії.

Зараз видано декілька цікавих, не менш ґрунтовних, навчальних посібників на допомогу здобувачам наукового ступеня, зокрема праця професора В.К. Майбороди⁹. Але при підготовці до складання кандидатських іспитів із педагогічних спеціальностей бажано рекомендувати брошуру академіка С.У. Гончаренка, в якій можна знайти короткі і конкретні відповіді щодо визначення теоретичного апарату педагогічного дослідження, організації педагогічного експерименту та аналізу його результатів.

---

⁹ Майборода В.К. Методика підготовки й оформлення рукопису та автореферату дисертації: навч. посібник, видання четверте, змінене і доповнене / за ред. В.І. Лугового. Чернігів, 2013. 244 с.

3. *Український педагогічний енциклопедичний словник*. В анотації до книги¹⁰ читаємо: «У цьому науково-педагогічному виданні вміщено узагальнену й систематизовану інформацію з теорії і практики навчання та виховання. Розглянуто широке коло понять педагогічної науки, подано різнобічний довідковий матеріал, поняття і терміни, що стосуються навчально-виховного процесу, нові педагогічні теорії, концепції, категорії. Всього словник містить близько 4000 статей». Складно оцінити обсяги тієї наполегливої, цілеспрямованої, копіткої, багаторічної праці академіка С.У. Гончаренка, що покладено до основи даного словника. Можна визначити цю працю як певний педагогічний Олімп, до якого прагне учений, що перевищує усі разом узяті дисертації, навчальні посібники, інші рукописи. На стор. 4 позначено, що цей словник визнано одним із кращих серед поданих на конкурс, організований Міністерством освіти і науки України та Міжнародним фондом «Відродження» в рамках програми «Трансформація гуманітарної освіти в Україні».

На стор. 7 автор зазначає, що найскладнішим завданням виявився добір до словника відомостей про українських педагогів, діячів освіти. До книги включено інформацію про дійсних членів і членів-кореспондентів АПН України, українських педагогів, обраних до АПН Росії та СРСР, педагогів - Героїв Соціалістичної Праці, народних учителів, заслужених діячів освіти України, авторів шкільних підручників, педагогічних концепцій, авторів проектів освітніх реформ тощо. Отже словник наповнено не лише тлумаченням певних важливих термінів, а також коротким описом життя людей, які присвятили своє життя служінню педагогічній науці, вплинули своїми зусиллями на розвиток шкільної, професійної та вищої освіти.

При підготовці словника, як зазначає автор, використано велику кількість різноманітних джерел. Йдеться про педагогічні енциклопедії і словники англійською, німецькою, польською, російською та іншими мовами. Використано також матеріали з Української радянської енциклопедії, енциклопедії Українознавства, підручників з педагогіки, психології, історії педагогіки і психології, монографічних видань.

Створюючи свій Український педагогічний енциклопедичний словник, академік С.У. Гончаренко працював самостійно, про що самокритично зазначив на стор. 8 як «певний акт сміливості». По-перше, тому що у словнику розміщено величезний обсяг відомостей, знавцем яких одна людина бути не може. По-друге, під час роботи над книгою не можливо уникнути певного суб'єктивізму, особистих поглядів і симпатій автора.

Слід наголосити, що у 2009 р. (перше видання) це був перший український педагогічний словник, що мав за мету започаткування систематичної наукової

---

¹⁰ Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.

праці над українською педагогічною термінологією, над її збагаченням та унормуванням. Словник дійсно став довідниковим енциклопедичним виданням для великої кількості науковців, учителів та інших працівників освіти, в якому узагальнено досить повну інформацію з теорії, історії і практики навчання та виховання, про що мріяв автор академік С.У. Гончаренко.

4. Особисті враження від співпраці з Академіком. Наше перше знайомство з професором С.У. Гончаренком відбулося понад 20 років тому, коли разом із ученим секретарем Інституту педагогіки АПН України професором Ю.І. Мальованим (зараз – член-кореспондент НАПН України) вони працювали в будинку на вул. Трьохсвятительський. На дверях кабінету було розташовано відомий напис «Заходьте», сутність якого засвідчувала готовність господаря до спілкування з відвідувачами не за усталеним розкладом, а в будь-який час. Саме такий режим роботи зберігав Семен Устимович і на п'ятому поверсі будинку № 9 по вул. М. Берлінського, де майже завжди були відчинені двері для аспірантів і докторантів.

Щиро вдячна академіку Неллі Григорівні Ничкало, яка доклала багато зусиль, щоби Семен Устимович погодився стати моїм науковим консультантом, оскільки запровадження педагогічних досліджень у технічних університетах наприкінці дев'яностих років минулого століття лише розпочиналося.

Мені пощастило постійно відчувати підтримку серед колег через високу повагу до відомого в Україні та серед педагогів-фізиків Вченого, мого наукового консультанта. Із великою вдячністю сприймала його поради щодо уточнення певних положень та формулювань і автореферату, і дисертації. Систематичні консультації відбувалися під час роботи з опонентами, серед яких – професор Роман Семенович Гуревич (зараз – дійсний член НАПН України), представник наукової школи академіка С.У. Гончаренка.

Варто вклонитися долі за можливість пишатися своєю причетністю до кола численної науково-педагогічної школи академіка С.У. Гончаренка і про успішне продовження його академічних традицій у професійному зростанні представників нашої авторської наукової школи, випускників аспірантури і докторантури Інституту вищої освіти НАПН України.

Автором даної статті запропоновано аналіз трьох науково-педагогічних праць академіка Семена Устимовича Гончаренка та їх вплив на розвиток педагогічних досліджень в українських вищих навчальних закладах. Серед таких праць розглянуто навчально-популярний посібник з фізики, методичні поради молодим дослідникам та Український педагогічний енциклопедичний словник. Отже, за які би рукописи не брався Семен Устимович, вони відповідали його особистим професійним інтересам, були написані живою українською мовою, доступно, конкретно і винахідливо. На наш погляд, саме такі книжки має залишати після себе справжній учений – популярну книжку для школярів, в думках яких лише

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

пробуджується інтерес до майбутньої професії; методичні рекомендації для студентів старших курсів педагогічного університету, які розпочали мріяти про наукові відкриття і побачили себе серед майбутніх дослідників; енциклопедичний словник, якого ще не було написано українською мовою та який стає настільною книгою і професора університету, і шкільного вчителя, і майбутнього науковця-дослідника. Скільки б не було закликів і захоплень щодо електронних видань, найкращим подарунком для багатьох молодих учених залишається нова книга, яку можна взяти в руки, читати і перечитувати, конспектувати, посилатися на неї та дивуватися прозорливості автора, який своєчасно і досконало цю книжку підготував, крізь своє серце пропустив кожен рядок, кожен сторінку та залишив нам її у спадок для вивчення, наслідування й навчання майбутніх поколінь.

Не лише зміст, але й форма, і структура цитованих книжок, на нашу думку, є прикладом для наслідування, для продовження доброї традиції видатного педагога – «краще написати недосконалу книжку, ніж мріяти про досконалу і не написати її» (С.У. Гончаренко).

**Ірина Козловська,
Юрій Козловський,**
Національний університет
«Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна
ink55@i.ua

ШЛЯХЕТНА ІСКРА ВІЧНОГО ВОГНЮ

Думається: у тяжкі часи, в які живемо, оазиси мудрості і людяності не дають людям розчинитися в дрібницях, звертають їх душі до неперехідних цінностей людства, до вічного прагнення удосконалення Душі. Людей, які не колись, а вже сьогодні увійшли в золотий фонд світової педагогічної науки. Серед них – Семен Устимович Гончаренко.

Ми щиро дякуємо долі, що дала можливість співпрацювати з видатним Педагогом і Надзвичайною Людиною.

Ірина: Перша зустріч: 1989 рік у кабінеті на вул. Леніна (нині Б. Хмельницького у Києві), куди прийшла ще викладачем з напрацьованими матеріалами. Я фізик за освітою, Семен Устимович для мене був живою легендою – вчилася по його книжках сама, вчила по його книжках учнів! Його ім'я для школярів, абітурієнтів та їх батьків стало називним («готують за Гончаренком») та показником якісної підготовки («розв'язав усього Гончаренка»). Загальновідомі підручники з фізики (перекладені польською, румунською, угорською мовами) є лише вершиною айсбергу його творчого доробку. Для того, щоб зробити складне – простим, незрозуміле – доступним, заплутане – логічним і послідовним, потрібен талант фізика і педагога, яким є Семен Устимович.

Власне Семен Устимович з «моря» моїх матеріалів і «зв'язків фізики з усім на світі» допоміг вибрати тему кандидатської дисертації.

Величний, геніальний розум, неймовірна працездатність в поєднанні з людською добротою і чудовим гумором, вміння спокійно і виважено приймати все, що підносить життя.

А ще – повна відсутність навіть найменшої образи на тих, хто його кривдив чи ображав.

Спілкуватися з Семеном Устимовичем було справжнім щастям: не тільки легко, але дуже вагомо – 1-2 години спілкування і потім заряд думок і роботи – на цілі місяці! Завжди вмів слухати, серйозно відповідав на всі розумні і не дуже вдалі питання молодих викладачів та науковців.

Він ніколи не виступав проти *іншої* думки, його гнобила тільки бездумність і дурість, «наукоподібність, болтологія та чемоданознавство».

Юрій. 2010 рік. Вулиця М. Берлінського, 5-й поверх. Неймовірно хвилювання перед зустріччю. І відчуття – відразу ж, що тебе тут зрозуміють,

порадять, підтримають, покажуть помилку і тут же спрямують в правильному керунку. Щиро вважаю Семена Устимовича геніальним чоловіком.

Думаю, що при всій повазі й любові, всі ми таки ще не повністю зрозуміли з якою Людиною мали щастя спілкуватися, хто жив і творив поруч з нами.

Ми боялися тільки одного – розчарувати його своєю роботою, десь не відповідати його сподіванням і так старалися, іноді роблячи те, що здавалось нам би неможливим. Заради того, щоб почути його схвальне слово. Семен Устимович ніколи не вихвалював, але почути «нормально» – було приємно, а «добре» – це була дуже велика радість!!!

Семен Устимович був геніальною людиною – в його розумі вкладалися його учні та послідовники, як маленькі часткові гіпотези в прекрасну гармонійну теорію. І він був фантастично молодим, завжди на першому краї науки, все читав, знав найсучасніше. Вмів так цікаво розказати і про радісне, і про веселі історії, і про наукові приколи. З ним можна було говорити довірливо про найсерйозніше. Ніколи не виражав це напоказ, але вмів вернути до життя співчутливим батьківським поглядом, добрим словом.

Семен Устимович вмів відчутити талант у кожній людині побачити і розвинути світле, розумне, людяне. Підтримати не тільки порадами й допомогою, але й подарувати людині саму себе, відкрити в ній нові грані і можливості, про які вона й не підозрювала.

Хочеться нагадати один факт – цикл книжок «Фізика для допитливих» С. Гончаренка був мало не єдиним україномовним виданням науково-популярної літератури з фізики у радянські часи.

Наукові праці Семена Гончаренка в педагогіці та методиці фізики можна справедливо назвати маяками, які пробивають темряву і вказують стратегічні цілі науки. Велич Душі видатного педагога не гасне в серцях його учнів, переходить до нових поколінь.

І в кожному з нас, допоки б'ється серце, між побутом і труднощами повсякдення, між рутинними обов'язками і прозаїчними клопотами, палає вогник, яка об'єднує всіх нас – таких різних – любов і повага до Семена Устимовича.

Світлана Коновець,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ, Україна
mriya1303@gmail.com

НАШ МУДРИЙ ПЛАНЕТАРНИЙ УЧИТЕЛЬ

«При вивченні наук приклади корисніші за настанови».
Ісаак Ньютон

Останнім часом, у період надзвичайно стрімкого науково-технічного і економічного прогресу, все більшого значення набуває науково-інтелектуальний розвиток особистості та формування її спроможності до подальшого вдосконалення навколишнього світу і себе у цьому світі. В таких умовах кожна сучасна людина дійсно має бути справжньою «*homo sapiens*» (людиною мудрою), щоб стати безсумнівним пріоритетом у всіх еволюційних процесах людства. Саме на цьому акцентував свою увагу геніальний А. Ейнштейн, справедливо підкреслюючи, що розум, котрий одного разу розширив свої кордони, вже не повернеться до попереднього стану.

З огляду на це, в «Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті» наголошується на гострій потребі нашого суспільства у цілісних особистостях, спроможних до самоствердження та самореалізації у різних видах буття та діяльності й зокрема – в реалізації своїх інтелектуально-комунікативних потенцій.

Таким чином, безцінним скарбом слід вважати спілкування з дуже розумними людьми-однодумцями, які до того ж нерідко стають вашими мудрими учителями. Відтак, варто уклінно дякувати долі, коли вона дарує нам багаторічне спілкування з саме таким Учителем – надзвичайно мудрою, високо освіченою, доброзичливою людиною та неймовірно талановитою й цілісною особистістю – Семеном Устимовичем Гончаренко.

Усім відомо, що С.У. Гончаренко був видатним українським вченим, Заслуженим діячем науки і техніки України, фізиком-методистом, професором, дійсним членом (академіком) Національної академії педагогічних наук України, академіком-секретарем Відділення дидактики, методики та інформаційних технологій у навчанні, членом двох спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій.

Отже, деяким людям з претендентів на такий захист дуже повезло особисто познайомитись та спілкуватись із С.У. Гончаренком. Відтак, і моя перша зустріч з Семеном Устимовичем відбулася влітку 1975 року, коли після закінчення Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка,

мені було рекомендовано залучитися до наукової діяльності в Науково-дослідному інституті педагогіки України.

В ті роки, ще до реорганізації НДІ педагогіки в Академію педагогічних наук України, С.У. Гончаренко працював заступником директора з наукової роботи і тому постійно зустрічався і співпрацював з широким колом аспірантів та докторантів різних напрямів навчання, які обрали для себе шлях науково-дослідної діяльності у галузі педагогічної теорії і практики. Та найбільше у такому сенсі щастило тим, хто постійно мешкав у Києві, оскільки Семен Устимович ніколи не відмовляв їм ні у консультаціях, ні у порадах, ні у спілкуванні загалом. Більше того, ерудованість, професійність та оптимістичність цього мудрого Учителя значною мірою мотивували й представників різних регіонів України, які могли навчатися в нього, а також досягати найскладніших наукових планів та звершення заповідних мрій.

Окремої уваги заслуговують науково-теоретичні й зокрема методологічні та методичні праці Семена Устимовича Гончаренка, який був автором концепції гуманітаризації загальної середньої освіти, першого «Українського педагогічного словника», понад 300 наукових праць, серед яких: монографії, підручники з фізики для середніх шкіл, а також з педагогіки та методики навчання фізики для ВПНЗ, навчальні посібники, серії науково-популярних книг та інші. Таким чином, можна стверджувати, що С.У. Гончаренко був справжнім ентузіастом своєї науково-педагогічної справи. Окрім цього, у Семена Устимовича завжди було багато планів на майбутнє.

Наприклад, у 2011 році керівництвом Рівненського видавництва «Волинські обереги» було прийняте рішення запропонувати видатному українському вченому-педагогу Гончаренко С.У. підготувати до безкоштовного опублікування давно омріяного ним «Українського педагогічного енциклопедичного словника». І весною того ж року видання цього досконалого та дуже значимого педагогічного словника стало справжньою подією у фаховому і творчому житті всіх педагогів України, як теоретиків, так і практиків.

З цього приводу в травні 2011 року в Рівненській державній обласній бібліотеці було організовано та проведено «Наукову світлицю» за темою «Методологічні аспекти розвитку педагогічної освіти», в роботі якої взяли участь не лише Семен Устимович Гончаренко, але й наукові співробітники Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, викладачі та студенти закладів вищої освіти м. Рівне і представники видавництва «Волинські обереги».

Такий успішний «вихід у світ» «Українського педагогічного енциклопедичного словника» надихнув Гончаренко С.У. на написання та видання у видавництві «Волинські обереги» в 2012 році своєї нової праці

«Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення», яка дотепер користується великою увагою в галузі вітчизняної педагогічної освіти.

Вбачається доцільним і необхідним згадати те, як Семен Устимович Гончаренко зацікавлено й водночас прискіпливо вивчав зміст наукових здобутків своїх підопічних аспірантів та докторантів. Для прикладу, його увагу привертали різні інноваційні педагогічні технології, серед яких була і моя авторська технологія з культивування креативності особистості вчителя. Більше того, С.У. Гончаренко, ознайомившись з розкриттям сутності феномену «креативність» у моїй докторській дисертації, презентував своє власне тлумачення зазначеного поняття в «Українському педагогічному енциклопедичному словнику», зазначивши, що «Креативність – це здібність породжувати множину оригінальних ідей в нерегламентованих умовах діяльності, у вузькому значенні слова – це дивергентне мислення, характерною особливістю якого є різноспрямованість і варіативність пошуку різних, в однаковій мірі правильних розв'язків відносно однієї і тієї самої ситуації... в широкому розумінні слова – це творчі інтелектуальні здібності, в тому числі здатність привносити щось нове в досвід, породжувати оригінальні ідеї в умовах розв'язання або постановки нових проблем і суперечності, а також формулювати гіпотези відносно недостаючих елементів ситуації, відмовлятися від стереотипних способів мислення».

Окрім того, вбачається необхідним підкреслити, що С.У. Гончаренко був позитивною, доброзичливою, всебічно розвиненою людиною. Його інтереси торкалися різних сфер не лише людської життєдіяльності, але й загально планетарного характеру. Так, він із великим задоволенням спілкувався з приводу питань, пов'язаних з перспективами розвитку Всесвіту і планети Земля у дослідженнях не лише відомих, але й сучасних учених (особливо Альберта Ейнштейна та Стівена Хокінга). А ще він дуже любив шахи та кросворди і володів неймовірними почуттями іронії та гумору.

В підсумку доцільно підкреслити, що відомий український академік Семен Устимович Гончаренко без сумніву був надзвичайно цілісною особистістю, котру в «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» він характеризував як таку, «яка передбачає одночасний і гармонійний розвиток її сутнісних сил, єдність її інтелектуальних, емоційних і фізичних можливостей. Цілісна особистість є гармонійним розвитком і єдністю в людині світогляду і соціально позитивної активності, взаємодією всіх сутнісних сил, здатності до морального вибору, самооцінки, самовиховання і постійної творчості».

Саме таким був Семен Устимович Гончаренко – наш мудрий планетарний Учитель, якого ми глибоко поважаємо, любимо, пам'ятаємо.

Наталія Муранова,
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти НАПН України»,
м. Київ, Україна
muranovanp@gmail.com

БУТИ ЛЮДИНОЮ - НАЙВАЖЛИВІША ПРОФЕСІЯ

*«Життя не кінчається смертю,
якщо залишається сад».*
(В. Терен)

Хто з нас у своєму житті не мав зустрічей, які ніби перевертають наше життя, роблячи його стрімкоплинним і насиченим новим змістом, вносять яскраві сторінки у нашу біографію, сприяють відкриттю у собі невідомих раніше особистих якостей, розвивають нові здібності й таланти, що здавалися раніше таким недосяжними.

Саме такою для мене була перша зустріч з Людиною з великої букви – видатним українським вченим Семеном Устимовичем Гончаренком.

Як говорить народна мудрість: «У житті – як на довгій ниві». На початку своєї педагогічної кар'єри я і гадки не мала, що колись буду навчатися в аспірантурі. Але так несподівано сталося, що у 1999 році ректор Національного авіаційного університету (тоді ще Київського міжнародного університету цивільної авіації) В.П. Бабак запросив мене на роботу в університет.

Мене ніколи не покидав синдром «відмінниці» – прагнення рівнятися у всьому на кращих, бути першою серед лідерів в школі, в інституті, і, звичайно ж, на роботі. Вища школа змінила моє життя кардинально. На першому ж році своєї трудової діяльності в університеті я була зарахована на навчання до аспірантури. Звісно, змінюється життя навколо – змінюється і світогляд людини. Саме тоді й трапилася ця доленосна подія у такому зараз далекому для мене 1999 році, коли я, навчаючись в аспірантурі, тільки почала знайомитися з науковцями-педагогами, вирішувати перші наукові завдання, відвідувати численні семінари та круглі столи, готуватися до наукових конференцій – і як початківець, і як практик з великим педагогічним стажем та багаторічним освітянським досвідом, перебуваючи в осередку вчених педагогічної спільноти.

Цієї знаменної зустрічі не було б, якби не рекомендація доктора педагогічних наук, професора, академіка, академіка-секретаря Відділення професійної освіти і освіти дорослих Неллі Григорівна Ничкало (поважного науковця і такої для мене зараз по-материнськи рідної людини).

Пам'ятним для мене є той день, коли я прийшла на першу консультацію до Семена Устимовича в його кабінет Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (вул. М. Берлінського, 9). Скільки цьому передувало хвилювань та

переживань: як відбудеться зустріч, а чи відбудеться взагалі, з чого почати розмову з такою відомою людиною, як нічого із запланованого не забути запитати від хвилювання, як взагалі наважитися зайти в кабінет до відомого методолога педагогічної науки України!

На мій подив, хвилювання були марними, я зрозуміла це, коли тільки переступила поріг його кабінету. Переді мною сидів чоловік у круглих окулярах із широким і високим чолом, великими вдумливими очима, голова вкрита сивиною, наче припорошена снігом, спокійний вираз обличчя. Із перших хвилин розмови я помітила врівноваженість і виразну чітку інтонацію його голосу, а навколо побачила безліч-безліч книжок. Легка посмішка та розмірені рухи Семена Устимовича зняли з мене усю внутрішню напругу та налаштували на таку давно очікувану зустріч-консультацію. Мені одразу ж здалося, що ми вже давно знайомі, ніби й немає між нами ніякої різниці у званнях і становищі. Я знову відчула себе, наче в школі, у ролі учениці, а його сприймала як свого наставника.

На той час я потребувала його поради щодо вибору теми кандидатської дисертації. Зараз уже й не пригадую, які теми я пропонувала Семену Устимовичу до розгляду, але добре пам'ятаю, що їх було шість. Він уважно усі перечитав і вибрав найбільш лаконічну. Мені було надзвичайно приємно, що Семену Устимовичу сподобалися мої ідеї щодо наукового пошуку; добре запам'яталися практично усі його поради, адже під час нашої зустрічі панувала добра та невимушена атмосфера. Також мені знадобилася його консультації щодо вивчення наукових джерел з теми дослідження.

Найбільше, що мені в ньому імпонувало, – це доброзичливість, чемність і наукова культура спілкування, прагнення допомогти ще тоді зовсім малознайомій людині; його уміння відчувати співрозмовника, налаштувати до такої бажаної та важливої для мене довгоочікуваної наукової консультації з відомим професором. Саме так невимушено розпочалося моє знайомство з відомим українським вченим Семеном Устимовичем Гончаренком.

За цією першою консультацією, на мою радість, не слідувало розчарування, а навпаки, я відчула себе окриленою, мною оволоділо бажання пізнавати якомога більше і з'явилася впевненість у собі. З легкої руки Семена Устимовича я вдало обрала тему кандидатської дисертації та успішно її захистила.

А потім такі зустрічі дедалі частішали, їх точну кількість уже і не пригадати. Його щирість, відвертість, вміння переконати співрозмовника, щедрість людської душі ніколи не викликали сумніву, при цьому ніякого дискомфорту у спілкуванні, а навпаки, відчуваєш натхнення і починаєш вірити у власні сили.

На той час я спостерігала за оточенням Семена Устимовича. Це були як відомі науковці та вчені, так і подібні до мене початківці. Двері його кабінету у прямому значенні цього слова були завжди відчинені. А він сидів за книжками,

робив нотатки, записував свої думки на папері й ніби не помічав, що відбувається навкруги.

Кар'єра, посади у великих кабінетах іноді змінюють людей так, що не впізнати. Тим паче, що змінювалася і наша держава у ті часи... Але це не про Семена Устимовича. Навколо нього завжди були ті, з ким він «з'їв не один пуд солі».

Пролітали роки... Згодом було багато років теплих дружніх зустрічей, наукових дискусій, індивідуальних консультацій, вчасних корисних порад. Саме такі особистості, як Семен Устимович Гончаренко та Нелля Григорівна Ничкало спонукали мене до подальших наукових досліджень, надали впевненості у можливість їх реалізації.

Моїй радості не було меж, коли знову ж таки Нелля Григорівна рекомендувала мене Семену Устимовичу як докторанта. «Невже сам Семен Устимович Гончаренко буде моїм науковим консультантом!», - думала я і не могла в це повірити.

Цінним для мене були логічність та послідовність його думки, ерудиція, велика працездатність, повага до людей, прагнення до інноваційних ідей, вміння зорієнтувати мене в актуальному напрямі наукових досліджень. Водночас як консультант Семен Устимович був дуже вимогливий, задавав надзвичайно швидкий темп досліджень.

Іноді ми говорили з ним і про звичайні життєві події та сімейні справи, про політику, про молоде покоління, про українську школу, про роботу, інколи це навіть були якісь зовсім веселі теми, що робило наше спілкування ще більше невимушеним. Завжди у гарному настрої, з посмішкою, він по-батьківськи опікувався мною, вкладаючи свої знання і невичерпну енергію у моє зростання як науковця. Саме завдяки його рекомендаціям та зауваженням поліпшився науковий стиль моєї монографії.

З великою повагою до Семена Устимовича я згадую ті теплі зустрічі, що подарувала мені доля. Для мене він назавжди залишиться прикладом безкорисного та самовідданого служіння науці, освіті та Україні.

Що Семен Устимович залишив після себе? Багату спадщину, величезний скарб – свої наукові праці, словники, підручники, монографії. Фундатор української науки, видатний фізик, великий педагог, на ідеях та академічних здобутках якого зростало не одне покоління вчених. А головне – це його учні, які не тільки вивчали і продовжують вивчати, цитували та продовжують цитувати його праці, а й цінують і використовують науковий доробок свого вчителя, далі розвиваючи вітчизняну науку та освіту.

А скільки було таких учнів? Навряд чи зараз можна точно їх перерахувати. Вони розлетілися по світу, ніби птахи, щоб сіяти розумне, добре, вічне, мудре і зрощувати зерна його наукових думок. Вихованці Семена Устимовича давно

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

стали кандидатами та докторами наук, академіками, член-кореспондентами, займають важливі посади на усіх щаблях влади, але при згадці про нього їхні очі починають випромінювати найсвітлішу радість і ту внутрішню силу, якими їх одарував Учитель.

Він пішов із життя 7 квітня 2013 р. на 84-му році життя. Світлу пам'ять про нього берегти будуть його численні учні, а велич думок Семена Устимовича ще довго впливатиме на розвиток української науки та освіти.

Людмила Онищук,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна
vldonischuk@ukr.net

ВЕЛИЧ ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ

Минуло чотири роки як пішов із життя Семен Устимович Гончаренко – мудра людина, талановитий учений-дослідник, педагог і наставник, який власним розумом, наполегливістю і надзвичайною працьовитістю створив себе і свою змістовну біографію. Важко змиритися з втратою рідко порядної і близької серцю людини. Спогади бентежать свідомість, навівають смуток і тугу, а на очі навертаються сльози, бо неможливо вжитися з думкою, що Семен Устимович уже ніколи розважливо не заспокоїть «Нічого, будемо жити!», не надасть кваліфіковану консультацію, не підтримає лаконічною безкомпромісною фразою «Може бути!», не всміхнеться щиро, по-батьківськи.

Я завдячую Семену Устимовичу своєму професійному, громадянському і духовному зростанню. Роки роботи над докторською дисертацією, незабутнє спілкування з інтелігентною людиною з непоступливими життєвими і професійними принципами, яка сповідувала закони Людяності, Істини, Добра і Справедливості, стали для мене своєрідним іспитом на соціальну зрілість і людську порядність. Непідкупна щирість Семена Устимовича у спілкуванні і тверда цілеспрямованість його природи вселяли глибоку віру в силу людського розуму, активізували вольові зусилля і надихали на невтомну працю.

Щиро, без пафосу, я поділяю точку зору А. Гусейнова, який визначав приналежність людей до світочів, геніїв, великих за родовою ознакою. Одні з них, за його переконанням, – видатні величчю справи. Ними є філософи, поети, вчені, винахідники, полководці, всі ті, хто досягнув значних результатів у певній галузі людської діяльності. Інших не можна підвести під жодне родове поняття. Достатньо лише назвати такі, імена як Сократ, Ісус Христос, Ганді ... Одні явили світу свій геній, інші – нові зразки життя. Одні створювали умови для людського щастя, інші вчили, як збагнути смисл життя, як визначити своє місце в ньому, як бути щасливим за будь-яких умов.

Гончаренко Семен Устимович відрізняється величчю людської душі, незбагненим розмаїттям її порухів та унікальним монолітним сплавом науковості. Він продемонстрував українській педагогічній науці й практиці взірець внутрішньої культури вченого і педагога, модель поведінки людини постіндустріального суспільства з гуманістично орієнтованим життєвим і професійним світоглядом, особистісними духовно-творчими цінностями й уподобаннями та глибоким розумінням свого призначення на землі.

На мою думку, громадянська і життєва позиція Семена Устимовича, які він так мужньо і гідно відстоював, є суголосною з міркуванням Р. Вечірко, згідно з яким «... людське завдання на землі – проявити, реалізувати себе в творчості, в діяльності. Основним визначенням для цієї реалізації є висока культура, висока самосвідомість, гідна нашого майбутнього, це і культура економіки, і культура влади, і перш за все, – культура особистості»¹.

Досить переконливим аргументом для наших співвітчизників і прийдешніх поколінь є той факт, що Семен Устимович упродовж життя сповідував загальнолюдські цінності, зберігав вірність своїм ідеалам, вірив у краще майбутнє нашої держави. Учений-гуманіст стверджував, щоб у свідомості наших сучасників «не було п'ятих і глухих кутів», підростаюче покоління необхідно вчити адекватно реагувати на виклики часу, відповідально здійснювати професійний вибір і визначати траєкторію власного життя. На думку С.У. Гончаренка, гарантами успіху кожного з нас є такі чинники, як молода держава, нова генерація здібних і обдарованих людей, притаманна українцям розсудливість і прагнення не стояти на узбіччі прогресу цивілізації, людський ресурс і науковий потенціал освіти.

---

¹ Вечірко Р. Культура як фактор космічної взаємозумовленості. Освіта. 2001. №3 (17–24 січня). С. 7.

Микола Піддячий,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна
ptinapn@gmail.com

ВЧИТЕЛЬ, НАСТАВНИК, ВЧЕНИЙ

Надзвичайно приємно згадувати прекрасну людину – Вчителя, Наставника, Вченого, Академіка *Семена Устимовича Гончаренка*, який довгий час будучи одним із авторитетів, фундаторів та «керманичів» вітчизняної педагогічної науки, допомагав людям розбудовувати власний життєвий і професійний простір, а суспільство і держава в цей період мали потужний ресурс у освітній галузі, яку він представляв.

Шукаючи відповіді на життєві та професійні проблеми, мені пощастило – доля подарувала мені зустріч з *Семеном Устимовичем*, який у моєму соціально-професійному поступі відіграв важливу роль. Пізнаючи життя та людей, оцінюючи й порівнюючи їх цінності і якості, я прийшов до висновку, що Семен Устимович був мудрим від природи, вольовим по життю, доброзичливим у спілкуванні і порядним у житті, надзвичайно трудолюбивим, вимогливим до себе та колег.

Багатогранна плідна діяльність свідчили про потужний особистісний творчий потенціал, широту інтересів, вміння продукувати і зреалізовувати нові ідеї й інноваційні проекти. Результатом такого способу життя були добрі справи, які супроводжувалися чуйним ставленням до людей.

Я дожив до того віку, що усвідомлюю – давався йому новий рівень розвитку через трудове зусилля, щоденну працю в якій він сформував психологічний досвід достатній для успішного життя і науково-педагогічної діяльності. Чим динамічніше він розвивався, тим більше «притягував» людей до свого життєвого простору, запрошуючи до співпраці. Маючи природну та розвинену в процесі життя згармонізованість розуму і думок, сердечність і почуттєвість, фізичні сили, талант і натхнення, творчу енергію, надзвичайно високу працездатність, професійність, він до останнього моменту життя вмів «лікувати» колег від «завищеної самооцінки» й непрофесійності. Інколи журих, інколи критикував, супроводжуючи цей процес ще й «делікатним» життєстверджуючим гумором, що допомагало досягати успіху.

У своїх «світлих» спогадах про *Семена Устимовича* відмічу чотири етапи знайомства і співпраці: 1) вивчати фізику учителі радили за підручником С.У. Гончаренка, а викладачі вищої школи звертатися до його підручників. І в ті молоді роки я навіть не здогадувався, що пощастить не лише спілкуватися, а й співпрацювати з високопрофесійною, порядною, авторитетною і прекрасною людиною; 2) мої перші професійні зустрічі відбулися в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України та в регіонах держави на науково-практичних заходах різного рівня; 3) наступний етап – захист моєї дисертації.

Пригадую свій передзахист у відділі андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України де *Семен Устимович* виступав рецензентом моєї докторської дисертації, оскільки у нього були наукові праці присвячені зв'язку викладання фізики з виробничим навчанням. Небагатослівний, сказавши надзвичайно приємні для мене теплі слова та схвальну загальну оцінку педагогічному дослідженню, він делікатно остудив мене «холодним душем», зауваживши звернути увагу на недостатній методологічний рівень оформлення матеріалів дисертації. Це був для мене ще один урок мудрості – добрі вчинки це не стільки хороші слова, скільки добрі наміри, які допоможуть досягнути успіху. З приємністю згадую цей поворотний момент у моєму науковому поступі, оскільки він спонукав мене приділити значний час переосмисленню й вивченню різних методологічних підходів педагогічного дослідження і в першу чергу глибше проаналізувати його науковий доробок. Одним словом, саме таке своєчасне зауваження *Семена Устимовича* до сьогодні дає мені можливість «комфортно» почуватися у просторі методології та методики педагогічного дослідження.

Семен Устимович залишив яскравий слід в моїй душі, проживши непросте, але разом з тим, прекрасне життя. Завдячуючи добрій генетичній спадщині, обраному способу життя, любові до порядних людей, працелюбству він «завоював» свою частину «простору доступного для розвитку». В моєму розумінні він є видатний вчений, який допоміг значній кількості фахівців України та зарубіжжя зростати у життєвому просторі розбудованому ним. Тяжко втрачати людину, яка до певної миті «супроводжувала» в житті та праці, особистість яка була взірцем для наслідування, біля якої хотілося жити і розвиватися. Безумовно це була непересічна Людина, яка розробила та зреалізувала значну кількість продуктивних наукових ідей, освітніх новацій, концепцій, проектів, моделей, програм, технологій освітньої діяльності тощо. Він щедро передавав свій багатий науковий досвід і знання колегам, численним учням та послідовникам, будучи для них авторитетом і прикладом для наслідування, а його напрацювання допомагають у проектуванні сучасних освітніх систем. Такий спосіб життя є взірцем для наслідування в служінні людям, освіті, педагогічній науці та Державі Україна.

Дякуючи за подарунок долі – можливість спілкування та співпраці з такою прекрасною людиною як *Семен Устимович Гончаренко*, щиросердно прошу для нього у Творця «Царства Небесного», багаторічної світлої пам'яті людей на землі... .

Валентин Рибалка,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих

імені Івана Зязюна НАПН України,

м. Київ, Україна

valenty.n.rybalka@gmail.com

ГУМАНІСТИЧНІ ДІАЛОГИ З СЕМЕНОМ УСТИМОВИЧЕМ ГОНЧАРЕНКОМ ЯК ШКОЛА ПРОФЕСІЙНОЇ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ

Мої перші зустрічі з Семеном Устимовичем Гончаренком відбулися у далекому 1993 р., коли я був переведений разом зі співробітниками двох психологічних лабораторій з Інституту психології у новостворений Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Тоді довелося брати участь у роботі вченої ради Інституту, де я вперше побачив і почув С.У. Гончаренка. А 1995 р. ці зустрічі набули особистого характеру, оскільки мене, на запрошення директора Інституту Івана Андрійовича Зязюна, було прийнято до докторантури, і я мав сформулювати тему своєї докторської дисертації, в чому мені допомагав С.У. Гончаренко. Одразу ж скажу, що цей процес розтягнувся на цілих два роки, які я згадую з величезною приємністю, оскільки це був період дуже цікавого і повчального спілкування з висококваліфікованим вченим – академіком С.У. Гончаренком як головним координатором від Академії з утвердження тем кандидатських і докторських дисертацій. І вже тоді вчений вразив мене своєю енциклопедичністю і демократичністю.

Семен Устимович спілкувався з докторантами і аспірантами в індивідуальному режимі, у своєму кабінеті. Він намагався поступово розвивати разом з ними теми їх дисертаційних досліджень в ході спільних розмірковувань, пошуку аргументів, переходячи від певних вихідних позицій до наступних. Його поради ґрунтувалися на енциклопедичних знаннях у педагогіці і психології, і в цьому молоді вчені вчилися у метра педагогіки у своїх спробах планувати нові дослідження. Для мене такими вихідними позиціями були окремі ідеї щодо особистісного підходу і профільного навчання старших школярів, якими на той час в Україні опікувалися лише п'ять-шість психологів і педагогів. Інтерес до цих проблем в мене виник під впливом професорів К.К. Платонова і Б.О. Федоришина. Враховуючи їх погляди, я шукав своє місце у вирішенні цих проблем. Тому ми два роки зустрічалися з С.У. Гончаренком і демократично обговорювали відповідні проблеми, доки тема дисертації не була відшліфована і сформульована як «Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників». До речі, це було зроблено після того, як під такою назвою вийшла моя монографія перед засіданням експертної комісії з оцінки самої дисертації. Добре пам'ятаю, як радів цьому не тільки я, але й Семен Устимович.

Унаслідок цього творчого діалогічного процесу під впливом академіка я як психолог став більш чітко розуміти поставлену проблему. Семен Устимович

зробив суттєвий внесок, можливо першим серед педагогів, у постановку проблеми особистісного підходу як психолого-педагогічної проблеми. І це стало рятівною для мене обставиною, оскільки вже на захисті мною докторської дисертації саме академік С.У. Гончаренко разом з іншими педагогами і передусім академіками І.А. Зязюном і Н.Г. Ничкало свідомо підтримали мене своїми виступами і позитивним голосуванням. Як сказав тоді присутній на засіданні ради тодішній Президент АПН академік М.Д. Ярмаченко, проти мене проголосували за несподіваною змовою саме психологи, а педагоги рішуче підтримали. Це був бойовий захист, оскільки проти проголосували 4 члена ради, а один голос був зіпсований. Ще б два голоси проти, і мені довелося б розпрощатися зі ступенем доктора психології, і сама моя доля могла би скластися зовсім інакше... Тому щиро дякую Вам, вельмишановний Семене Устимовичу, так само як й Івана Андрійовича й Неллю Григорівну, а також інших педагогів, за підтримку на тому драматичному для мене захисті!

Пізніше ми спілкувалися с Семеном Устимовичем в ході засідань вченої ради Інституту і виступів на конференціях, семінарах, круглих столах, на які мене запрошував Іван Андрійович Зязюн як психолога, завідувача лабораторією трудової і професійної підготовки Інституту, як члена своєї команди. Зазвичай на цих заходах я виступав після академіків, беручи у них багато для власного стилю доповідання. Так було на конференціях в Білій Церкві, в Криму, в Хмельницькому, у Львові, в Черкасах та інших містах. Впродовж багатьох років я проходив таким чином ораторське навчання на лекціях трьох неперевершених в цьому академіків – Івана Андрійовича Зязюна, Неллі Григорівни Ничкало і Семена Устимовича Гончаренка. Останній же вражав слухачів не просто науковою глибиною і оригінальністю своїх доповідей, але і, так би мовити, їх народністю, дотепністю, коли академічні думки сполучалися із жартами, а іноді і з анекдотами. Деякі з них я пам'ятаю до сих пір.

А одного разу в Криму я допоміг Семену Устимовичу ... ліками, коли в нього після доповіді підскочив кров'яний тиск, а свій каптопрес він забув взяти з собою. У мене ж він був, оскільки вже тоді дала про себе знати гіпертонія...

Звичайно, що незабутніми, обґрунтованими і переконливими були виступи С.У. Гончаренка на вчених радах Інституту. Іноді він, захопившись, виступав громоподібно як Зевс, захищаючи істину, але при цьому був доброзичливим, посміхався і майже завжди дозволяв собі шуткувати. В цьому виявлявся справжній український народний характер академіка.

Пізніше, років за сім до його уходу із життя, у нас почастишали зустрічі і розмови в його кабінеті. До речі, його кімната була завжди відкрита і до нього міг зайти на консультації будь хто із співробітників, аспірантів і докторантів Інституту та його гостей. Було дуже приємно отримувати від академіка схвальні слова про

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

мої щойно надруковані книги, які він брав в нашій бібліотеці і уважно читав, про що пізніше свідчили його запитання до автора.

Одного разу С.У. Гончаренко розповів мені, як він написав свій унікальний «Український педагогічний словник». Він був запланований спочатку як колективний, але декілька років робота авторського колективу не рухалася з місця, може через численні обговорення і колективну обмежену відповідальність співавторів. І тоді академік вирішив написати словник сам і за рік він був готовий. Він почекав ще певний час неперервних обговорень і дискусій і видав свій чудовий словник, який став моєю настільною книгою – так само як і для багатьох психологів і педагогів. Скажу більше – наслідуючи прикладу С.У. Гончаренка як геніального невтомного трудівника і творчої особистості, я написав і свій «Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості».

Одного разу, коли в мене виникли думки про психологічну відносність і я звернувся до Семена Устимовича як до відомого викладача фізики і автора відомих підручників по фізиці для школярів, то він допоміг мені з літературою по викладанню теорії відносності А. Ейнштейна у школі, зокрема подарував посібник на цю тему, завдяки чому я став краще розуміти спеціальну і загальну теорію відносності. Зізнаюсь, що цей подарунок завжди нагадує мене про наші бесіди і спільні справи...

Наші численні зустрічі з Семеном Устимовичем Гончаренком і професійні обговорення з ним наукових проблем психології та педагогіки впродовж майже 25 років і склалися в один тривалий гуманістичний діалог, що став для мене важливою частиною школи професійної творчості в умовах роботи в одному з найкращих Інститутів Національної академії педагогічних наук України.

Олена Семенов,
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка,
м. Суми, Україна
olenasemenog@gmail.com

СЕМЕН УСТИМОВИЧ ГОНЧАРЕНКО ЯК АКМЕОСОБИСТІТЬ У ЦАРИНІ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Самовіддане служіння «сродній» праці, надзвичайна працездатність і відкритість до педагогічних інновацій, вимогливість і порядність, невтомна підтримка дослідників, постійне самовдосконалення – такі риси особистості ученого-енциклопедиста і методолога, доктора педагогічних наук, професора, академіка Національної академії педагогічних наук України Семена Устимовича Гончаренка (9.06.1928 – 7.04.2013). Людина-гуманіст і взірець духовно-інтелектуальної сили, Професіонал найвищого рівня, приклад стриманого і спокійного патріотизму користувався незаперечним авторитетом серед фахівців, численних докторантів і аспірантів. Друзі, колеги величали Учителя «совістю педагогічної науки».

Значним є внесок дослідника у стратегічний розвиток освіти і науки. Фахівець активно розробляв Концепцію середньої загальноосвітньої школи України (1991), Концепцію гуманітаризації освіти (1994), стандарти змісту освіти. Вагомий і науковий доробок Семена Устимовича Гончаренка з проблем формування педагогічного мислення, вільного від стереотипів і догм, відкритого до плюралізму думок і оцінок, проблем розвитку методологічної культури науково-педагогічних кадрів.

Цілком закономірно Семена Устимовича Гончаренка називають акмеособистістю, шанованою у царині методології науково-педагогічних досліджень. Як свідчить аналіз наукових джерел, акмеологія вивчає вищий прояв професійного, особистісного самовираження та самоствердження людини; стан акме є атрибутом гармонійної, творчої, самоактуалізованої особистості. Семен Устимович саме і є взірцем духовно-інтелектуальної, творчої, «самоактуалізованої» сили.

С. Гончаренко постійно наголошував на потребі підвищувати методологічну культуру педагогів, культуру науково-педагогічних досліджень. За визначенням вченого, методологічна культура – це культура мислення, яка ґрунтується на методологічних знаннях і необхідною частиною якої є рефлексія¹. Не приймати на віру жодного авторського твердження, не робити з нього абсолюту, догми, яким привабливим або логічно бездоганим воно б не здавалося на перший погляд...

---

¹ Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь; Акад. пед. наук України. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 500.

Лише тоді, коли педагогічні закони і закономірності увійдуть до складу особистих переконань учителя, визначаючи бачення ним педагогічної дійсності, вони сприятимуть успіху у професійній діяльності»².

Двері кабінету Семена Устимовича завжди були відкриті для молодих і зрілих дослідників: усім Учитель дарував радість педагогічної творчості, допомагав порадою і стимулював до постійного наукового пошуку, до самопізнання, самоактивності й самотворення. Ми захоплювалися науково-педагогічними пошуками дослідника, його вмінням блискуче виступати на зборах НАПН України і на конференціях, доречно кинути педагогічний жарт.

Моя перша зустріч із Педагогом високої школи відбулася восени 1995 р. у Президії АПН України, коли затверджувала і координувала тему кандидатської дисертації. Це неповторні і незабутні враження на все життя. Пам'ятаю робочий кабінет, величезну кількість різноманітних книг, дисертацій, довідників, монографій на робочому столі, приємний запах кави... і розумнючі очі чоловіка з твердим характером. І голос, з ораторськими інтонаційними переливами, зі спокійною й впевненою манерою викладу. Академік Нелля Григорівна Ничкало пише так: «унікальне явище в організації наукової праці – робочий стіл Семена Устимовича. На столі завжди можна було знайти найновіші вітчизняні й зарубіжні наукові журнали, монографії, збірники наукових праць, десятки дисертацій та авторефератів аспірантів і докторантів (і «своїх», і не «своїх»)»³.

Семен Устимович перечитав план-проспект мого дослідження, сформулював свої пропозиції та рекомендації щодо новизни і практичного значення і промовив «Може бути...». Знамените для багатьох поколінь дослідників гончаренківське «Може бути...» стимулювало у подальшому більш глибоко осмислювати нові теорії та концепції. Сприяло також упродовж наступного десятиріччя реалізувати творчі задуми щодо докторського наукового пошуку в контексті проблеми професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури на компетентнісних засадах.

Семен Устимович рецензував мій посібник «Організація науково-дослідної роботи студентів філологічних факультетів педагогічних університетів», докторську дисертацію, дисертації моїх аспірантів. Ми добре відчували на собі так звані інтелектуальні «Семенівські бані», що допомогли більш критично аналізувати стан проблеми, налаштували на дотримання методологічних вимог у науково-дослідній роботі.

---

² Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне: Волинські обереги, 2012. С. 188-189.

³ Семен Устимович Гончаренко : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Стельмах Н. А., Айвазова Л. М.; наук. ред. Заліток Л. М. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. – К. : Нілан-ЛТД, 2013. 195, [4] с. (Сер. «Академіки НАПН України»; вип. 21). На пошану пам'яті Семена Устимовича Гончаренка.

Упродовж 2007–2013 рр. мала змогу учитися у Семена Устимовича в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України під час засідань спеціалізованої вченої ради, засідань робочої вченої ради. Постійно відчувала побатьківськи щиру і теплу підтримку Вчителя. Неймовірна працездатність. Педагог-дослідник розмірковував над кожним новим науковим дослідженням, над тлумаченням авторського терміна і завжди щедро пропонував авторські ідеї стосовно вдосконалення поняттєво-термінологічного апарату, уточнення чи обґрунтування змісту основних категорій, понять і термінів сучасної педагогіки.

Сутність понять і термінів, які стосуються навчально-виховного процесу, нові педагогічні теорії та концепції, категорії, узагальнюють та систематизовують інформацію з теорії і практики навчання та виховання, блискуче розкриті в «Українському педагогічному словнику» за редакцією Семена Гончаренка.

З іменними підписами Семена Устимовича Гончаренка «Вельмишановній Олені Миколаївні з найкращими побажаннями успіхів, добрих справ» вагомі енциклопедичні видання 1997 і 2011 років зберігаються у моїй бібліотеці і постійно використовуються в дослідницькій діяльності. «Український педагогічний словник» (1997) містить близько 3000 статей, що розкривають сутність понять і термінів, які стосуються навчально-виховного процесу, нові педагогічні теорії та концепції, категорії, узагальнюють та систематизовують інформацію з теорії і практики навчання та виховання. Автор не прагнув критично аналізувати й оцінювати різні педагогічні теорії, концепції, погляди. Своє завдання вбачав у тому, щоб неупереджено та об'єктивно викласти матеріал, суть різних педагогічних концепцій і теорій, без однозначного безапеляційного їх оцінювання⁴.

У присвяті Семен Устимович пише так: «Близьким і друзям, які переконали автора в тому, що не зовсім досконала, але реально існуюча книга значно корисніша від досконалої, але не існуючої, присвячується». Лексикографічну працю визнано однією з найкращих на конкурсі, організованому Міністерством освіти і науки України та Міжнародним фондом «Відродження» в рамках програми «Трансформація гуманітарної освіти в Україні». Друге видання словника, доповнене, виправлене і розширене, з'явилося у 2011 році⁵.

Учений постійно шліфував термінологію. Зокрема, в першому виданні словника (1997) педагогіку називає наукою про навчання та виховання підростаючих поколінь⁶, а в другому – уточнює це визначення характеристикою щодо суті розвитку і формування людської особистості та опрацювання на цій

⁴ Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. С. 7.

⁵ Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.

⁶ Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. С. 250.

основі теорії і методики виховання і навчання як спеціально організованого процесу»⁷.

Становлення і розвиток особистості значною мірою залежить від позитивного розгортання її «Я-концепції», - наголошував фахівець й акцентував увагу на «...відносно стійкій, більшою чи меншою мірою усвідомленій системі уявлень індивіда про самого себе, яка переживається ним як неповторна і на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе. «Я-концепція» – цілісний, хоча й не позбавлений внутрішніх протиріч, образ власного «Я», виступає як установка щодо самого себе і включає компоненти: когнітивний – образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значимості тощо (самосвідомості); емоційний – самоповага, самоприпинення тощо; оцінково-вольовий – прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу тощо»⁸. «Я-концепція» визначає ефективність і продуктивність людської діяльності, ставлення до життя, до самої себе, а також впливає на суб'єктну позицію кожного, набір його соціальних ролей, а відтак і на професійний статус.

Постійно дбаючи про методологічну культуру дослідника, педагогічну культуру вчителя, академік С.У. Гончаренко приділяв особливу увагу обґрунтуванню наукознавчих проблем педагогіки⁹. Методологія педагогіки (за С. Гончаренком) є системою знань про структуру педагогічної теорії, про принципи підходу і способи набуття знань, які відображають педагогічну дійсність, а також системою діяльності з одержання таких знань і обґрунтування програм, логіки, а також як вчення про цю систему¹⁰. Вона включає такі положення: а) вчення про структуру і функції педагогічного знання; б) вихідні, ключові, фундаментальні педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези), які мають загальнонауковий смисл; в) вчення про логіку і методи педагогічного дослідження; г) вчення про способи використання одержаних знань для вдосконалення практики [там само].

Ученого хвилювали проблеми, пов'язані із предметом вивчення педагогіки, її законів, закономірностей, принципів і правил. Він писав: «...Будь-яка наука має свій предмет вивчення, свої закони, закономірності, принципи і правила. Є вони і в педагогіці – науці, яка вивчає освіту як особливу, соціально й особистісно детерміновану педагогічну діяльність з прилучення людини до життя в суспільстві, яка характеризується педагогічним цілепокладанням і педагогічним керівництвом. Без законів і закономірностей наук не буває. Знання педагогічних законів і закономірностей допомагає педагогу знайти відповіді на ключові питання

⁷ Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене. Рівне : Волинські обереги, 2011. С. 245.

⁸ Там само, С. 510.

⁹ Гончаренко С.У. Про фундаментальні і прикладні педагогічні дослідження, або «Не споруджують освіту на піску». Шлях освіти. 2010. № 2. С. 2–10.

¹⁰ Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінський; Акад. пед. наук України. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 499.

освітньої практики: в ім'я чого і для чого навчати дітей (цілі і цінності освіти)? Кого навчати? Коли починати систематичне навчання? Чого вчити (зміст освіти)? Як вчити (методи, прийоми, технології)? Як створити умови для повноцінної та ефективної освіти? Мова йде про пізнання й застосування законів і закономірностей навчально-виховного процесу...»¹¹. Жива думка, живе слово Семена Устимовича Гончаренка звернене до потреб сьогодення із синтезом минулого і проекцією у майбутнє. Ця книга є зразком наукового аналізу генези дидактичних систем і концепцій від античності до початку ХХ століття, інтерпретації з позицій сьогодення фундаментальних педагогічних закономірностей.

Дослідник доводив, що фундаментальні педагогічні дослідження виявляють органічні зв'язки між різними соціально-педагогічними феноменами, розкривають і характеризують їхню взаємозалежність, встановлюють певну субординацію явищ та процесів у сфері виховання й освіти, визначають методологічно орієнтовану на потреби освітньої практики й державної соціальної політики систему обґрунтованих принципів і механізмів оновлення структурно-змістових параметрів загальної та професійної освіти, виявляють закономірності якісного зростання і перспективи розвитку полікультурних освітніх систем.

Методології і сучасним методам і методиці проведення дослідження присвячений посібник «Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям»¹². Семена Устимовича називали майстром наукового дослідження, спокійного і виваженого доказу (теза – аргументи (система умовиводів) – висновок). Тези містять відповідь на запитання «Що доводиться?», аргументи реалізують мету – надати теоретичні або емпіричні узагальнення, які переконують в істинності тези, демонструють закономірний зв'язок явищ. Наприклад: «Не будь-який пошук відповіді на запитання можна віднести до проблемних. Якщо в результаті дослідження з'ясується, що аналізоване нами відоме явище підпорядковане вже відомому закону, то поставлене запитання не є проблемним. Отже, до проблемних відносимо монографічні дослідження, які містять поєднання аналізу непізнаного, невідомого з припущенням про можливість дії невідомого з припущенням про можливість дії невідомого закону в певному непізнаному середовищі»¹³.

Наукові твори Вчителя приваблюють стилістичною майстерністю. Як ніхто інший, він умів зацікавити читачів і «не відпустити до останнього рядка» предметом досліду, розвитком теми та переконливістю лаконічно викладених, логічно вмотивованих і глибоких аргументів. Прикметна риса наукових текстів –

¹¹ Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне: Волинські обереги, 2012. С. 4-5.

¹² Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям. К.; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.

¹³ Там само, с. 145.

прозорість, чіткість і особливий полемічний заряд. Характеризуючи етичні вимоги до вченого, Семен Устинович Гончаренко, надає пріоритету моральним вимірам науки та соціальній відповідальності спільноти вчених і кожного зокрема. «Імперативами вченого, – пише С. Гончаренко, мають стати служіння Істині, корисність діяльності для суспільства, чесне ставлення до наукових результатів¹⁴. В іншій статті читаємо: цілком очевидною є вага бібліографічної культури дослідника. Сьогодні це показник зрілості, етична складова і критерій виваженого аналізу наукових робіт¹⁵.

Справжня інтелігентність, безкорисливість, наукова порядність і правдивість, високий рівень емпатійності, служіння Істині, корисність діяльності для суспільства, чесне ставлення до наукових результатів – характерні ознаки індивідуального стилю академіка Семена Устимовича Гончаренка. Це «зіткана з доброти» (М. Степаненко) людина, яка мала загострене відчуття причетності до проблем педагога, відповідальність за честь педагогічної науки, повсякчасна готовність поділитися енциклопедичними знаннями зі світом, щоб цей світ став досконалішим, розумнішим. Безмірно вдячна за батьківське наукове плече, мудрі поради, що окрилюють і надихають на повсякчасну працю над собою.

---

¹⁴ Гончаренко С. Про покликання вченого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. Вип. 3. К., Полтава: ПНПУ ім. В.Г.Короленка, 2012. С. 45.

¹⁵ Гончаренко С. Етичний кодекс (імперативи) вченого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. Вип. 1. К., Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2011. С. 27-28.

Лариса Сігаєва,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
ДПУ імені Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький, Україна
phdpu.edu@gmail.com

*«Вплив особистості вихователя на молоду душу становить
ту виховну силу, яку не можна замінити ні підручниками, ні
системою покарань і заохочень»
К. Ушинський.*

Я – ЩАСЛИВА ЛЮДИНА

Я вважаю себе щасливою людиною, бо на своєму науковому шляху я зустріла вчених, які привели мене до Храму науки. Передусім це доктор філософських наук, професор, дійсний член НАПН України, перший міністр освіти незалежної України Іван Андрійович Зязюн, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих Ничкало Нелля Григорівна.

Після захисту кандидатської дисертації, у 1998 р., мені запропонували роботу в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України (нині – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України). Тоді я ніяк не могла розраховувати на те, що згодом ці видатні особистості будуть моїми колегами, вчителями на все життя. Саме в цьому Інституті, де панувала атмосфера творчості й добра, я познайомилася з видатними вченими, які багато зробили для розвитку професійної освіти в Україні та одночасно вплинули на мою особистість. Серед них: П.М. Воловик, В.О. Кудін, В.В. Рибалка, С.О. Сисоєва та багато ін. Працюючи у відділі андрагогіки, я познайомилася з колегою – Гончаренком Семеном Устимовичем, якого по праву можна вважати гордістю вітчизняної науки.

Доступність і легкість С.У. Гончаренка в спілкуванні сприяла тому, що ми могли говорити на різні теми. Він підтримував мене завжди: і тоді, коли я визначала тему свого докторського дослідження, і тоді, коли виходила на захист, коли захищалася. Він так поводив не тільки зі мною. Його незмінним кредо було допомагати іншим. Тут він був «за». Семен Устимович був проти байдужості в житті і непрофесіоналізму в науці.

На роботу він приходив дуже рано. Автор «Українського педагогічного словника» (2011) весь час був зайнятий; він постійно працював. Але не зважаючи на зайнятість, він нікому не відмовляв. Двері його кабінету були завжди відкриті для всіх. Часто можна було чути фразу, яка лунала з його кабінету: «Ваша тема

має право на життя» і той, кого це стосувалося, щасливий вже нісся по коридору Інституту з прекрасним настроєм. Свого часу цю фразу він говорив і мені.

З ним було завжди цікаво. Інтереси його були різнопланові: від проблем сучасної освіти до політики... Він палко переживав за сучасну школу, за розвиток освіти взагалі, за якість знань, стверджував, що школа повинна давати базову освіту, при цьому не применшуючи ролі фізики, математики, літератури для розвитку особистості учня та ін.

Семен Устимович відомий як видатний вчений-енциклопедист, дидакт, гуманіст, фахівець у галузі загальної педагогіки й методики навчання фізики, фундатор і лідер наукових шкіл з проблем гуманізації і фундаменталізації освіти, інтегративного підходу до формування в молоді сучасної наукової картини світу. Він мав іскрометний гумор; дуже критично ставився до себе.

Стаття С.У. Гончаренка «Гуманізація освіти – запорука виховання творчої та духовно багатой особистості» змусила мене по іншому поставитися до проблеми духовності. Під впливом цієї статті мною написано низку статей та навчально-методичний посібник. Серед них: «Формування моральних цінностей молоді», «Професійна освіта дорослих як соціальна цінність», «Освіта дорослих у духовному розвитку особистості», «Проблеми духовності в освіті дорослих», «Освіта дорослих: професійний розвиток особистості» та ін. Гончаренко С.У. розглядає духовність як індивідуальну вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідейної потреби пізнання й соціальної потреби жити «для інших». Він вважав, що формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання.

Стаття Семена Устимовича «Про покликання вченого» підтвердила і мою думку про те, що основоположним принципом будь-якого наукового дослідження повинен бути методологічний принцип об'єктивності. На думку вченого, цей принцип виражається у всебічному врахуванні факторів, які зумовлюють те чи інше явище, умов, в яких ті розвиваються, адекватності дослідницьких підходів і засобів, які дають можливість одержати справжні знання про об'єкт, передбачають виключення суб'єктивізму, однобічності й упередженості в підборі й оцінці фактів (С.У. Гончаренко). Не будь-який пошук відповіді на запитання можна віднести до проблемних. Отже, до проблемних відносимо монографічні дослідження, які містять поєднання аналізу невідомого, невідомого з припущенням про можливість дії невідомого з припущенням про можливість дії невідомого закону в певному невідомому середовищі (С. Гончаренко).

Семен Устимович стверджував, що соціальна позиція педагога багато в чому визначає і його професійну позицію. Вибір професійної позиції педагога залежить не тільки від рівня культури особистості, а й ширшого суспільного контексту. Центральною складовою нового педагогічного мислення є гуманізм як система ідей та поглядів на людину, котра розглядається як найвища цінність.

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

Погляди академіка С.У. Гончаренко дуже цінні особливо сьогодні, коли відбувається реформування освіти в Україні. Він попереджав, що абсолютизувати ставку на швидке духовне відродження українського суспільства і школи – чергова крайність. У силовий спосіб можна перебудувати (і це під питанням) тільки економіку.

Духовність і свободу не нав'яжеш. Їх можна лише виховати. Наблизити заклади загальної середньої освіти та вищої школи до реалізації творчого потенціалу особистості, зробити своє життя повним, цікавим, а значить щасливим – ось благородна і дуже важлива мета, для дослідження якої не варто шкодувати праці і сил.

Таким я запам'ятала вельмишановного Вчителя Семена Устимовича Гончаренка.

Поки ми, учні, живі, ми будемо пам'ятати своїх вчителів, які нас вчили, давали нам поради, віддавали свої серця.

Петро Сікорський,
Національний університет
«Львівська Політехніка»,
м. Львів, Україна
vpel@email.ua

СЕМЕН УСТИМОВИЧ ГОНЧАРЕНКО – ДВІЧІ НАУКОВИЙ КЕРІВНИК¹

*Інститут педагогіки. Київ,
Центр науки шкільної й освіти.
Тут суцвіття учених хтивих,
Їх шанують у всьому світі.*

*Тут пізнав я науки дороги,
Що вели до нових відкриттів,
Були зустрічі теплі й тривоги
І підтримка учених батьків.*

*Серед них Гончаренко Семен –
Академік, дидакт, методолог
І фізик могутній як клен,
І в роботі він мав тверде слово.*

*Як годинник спішив на роботу,
Хоч наука не урок і не лекція...
Творчий спалах прийде і в суботу,
Він проникне крізь мозок і серце.*

*В кабінеті Гончаренка чекали
І статті наукові, й дисертації,
І підручники свого автора звали,
Бо хотіли нової санації.*

*Безвідмовно усім помагав,
З молодими ділився наукою,
Принципово невдах таврував -
І словом, і ділом, і буком.*

*Якщо треба надійну основу,
Щоби захист відбувся успішно,
Гончаренка покличуть знову -
Консультантом, опонентом йде спішно.*

*З ним приємно було працювати,
Опускався до твого розуміння,
Знав і фізику, і математику,*

---

¹ Сікорський П. Семен Устимович Гончаренко – двічі науковий керівник. Рідна школа. 2017. №12.

Цінував і знання, і вміння.

*Святкувати не любив дні народження -
Там слів багато й не щирих...
На самоті пізнавав своє походження -
Від села до столиці стелився килим.*

*І сьогодні його нам бракує –
Колегам, друзям й дослідникам...
Не допоможе і не порятує,
Лише праці його всім потрібні.*

*І пам'ять про великого вченого і педагога
І скромну, доступну людину.
З талантом, талантом від Бога,
Що трудився щодня на Україну.*

*П. Сікорський
11.03.2018 р.*

Після закінчення Дрогобицького державного педагогічного інституту ім. І. Франка мене направили на роботу вчителем математики у Нововитківську середню школу, що на Радехівщині.

З перших днів намагався вибудувати навчально-виховний процес так, щоб кожен учень добре засвоїв програмовий курс з математики і отримав високу оцінку. На жаль, у радянський період домінувала методологічно хибна установка: учнів можна навчати на високому рівні, в тому числі й математики, якщо учитель вміє це робити. На серпневих педагогічних конференціях постійно наголошували, що учні погано вчаться тому, що вчителі не вміють добре навчати. Окрім уроків, я проводив дуже багато додаткових занять з математики, однак результати контрольних робіт, під час яких не дозволялося списувати, були невтішними. До прикладу, через два місяці після початку моєї педагогічної діяльності в школі відділ освіти провів фронтальну перевірку. За результатами контрольної роботи з геометрії у 10-му класі учні отримали: три позитивні оцінки – «3», «3», «4», а решта – негативні. Я забороняв списувати, а методист, яка проводила контрольну роботу, намагалася відволікти мене від контролюючих функцій, запрошуючи спостерігати з нею біля вікна за справді чудовою жовтневою погодою. Однак я не погоджувався, мовляв, учні за цей час посписують.

І коли я про це розповідав досвідченим учителям, вони жартували, передбачуючи, що тепер за низькі результати з контрольної роботи і вас, і школу критикуватимуть на серпневих конференціях наступні п'ять років. Як виявилось пізніше, така сама ситуація була не лише у мене, а й у досвідчених учителів. На превеликий жаль, усі з цим змирилися. Єдиний вихід – не звертати увагу на

списування під час самостійних чи контрольних робіт. Шукаючи шляхи вирішення проблеми, звернувся до науково-педагогічної літератури. Передусім до ідей Я. А. Коменського («Учи відповідно до природи»), К. Д. Ушинського («Одні учні пишуть, другі – читають, треті розв'язують арифметичну задачу, четверті – працюють з учителем – це найправильніша діяльність школи, і не тільки не гірша, але набагато краща за ту, коли сам учитель весь час працює з цілим класом»), В. О. Сухомлинського («Кожний учитель повинен бути вмілим вихователем розуму учнів... У такого вчителя знання, що їх набувають учні, виступають як інструмент, за допомогою якого учень свідомо робить нові кроки у пізнанні навколишнього світу»). На основі цих міркувань було зроблено висновок: оскільки діти мають різні інтелектуальні здібності, потрібно творчо підходити до організації освітнього процесу. Постало чимало запитань: якою мірою батьки, вихователі використовують можливості дошкільного віку для повноцінного розвитку дитини (фізичного, інтелектуального, психічного); чи забезпечує навчання у початковій школі інтелектуальний розвиток дитини; чи здатні вчителі сприяти розвитку дитини та ін.

Почувши мій виступ на одній з науково-практичних конференцій, моя однокурсниця Дарія Михайлівна Рупняк порекомендувала досліджувати ці складні проблеми на дисертаційному рівні. Мені порадили звернутися до Неллі Григорівни Ничкало. Вислухавши мої роздуми щодо вдосконалення навчально-виховного процесу шляхом диференціації, відразу спрямувала мене до заступника директора Інституту педагогіки Семена Устимовича Гончаренка. Нелля Григорівна відрекомендувала мене як директора Вузьківської середньої школи, що на Львівщині, який експериментує, здійснює пошук шляхів удосконалення навчально-виховного процесу з математики і потребує наукового керівника. Вислухавши мої міркування, Семен Устимович зазначив: «Проблеми удосконалення навчально-виховного процесу розглядають на з'їздах і конференціях, у дисертаційних дослідженнях і методичних семінарах, однак особливих зрушень у шкільній практиці немає. Можливо, вам, як педагогу-практику, директору школи, це вдасться. Адже з розмови відчувається, що ви прагнете шукати відповіді на складні дидактичні питання у працях видатних психологів і педагогів – українських і зарубіжних, а не в постановках партії та уряду». І дав згоду керувати моїм дослідженням. Семен Устимович тут же відкоригував тему кандидатської дисертації: «Організація диференційованого навчання в сільській школі», надав перші поради і рекомендації. Вийшовши зі мною з кабінету Семена Устимовича, Нелля Григорівна зазначила: «Вам просто пощастило, що Семен Устимович дав згоду бути вашим науковим керівником, адже у нього дуже багато роботи». «Це зрозуміло з тих книг, які горою лежать на його робочому столі», – відповів я. Нелля Григорівна дала мені ще багато добрих

порад щодо співпраці із Семеном Устимовичем. Вона тривала з 1988 року і до кінця його днів.

Під час нашого спілкування ми часто дискутували. Зазвичай дискусія завершувалася тим, що кожний залишався при власній думці. Семен Устимович надто поважав людей, які мають альтернативний погляд з тієї чи іншої проблеми. Я це відчув на собі. Ми з ним годинами дискутували: з проблем сучасної школи і підручників, розвитку педагогічної науки і політики. Семен Устимович володів доволі широкою інформацією з приводу того, як розвивається освіта за кордоном і що з зарубіжного досвіду заслуговує на увагу. Чому у нашій країні багато галасу навколо реформ, а по суті система освіти мало змінюється. Особливо критикував значне збільшення кількості вищих закладів освіти, прогнозував до чого це призведе (катастрофічного зниження рівня вищої освіти, зменшення кількості робітників, падіння економіки тощо).

Оскільки наприкінці 90-х років я брав активну участь у різних мітингах, демонстраціях, тому робота над дисертаційним дослідженням практично припинилася. Однак частіше відбувалися зустрічі з Семеном Устимовичем, бо керівництво району спонукало відвідувати столицю (зустрічі з управлінцями, семінари тощо). Щоразу я намагався потрапити до Семена Устимовича. З ним було цікаво розмовляти на політичні теми, він аналізував дії керівників країни і народних депутатів. Його думки завжди були критичними, але справедливими. Вболіваючи за подальший розвиток країни, стверджував: «Освіта повинна розвиватися випереджувально і належно фінансуватися».

Невдовзі збувся прогноз Неллі Григорівни про те, що в моєму житті політика – це явище тимчасове, і лише наука не залежить від політики. Нелля Григорівна поставила переді мною конкретне завдання – якнайшвидше захистити кандидатську дисертацію. З 2 січня 1995 р. мене призначили науковим співробітником Львівського науково-практичного центру, який ми почали створювати ще у 1989 р. У кінці січня я представив Семену Устимовичу закінчений і відповідно оформлений рукопис. Він вичитав текст і дав добро на захист, який відбувся 15 лютого 1995 р. в Інституті педагогіки і психології професійної освіти. Надалі, працюючи над докторською дисертацією, найбільше консультацій провели з приводу методології дослідження. На жаль, і в попередніх докторських дисертаціях, і в наступних цей розділ був найслабшим.

Пригадую, С. У. Гончаренко наголошував, що «Термін «методологія» означає вчення про науковий метод пізнання: сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, що застосовуються в певній науці: галузь знання, яка вивчає засоби, передумови і принципи організації пізнавальної і перетворювальної діяльності»².

---

² Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.

Академік гостро критикував методологічні підходи до організації і проведення дослідження в уже захищених докторських дисертаціях: «Практика показує, що визначення дисертантом своїх методологічних позицій і методів дослідження виявляється не під силу багатьом пошукувачам наукового ступеня не лише кандидата наук, а й доктора. Нерідко в дисертаціях і авторефератах можна зустріти, як правило, занадто довгий перелік психологічних і загальнопедагогічних теорій, філософських підходів, які нібито послужили методологічною основою дослідження. Але залишається зовсім незрозумілим, як конкретно використовуються ці різні, іноді конкуруючі методологічні підходи, як узгоджуються вони між собою. Складається враження, що подібні «методологічні обґрунтування» дуже штучно і мало, а іноді і зовсім не пов'язані з текстом дисертації»³.

І справді, у дисертаціях використовують одні й ті самі методологічні підходи: «теорія пізнання, загальні закони розвитку природи, суспільства, людської свідомості та діяльності», що зазвичай не пов'язані з методологією дослідження, і яких під час дослідження не дотримуються.

«Низький методологічний рівень багатьох досліджень, примітивність методів, літературно-публіцистичний спосіб створення педагогічних праць, недооцінка педагогічного експерименту призвели до того, що багато проблем навчання й виховання розв'язуються суб'єктивно, волюнтаристськи, без належного наукового обґрунтування», – резюмував академік С. Гончаренко⁴.

У світлі сучасного реформування актуальним є одвічне питання первинності навчання і розвитку. Як зазначав В. О. Сухомлинський, «мета навчання полягає в тому, щоб процес опанування знань забезпечував оптимальний рівень загального розвитку, а загальний розвиток, якого досягають у процесі навчання, сприяв успішному оволодінню знаннями»⁵. Отже, між навчанням і розвитком існує складна взаємодія, яка залежить від вікових та індивідуальних особливостей суб'єктів учіння, типу закладу освіти, його цільових установок тощо. Якщо у дошкільний період, початкових і середніх класах домінує розвивальний компонент (навчання задля розвитку), то у старших класах школи чи училища переважає освітній компонент (розвиток для навчання). Недарма В. О. Сухомлинський велику увагу приділяв формуванню інтелектуального інструментарію – основи успішного навчання. Він зазначав: «головне завдання початкової школи – навчити дітей користуватися інструментом, за допомогою якого людина все життя оволодіває знаннями»⁶.

---

³ Там само, с. 67.

⁴ Там само, с. 10.

⁵ Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах. К.: Рад. школа, 1977. Т. 4. С. 237.

⁶ Там само, с. 407.

Василь Олександрович відповідає, що це за інструмент. «У ньому п'ять умінь: спостерігати явища навколишнього світу, думати, висловлювати думку про те, що я бачу, роблю, думаю, спостерігаю, читати, писати»⁷.

Зміна пріоритетів між навчанням і розвитком не є усталеною, вона залежить від типологічних особливостей суб'єктів учіння, від ролі і місця навчальних предметів, і її складові динамічно змінюються. Крім того, кожен із протилежних складових суперечності (між навчанням і розвитком) можна диференціювати на субсуперечності, які складають її внутрішній зміст і суттєво впливають на динаміку взаємозв'язку між навчанням і розвитком.

Отже, потрібно було обґрунтувати нову методологію розв'язування суперечностей в освіті. Власне, це й було чи не найважчим завданням у нашій докторській дисертації. На основі визначених методологічних принципів (тотожності протилежностей у нескінченному, сходження від абстрактного до конкретного, діалогової взаємодії, диференціації) було запропоновано модель і її наочна дія для розв'язування суперечностей загалом. Її назва дещо математизована: пірамідальна спіраль з гіперболічними твірними, умовно розрізана на дві частини, які символізують протилежні складові суперечності.

Обидві складові рухаються по спіралі, намагаючись почергово оволодіти провідною роллю і ототожнитись або загострити взаємини. Пірамідальна спіраль з гіперболічними твірними нескінченно спрямована вгору (тотожність протилежностей у нескінченному), сходження від абстрактних образів (піраміда) до конкретних (окремих витків спіралі), можливість диференціювати загальну суперечність (пірамідальна спіраль) на окремі похідні суперечності (витки спіралі).

Обидві частини пірамідальної спіралі становлять єдине ціле і відповідно взаємодіють (діалогічна взаємодія)⁸.

Було якось лячно ознайомлювати Семена Устимовича зі своїми пропозиціями щодо нової методології вирішення суперечностей в освіті. Прочитавши у дисертації п. 1.2. «Методологічні підходи до розв'язання суперечностей в освіті», у якому йшлося і про головну суперечність в освіті та похідні від неї, наводився критичний аналіз різних підходів до розв'язання суперечності між навчанням і розвитком і на цій основі обґрунтовувалася нова методологія вирішення суперечностей в освіті з наочною моделлю, Семен Устимович буквально вигукнув: «Ось це і є нове у педагогічній науці!» А потім на цих методологічних засадах ми побудували всю теоретичну частину докторської дисертації.

Отже, виходячи з цього, визначаємо освітній процес як діалектичну взаємодію навчання, виховання і розвитку.

---

⁷ там само, с. 408.

⁸ Сікорський П. І. Теорія і методика диференційованого навчання. Львів: Вид-во «СПЛОМ», 2000. С. 33.

Україна багата талановитими учителями, ученими-педагогами і серед них згадуємо Семена Устимовича Гончаренка – академіка НАПН України, провідного методолога і дидакта, який своїми настановами довгі роки спрямовував педагогічну науку у поступальному напрямі, який сміливо критикував незграбні, непослідовні дії чиновників різних рангів з освіти. Усі наступні покоління учителів, молодих дослідників і поважних учених черпатимуть з його наукової криниці перлини мудрості, людяності і нескінченної доброти так, як черпають і використовують педагогічну мудрість із наукових праць і трактатів Володимира Мономаха і Григорія Сковороди, Костянтина Ушинського та Івана Франка, Христини Алчевської і Софії Русової, Івана Огієнка і Степана Сірополка, Григорія Ващенка і Василя Сухомлинського та багатьох інших відомих українських педагогів.

Микола Солдатенко,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України,
м. Київ, Україна
teor-istorpm@ukr.net

МЕТОДОЛОГІЧНА СПАДЩИНА АКАДЕМІКА С.У. ГОНЧАРЕНКА

Говорити про таку постать і легко, і, разом з тим, досить складно. Легко, бо Семен Устимович в цілому – світла Людина. А складно, бо він – багатогранна творча Особистість і висвітлити всі грані його поведінки та професійної діяльності майже неможливо.

Доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України – відомий і шанований вчений як в Україні, так і за її межами. Добрий, скромний, толерантний, завжди спокійний, урівноважений, глибоко вдумливий, з особливим і глибоким відчуттям гумору – таким його пам'ятають колеги. Вражає його широкий кругозір, енциклопедичність в багатьох галузях людського знання; він був дуже поінформованою людиною, систематично переглядаючи усі надходження бібліотеки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (ІПООД НАПН України), завжди був «на вістрі» усіх наукових новин.

С.У. Гончаренко є автором численних наукових робіт (понад 500), це десятки видань з методики викладання фізики в середній школі, науково-популярних (конкурсні задачі з фізики, фізика атмосфери, цікава фізика і т.п.). Ряд робіт присвячені дослідженням різних проблем з психолого-педагогічної підготовки вчителів, професійної підготовки майбутніх кваліфікованих фахівців та педагогічних технологій неперервної педагогічної освіти.

Глибокий слід Семен Устимович залишив у серцях викладачів, докторантів, аспірантів, співробітників Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, які шанували його знання і високу кваліфікацію, душевну теплоту, простоту і скромність, невтомну наукову діяльність і постійний пошук. І все це благотворно впливає на дослідницьку роботу багатьох пошукувачів. Під його керівництвом підготовлено і захищено 31 докторських та 55 кандидатських дисертацій.

У своїх дослідженнях академік С.У. Гончаренко завжди приділяв належну увагу обґрунтуванню сучасної моделі професійної освіти з урахуванням нових умов суспільного і технологічного розвитку. Наприклад, аналізуючи феномен доповнюваності як метапринцип педагогіки, він наголошує, що цей принцип

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

сьогодні широко застосовується у всіх наукових галузях: природничій, гуманітарній, технічній, навіть у політиці як методологічний принцип, як спосіб опису суперечливих ситуацій. Педагогами ж він застосовується дещо боязко, хоча для педагогіки він має особливе значення. Принцип доповнюваності сьогодні стає методологічною основою теорії систем, що самоорганізуються, найбільш складною з яких є людина, динамічність якої можна описати за шкалою «хаос-порядок». Цей принцип як методологічний дає можливість коректно реалізовувати, наприклад, ідею гуманізації технічної освіти, адже в багатьох закладах вищої освіти непедагогічного профілю значна частина викладачів (до 50% – 60%) не мають відповідної психолого-педагогічної підготовки

Особливої уваги заслуговують праці Семена Устимовича, в яких розглядаються проблеми формування нелінійного мислення як вищого ступеня людського пізнання. Проблема вироблення наукового стилю мислення в учнів стала сьогодні основним завданням сучасної педагогічної психології і дидактики. Подолання «знаннєвого» підходу до змісту освіти, вироблення власної теорії навчання, своє розуміння базових принципів практики, навчання майбутніх учителів рефлексії як засобу розвитку педагогічної майстерності – таке бачення академіка С.У. Гончаренка в проблемі підготовки сучасного педагога як професіонала, так й особистості.

Розглядаючи питання про фундаментальні і прикладні дослідження, академік піддає критиці «ринковиків» з уряду, які вважають, що наша держава взагалі може обійтись без фундаментальної науки і не фінансувати її розвиток, вважаючи, що науковці, мають «кинути всі сили» на проведення прикладних досліджень. В той же час досвідчені вчені впевнені, що прикладна наука не може самостійно розвиватись, адже фундаментальна наука є справжнім фундаментом для прикладної (згадаймо – колись це були ОКРи, які успішно себе зарекомендували, коли теоретичні розробки проходили дослідно-конструкторську розробку, а наступним етапом було впровадження у виробництво!)

Сучасна наука, створюючи фундаментальні знання та основи сучасних технологій, стимулює розвиток критичного мислення, творчої ініціативи, соціальної відповідальності, сприяє саморозвитку людини як особистості і професіонала. Фундаментальні педагогічні дослідження розкривають зв'язки та взаємодію між різними аспектами самої сфери освіти, а також між освітою і суспільством в цілому. Пріоритетними проблемами залишаються співвідношення професійного навчання і розвитку, структурування знань студентів та учнів в умовах інформатизації суспільства і швидкого зростання кількості інформації, подолання «знаннєвого» підходу до змісту освіти, опочуттєвлення знання,

подолання монологічного характеру у навчально-виховному процесі, активізації самостійної навчальної діяльності, розвиток культури останньої. Майбутньому вчителю для забезпечення ефективності неперервної освіти слід навчитися виробляти свою власну систему самонавчання, вміти навчати учнів вчитися. Студентові педагогічного ВНЗ важливо також навчитись постійному рефлексуванню, аналізувати навчально-виховний процес, експериментуючи, удосконалювати його.

С.У. Гончаренко неодноразово звертав увагу на недостатню методологічну підготовку фахівців освітньої і наукової сфери. Це приводить до того, що в частині їх публікацій є чимало очевидних помилок (які іноді видаються як нове слово вченого!?), ніби демонструється ученість, а насправді остання іноді відсутня. Трапляються в так званих наукових роботах (статтях, дисертаціях, навіть в авторефератах) цілий ряд не тільки граматичних, стилістичних неточностей, а й грубі (з точки зору наукової достовірності, логіки подання, аналізу), часто методологічного характеру. Тому неоціненним вкладом С.У. Гончаренка в розвиток педагогічної науки є методологічні поради молодим науковцям¹, в яких розкривається методологія, сучасні методи і методики проведення дослідження, методи вимірювання і обробки даних експерименту тощо.

Мені імponує підхід, представлений у працях^{2,3} щодо того, що «наукові терміни» не є вічними; в результаті еволюції науки виробляється не лише нове наукове знання, а й відбувається оновлення знань взагалі. Іноді результати уточнюються, визнаються помилковими судження, підходи і доводиться відмовлятися від деяких результатів дослідження ... З приводу цього варто згадати який спротив отримав Фарадей при демонстрації електромагнітної індукції (академіки відверто глузували з нього, що він показує їм «іграшки» – на що Майкл достойно їм відповів. Герц не вірив у практичність використання електромагнітних хвиль, помилка Клаузіуса про неминучість «теплової смерті світу» – помилка, до речі, методологічного характеру, тривале нерозуміння дуальності електромагнітних хвиль, надто незвичайний шлях Ейнштейна до визнання його Нобелівським лауреатом тощо).

З'являються не лише нові наукові факти, а й цілі галузі науки, які швидко розвиваються (квантова механіка, теорія відносності, мікроелектронна техніка, нові матеріали і технології, розвиток нанотехнологій, ІКТ...). І часто ці процеси

---

¹ Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. К.; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.

² Гончаренко С.У. Феномен доповнюваності – метапринцип педагогіки (Приватне повідомлення).

³ Гончаренко С.У. Формування нелінійного (синергетичного) мислення учнів. Професійно-технічна освіта. 2012. № 2. С. 3-7.

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

відбуваються в умовах певної невизначеності: як процесу, так і очікуваного результату. Якщо до цього додати більш ніж експоненціальне зростання кількості інформації в сучасних умовах, то й не дивно, що наведене вище є однією з численних причин пізнавальних утруднень учнів і студентів (за А. Коржуєвим). Отже, сучасний вчитель має бути готовим до вирішення таких ситуацій.

Головне, що повинен учитель усвідомити в світлі зазначеної вище ідеї доповнюваності, можна звести до такого формулювання: вчимо не лише тому, як навчити дітей правильно діяти при пізнавальному утрудненні, але й тому, як запобігти неправильним, спотвореним знанням та уявленням. Ще у ВНЗ викладачі повинні орієнтувати майбутніх педагогів на те, які поняття і яким чином слід формувати в учнів; яких неправильних, формально спотворених уявлень необхідно запобігти; вплив яких факторів треба вважати суттєвим, які явища учні необґрунтовано спотворюють тощо.

Таким чином, запропонований підхід до вирішення проблеми пізнавальних утруднень учнів дає можливість розглядати цей процес як невід'ємну складову системи розвивального навчання і одну з форм синтезу знань, формування й розвитку мислення школярів, постійного рефлексування.

Алла Степанюк,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна
alstep@tnpu.edu.ua

АКАДЕМІК СЕМЕН ГОНЧАРЕНКО МІГ БИ ОБІЙТИСЯ БЕЗ ПЕДАГОГІКИ, А ПЕДАГОГІКА БЕЗ НЬОГО – АЖ НІЯК

Семен Устимович...! Я навмисно не написала прізвище цієї Великої Людини, оскільки для аспірантів та докторантів мого покоління лише цих двох слів було достатньо для моментального відчуття великої поваги та благоговіння.

Перша згадка про цю шановану людину у мене пов'язана з Українським науково-дослідним Інститутом педагогіки. 1982 рік, жовтень місяць. Я аспірантка першого року навчання. Поступила в аспірантуру з робочого місця вчителя біології та хімії загальноосвітньої школи. Нікого з науковців не знала, теми наукового дослідження не було. Хотіла виконувати роботу з історії педагогіки, але директора інституту М. Ярмаченка на той час на місці не було (поїхав у відрядження у Венесуелу). Тому на початку вересня у мене наукового керівника ще не було. Нас, аспірантів, послали на місяць в колгосп на збір яблук. Після цього я прийшла в Інститут і мене наші аспіранти «заштовхали» в кабінет до Семена Устимовича (він на той час був заступником директора з наукової роботи). Можете уявити собі стан учительки з м. Тернополя, яка потрапила у велику світлу, сонячну кімнату на другому поверсі будинку в центрі м. Києва на вул. Леніна 10! Мене в цій кімнаті вразило все: і величезні два столи, і безліч розгорнутих надзвичайно товстих книжок, і телевізор у кутку кабінету. Але особливо здивував своєю добротою, глибиною, іскристістю погляд його власника. Страх одразу кудись подівся. Я розповіла Семену Устимовичу про причину свого візиту. Господар мовчав. Замовкла й я. Не знаю як довго тривала мовчанка, але першою не витримала я і запитала: «То ви мене до когось прикріпите?» І знову цей веселий погляд господаря! Семен Устимович підвівся, одягнув піджак, відкрив переді мною двері свого кабінету і завів у кабінет, що був навпроти – лабораторію дидактики. У цій теж величезній кімнаті за столом у кутку сидів чоловік, до якого мене підвів Семен Устимович. Це був завідувач відділом, колишній директор школи, Мальований Юрій Іванович, який і став моїм науковим керівником кандидатської дисертації, наставником на усе життя.

Обговорюючи цю подію зі своїми колегами-аспірантами другого та третього року навчання, я відчула певний дискомфорт. Як виявилось, вони дуже дивувалися з того, що я першою перервала мовчанку. Як мені було сказано пізніше, традиційно аспіранти чекали, доки не заговорить заступник директора. Іноді приходилось чекати дуже довго.

Пригадуючи зараз ці хвилини, я ще раз дивуюсь розумові, проникливості великого педагога, який з першого погляду зрозумів, що історія педагогіки це не моє, і познайомив мене з такою чудовою людиною, як Юрій Іванович. З того часу у мені склалося переконання, що Семен Устимович намагався і міг розуміти людей своїм великим, багатопережившим Серцем, і навчати їх методом «від серця до серця».

У 1993 році Семен Устимович погодився стати науковим консультантом моєї докторської дисертації на тему «Методологічні та теоретичні основи формування цілісності знань школярів про живу природу». Мені було з ним дуже приємно і легко працювати, бо переважно вся наукова література, яка була концептуальною для мого дослідження, дивовижним чином появлялась у нього на столі. І хотів цього Семен Устимович, чи не хотів, але я тихенько, непомітно (як мені здавалось) підглядала назви нових надходжень наукових праць у мого консультанта. Коли я один раз запитала, де мені знайти таку книжку, щоб опрацювати її, Семен Устимович відповів: «Ідіть у бібліотеку ім. В. Вернадського». На той час я не хотіла говорити генію педагогіки, що там уже була. А він, як досвідчений педагог, знав, що мене необхідно час від часу стимулювати до діяльності.

Ще один момент, про який хочеться згадати – це настанови Семена Устимовича щодо оформлення тексту дисертаційного дослідження. Навчання у докторантурі у мене завершилось у 1996 році. Проте в силу певних суб'єктивних причин цілісного тексту наукового дослідження не було. Через півтора року я принесла 640 сторінок і поклала на стіл Семену Устимовичу. Думала, що він буде знайомитись із текстом дуже довго, але науковий консультант сказав прийти через тиждень. На наступній зустрічі він мені сказав, що у такому вигляді дисертацію захищати не можна. Я і сама була в цьому переконана, бо чітко знала лише свою наукову новизну та основну ідею дослідження. Тому лише запитала чи немає в тексті якоїсь «крамоли». Відповідь отримала, що в цьому аспекті все нормально. Потім Семен Устимович задумався і сказав: «Але що ж ви будете захищати? Хіба, що може принципи?». Цих мудрих слів хватило, щоб я через півроку принесла текст дисертації, який фактично більше не перероблявся. І як

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

цей учений міг так швидко та влучно підмітити суть роботи, звернути увагу молодого науковця на основне у його дослідженні!

Даючи поради до написання автореферату, Семен Устимович зауважив про те, що ніде в нормативних документах не написано, що основний зміст автореферату необхідно висвітлювати за розділами. Мене він учив, що краще подавати матеріал за етапами вирішення проблеми дослідження. Так я і зробила. Дуже хвилювалась, оскільки надзвичайно поважаю Семена Устимовича і його оцінка означала все. Коли науковий консультант ознайомився з роботою, то сказав, що якщо забрати початок і кінець, то буде дуже добре. Не знаю, чи хтось ще із докторантів отримував таку похвалу!

Ще хочеться зупинитись на одному випадку. Весна 1999 р. У мене через декілька хвилин повинно відбутись попереднє обговорення докторської дисертації щодо прийняття до захисту на спеціалізовану вчену раду. Останні інструкції від наукового консультанта. І тут у кімнату заходить колишній міністр освіти і науки Петро Михайлович Таланчук. Вони про щось тихенько із Семеном Устимовичем поговорили, а потім гість голосно, щоб усі присутні почули, говорить: «Семен Устимович Гончаренко може обійтись без педагогіки, а педагогіка без нього аж ніяк не може бути».

Загалом, не кривлячи душею, хочу сказати, що я не чула жодного поганого слова від аспірантів та докторантів про Семена Устимовича. Не ходили про нього і жарти. Лише слова великої вдячності та поваги. Їх і я адресую своєму науковому консультанту, Вчителю на все моє життя.

Віктор Стрельников,
Полтавський університет
економіки і торгівлі,
м. Полтава, Україна
strelnikov.poltava@gmail.com

СЕМЕН УСТИМОВИЧ ГОНЧАРЕНКО – МІЙ ВЕЛИКИЙ ВЧИТЕЛЬ

Швидко минає час від 7 квітня 2013 року, коли перестало битися серце мого Великого Вчителя, видатного українського педагога Семена Устимовича Гончаренка. Та все ж, Людина, яка задала траєкторію й ритм мого життя у педагогічній науці, завжди буде зі мною. Впевнений, що всі, хто знав Семена Устимовича, згадують його невичерпний оптимізм, щирий гуманізм, дотепний гумор та мудрі поради не лише напередодні знаменної дати – дев'яносторіччя від дня народження Вчителя, а й у кожній миті свого повсякденного життя.

Як і багато моїх колег, хто належить до наукової школи Семена Устимовича Гончаренка, маю з цього величезну гордість і велику відповідальність. Адже всі учні його наукової школи намагаються продовжувати справу Вчителя, навіть через роки, тримають високий рівень школи, вирізняються великою щирою дружбою і взаємодопомогою. Прикладами вірності Вчителю є: моя «однокурсниця» по докторантурі Лариса Борисівна Лук'янова, тепер директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України; Олександр Георгійович Романовський, завідувач кафедрою педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, Лауреат Державної премії України в галузі архітектури та багато інших. Сподіваюся, що велика наукова школа й надалі буде гідно славити ім'я свого Вчителя!

Хочеться згадати першу особисту й, без перебільшення, доленосну зустріч із Семеном Устимовичем Гончаренком. Тоді мене, аспіранта першого набору аспірантури на той час Українського інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти, до Семена Устимовича Гончаренка для консультації з теми кандидатської дисертації направив мій науковий керівник, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри цього ж

інституту Володимир Іванович Пуцов. На той час, а це було в далекому 1993 році, Семен Устимович Гончаренко був віце-президентом Академії педагогічних наук України, потім академіком-секретарем Відділення дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті. Семен Устимович, як видно було з робочої атмосфери, що панувала в Академії педагогічних наук України, був надзвичайно зайнятий налагодженням роботи академії. Однак приділив велику увагу мені, досліднику-початківцю, що, безумовно, мене дуже вразило.

Сформульована спільно з Володимиром Івановичем тема мого кандидатського дослідження «Розвиток професійної компетентності вчителів у закладах післядипломної освіти», напевно, зацікавила Семена Устимовича. Я отримав від нього декілька корисних порад щодо її розкриття, формулювання об'єкта, предмета, мети, гіпотези та завдань дослідження. Тепер я розумію, що Семен Устимович, окрім толерантного ставлення до мене як молодого науковця, продемонстрував свій багатий досвід і знання проблематики перспективних наукових досліджень та їх організації, однак тоді на мене це справило незабутнє враження: я розмовляв з Великим Науковцем! Я мав близько півгодини спілкування з Людиною справді геніальною, світилом української педагогічної науки! І що мене найбільше вразило, як педагога-практика (на той час я вже мав досвід роботи вчителем, директором школи, керівником освітньої галузі на Полтавщині, методистом Інституту післядипломної освіти) – глибока обізнаність Семена Устимовича не лише з продуктивними ідеями щодо методології педагогічного пошуку, а й досконале знання шкільної практики! Погодьтеся – таке в академічних колах трапляється не часто.

Отже, завдячуючи Семену Устимовичу Гончаренку, розпочався мій шлях у педагогічну науку, якій я також присвятив своє подальше життя. Захист моєї дисертації відбувся 15 березня 1995 року у спеціалізованій вченій раді Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України, який на той час очолював також мій Учитель з великої букви – академік Іван Андрійович Зязюн.

Так сталося, що ці дві великі постаті – Семен Устимович Гончаренко й Іван Андрійович Зязюн не виключають, а взаємодоповнюють моє розуміння слів «мій Учитель». Великим щастям для будь-якої людини є знайти свого Вчителя! Мені ж повезло вдвічі: Іван Андрійович Зязюн був моїм ректором і викладачем ще у студентські роки, а, в період мого навчання у 2003-2006 роках у докторантурі Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, обидва були моїми наставниками й Учителями: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН

України Іван Андрійович Зязюн вже на посаді директора цього інституту, а доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, головний науковий співробітник відділу дидактики професійної освіти цього інституту Семен Устимович Гончаренко – наукового консультанта.

Зазначу, що вступав я до докторантури того ж наукового інституту, де й захистив кандидатську (хоча він і змінив назву), до свого першого наукового Вчителя, який в мені ще в студентські роки посіяв педагогічне зерно, бажання займатися наукою – академіка Івана Андрійовича Зязюна. Однак, коли я дізнався, що на посаді головного наукового співробітника відділу моєї улюбленої дидактики працює Семен Устимович Гончаренко, я сам «вибрав» собі наукового консультанта – Семена Устимовича. І тут я не помилився! Іван Андрійович через свою велику зайнятість, вважаю, не міг би приділити молодому науковцю стільки багато уваги, як Семен Устимович!

Безперечно, ці три роки навчання в докторантурі (і навіть три з половиною!), коли відбувалося безпосереднє спілкування з науковим консультантом Семеном Устимовичем Гончаренком, мали величезний вплив на мою наукову долю. Спілкування із ним завжди давало творчу наснагу і безмежний позитив, що важливо для захопленого науковця. Семен Устимович постійно надихав мене, сприяв появі впевненості у власній позиції. Якимось, обговорюючи актуальні питання нашого наукового дослідження, я розповів йому про реакцію на ці ідеї однієї з академіків НАПН України, яка сказала: «Я цього не розумію!». Семен Устимович миттєво зреагував із властивим йому гумором: «Відразу все зрозуміло лише в букварі! Щоб зрозуміти, треба хоча б спробувати зрозуміти!». Професор умів висловлюватися так, що його слова западали глибоко в розум, змушуючи задуматися над кожним сказаним словом.

Семен Устимович Гончаренко як науковий консультант мав дуже важливу рису, яку я також намагаюся виробити в собі у взаєминах зі своїми аспірантами. Він поважав думку молодого науковця і надавав йому свободу вибору. Бувало, показую консультанту варіант розділу чи параграфу дисертації й, після ретельного ознайомлення з цим опусом, Семен Устимович говорить: «Може бути». Розуміючи, що реакція Вчителя не дуже позитивна, готую новий варіант з іншими підходами й іншою логікою висвітлення проблеми. Прочитавши другий варіант, Семен Устимович знову зауважує: «І так може бути!». Яким буде кінцевий варіант дисертаційного дослідження – вирішувати його автору, оскільки він буде свою логіку доведення власної наукової позиції!

Про працелюбність Семена Устимовича ходять легенди – він рано приходив в інститут і пізно залишав свій кабінет. Так і мою дисертацію перечитував декілька разів, що навіть складалося враження, що він її знає більше за мене. Здавалося, виправити якесь слово такому метру можна було б один раз, а все інше по тексту нехай править сам докторант. Пам'ятаю всі його правки у тексті слова «наступний» у контексті, наприклад, «ми дійшли наступних висновків». Семен Устимович, як глибокий знавець української мови, зауважував: «У цих випадках вживайте слова «таких, такий, така». Слово «наступний» доречне тоді, коли згадувався попередній, наприклад, «першим висновком є ..., а наступним ...».

На мою докторську дисертацію «Теоретичні засади проектування професійно орієнтованої дидактичної системи підготовки бакалаврів економіки» мій науковий консультант, дійсний член Академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор Семен Устимович Гончаренко дав позитивний відгук (характеристику), що засвідчило його глибоку обізнаність з даною темою. Ось деякі витримки з цього відгуку: «Дисертант своїм дослідженням розв'язує важливу педагогічну проблему. Виконане ним дослідження актуальне, відповідає потребам модернізації системи вищої освіти України, досягнення належної якості підготовки бакалаврів економіки. Структура роботи відображає процес наукового пошуку автора. Питання, що порушуються в дослідженні, розглядаються комплексно, більшість із них розглядаються вперше.

Автор самостійно розробив теоретичні основи проектування професійно орієнтованої дидактичної системи професійної підготовки бакалавра економіки (цілісний підхід, який полягає у комплексному застосуванні системного, синергетичного, технологічного, діяльнісного, ергономічного, особистісного, середовищного підходів та загальні і принципи вказаних підходів до проектування дидактичної системи); обґрунтував і апробував модель рівнів професійної підготовленості бакалавра економіки, яка стала основою проектування змісту його підготовки і перевірки якості проекрованої дидактичної системи; удосконалив змістове наповнення програми підготовки бакалаврів економіки з курсу «Економічна історія» з позицій інтеграції вищевказаних підходів; виокремив і обґрунтував умови, технологію, етапи і механізми проектування професійно орієнтованої дидактичної системи підготовки бакалаврів економіки.

Дисертант – професійно зріла особистість, сформований науковець. Під час роботи над дисертаційною темою він виявив уміння самостійно

організовувати і здійснювати педагогічний експеримент, кваліфіковано опрацьовувати зібраний експериментальний матеріал, літературно оформити його. Упродовж усього періоду теоретико-експериментальної роботи автор особисто брав участь в апробації і практичній реалізації розроблених положень і рекомендацій, здійснюючи навчально-методичну, організаційну, викладацьку діяльність, поєднуючи діяльність доцента кафедри культурології та історії і декана педагогічного факультету Міжгалузевого інституту підвищення кваліфікації та перепідготовки спеціалістів при Полтавському університеті споживчої кооперації України.

Написана робота читається з інтересом, у ній чітко визначені позиції автора, переконливо обґрунтовані висновки і рекомендації».

Захист дисертації відбувся 24 квітня 2007 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.451.01 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України. Офіційними опонентами були: один з учнів Семена Устимовича, доктор педагогічних наук, професор Гуревич Роман Семенович, директор Інституту перспективних технологій, економіки і фундаментальних наук Вінницького державного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця); а також доктор педагогічних наук, професор Коберник Олександр Миколайович, директор Інституту природничо-математичної та технологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, (м. Умань); доктор педагогічних наук, професор Шпак Олександр Тихонович, професор кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ). Опоненти вказали на відчутний вплив наукового консультанта на якість дисертаційної роботи, що викликало в мене дуже приємну гордість.

Напутніми стали слова наукового консультанта: «Проектування дидактичних систем – нове слово у педагогіці. Ви відкрили новий напрям у педагогічній науці, за Вами підуть молоді дослідники!». Цих вказівок свого Вчителя намагаюся дотримуватися вже більше десяти років.

Тепер, з небес, він споглядає за своїми Учнями. І за його педагогічними настановами звіряю свої думки і дії. Сподіваюся, так буде й надалі.

Галина Тарасенко,
Вінницький державний
педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна
tarasenkogal@mail.ru

ГУМАНІТАРНИЙ ВСЕСВІТ СЕМЕНА ГОНЧАРЕНКА (МАСШТАБ НАУКОВИХ ІДЕЙ У АБРИСІ ЕПОХИ «ОСВІТНЬОГО РЕНЕСАНСУ»)

Творче життя знаного українського педагога-гуманіста, академіка НАПН України Семена Устимовича Гончаренка – приклад безкорисливого й натхненного служіння науці і правді. Це знакова постать в українській педагогіці, безсумнівний фаховий авторитет, підкріплений вагомими результатами філософсько-педагогічної праці, які пройшли випробування життям. Зроблене ним на терені педагогічної науки вражає масштабністю і висотою людського духу. Автор проектів Концепції позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи (1991), Концепції гуманітаризації загальної середньої освіти (1994), численних статей з означеного філософсько-педагогічного напрямку, С.У. Гончаренко став визначним методологом освіти – чи не найбільшим в історії вітчизняної педагогіки.

Фізик, водночас послідовний гуманітарій за масштабом педагогічних ідей та глибиною осмислення педагогічної інноватики, він точно угадував правильний шлях «олюднення» сучасної освіти. «Освітній ренесанс» безперечно відбувається завдяки життю і діяльності таких людей, які пасіонарно служать прогресу. Притаманні С.У. Гончаренку енциклопедична освіченість, наукова принциповість і чесність, надзвичайна працездатність та вимогливість до себе й колег, відкритість до педагогічних інновацій є ознаками розвиненого гуманітарного мислення. Науковий доробок ученого охоплює методологію і теорію педагогіки, енциклопедичні та довідкові, навчальні видання з педагогіки та фізики. Вагомим є внесок ученого в розробку освітніх стандартів. В.П. Андрущенко дав справедливо високу оцінку місцю і ролі С.У. Гончаренка в розвитку української педагогічної науки: «До честі і в світлу пам'ять наших вчителів, зазначу, вони забезпечили нам філософську освіту, що виходила за межі маніпулятивних політичних та ідеологічних міфологем [...]. Лідерами першої величини в ті часи в українській філософії були Павло Копнін і Володимир Шинкарук, Сергій Кримський і Мирослав Попович. У галузі політичних наук цю місію виконали Іван Курас і Фелікс Рудич, Віктор Пазенок і Микола Михальченко; у педагогіці – Василь Сухомлинський, Іван Зязюн і Семен Гончаренко»^{1,2}.

Оцінюючи масштаб ідей Семена Устимовича Гончаренка ...

---

¹ Андрущенко В. «Філософське самовбивство» останніх радянських гуманітаріїв. Філософія освіти. 2012. № 1-2 (11). С. 7-15.

² Зязюн І.А. Гуманістична парадигма в освіті. Вища школа: реалії, тенденції, перспективи розвитку. Ч. II: Нова парадигма вищої освіти. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (17-18 квітня 1996 р.). К., 1996. С. 18-20.

Якщо вслухатися в слово «гуманітарний», ніби чуєш відгомін століть. Адже людство здавна намагалось знайти надійний шлях до самоусвідомлення. Гуманітарний (франц. *Humanitaire*; латин. *humanitas* – людяність, людська природа) – той, що належить до суспільних наук, які вивчають людину та її культуру. З нашого погляду, гуманітарний (підхід, предмет, знання тощо) – це той, що заснований, передусім, на любові до людини, а не лише на знаннях про неї. Тому гуманітарний підхід до освітніх процесів означає не «озброїти знаннями» про людину, а «запалити духовний вогонь» у знаннях про неї.

Гуманітарне і фундаментальне знання є впливовими факторами як розумового так і загальнокультурного розвитку особистості, адже об'єднуються у високому пориванні до гармонізації взаємовідносин людини з навколишнім світом. Звідси одвічний потяг до ренесансного злиття цих форм пізнання світу. Віра в можливість синтезу гуманітарного і фундаментального знання, в можливість усунення певної стіни між «двома культурами» звучить у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених.

Водночас універсалізм пізнання світу, яскраво спалахнувший у творчості геніїв доби Відродження, й досі будоражить уми науковців. Історія розвитку науки свідчить, що морально-естетичне і наукове пізнання зливались воедино в теоріях і підходах багатьох учених. Піфагор і Авіценна, Лукрецій Кар і Дж. Бруно, Й.В. Гете, Е. Резерфорд, А. Ейнштейн, В. Вернадський та ін. – їхні теорії мають не лише наукову, але й культурно-естетичну цінність. Тут сфери науки, філософії і мистецтва синкретично злиті воедино. В.І. Вернадський вважав Платона, Лукреція Кара, Леонардо да Вінчі, Гете рідкісними прикладами синтезу художньої і наукової творчості під час вивчення природи. Сам В. Вернадський, що подарував світу вчення про ноосферу, був не лише натуралістом, але й уособлював взірець яскравого гуманітарія: досконально знав історію світової культури, глибоко вивчав, зокрема, античне мистецтво. Вірні і послідовні служителі фундаментальних наук часто наділені яскравим гуманітарним мисленням (М. Планк, А. Пуанкаре, П. Дірак, Д. Томсон, Н. Вінер та ін.)

Історія науки і культури містить багато прикладів високого універсалізму підходів до пошуку наукової істини: фізики і музиканти, астрономи і поети, поети і вчені-натуралісти, композитори і хіміки, музиканти, теологи, лікарі, художники; науковий та художній погляди на природу поєднували мандрівники-дослідники. Всі вони ніби «злетіли ввись», піднявшись над сухою констатацією наукових фактів і «осердечили» знання, якому служили і віддали цьому служінню життя.

Серед харизматичних прикладів універсалізму наукового пізнання істини, на жаль, ніколи не згадують педагогів, які власне досліджують світоглядну проблематику в освіті. Тепер ми точно знаємо, що такі приклади є. Найяскравішим прикладом гармонійного злиття фундаментального та гуманітарного підходів до осмислення та конструювання освітніх процесів був і є Семен Устимович Гончаренко, який чимало сил присвятив послідовному пошуку шляхів формування в учнів цілісної картини світу. Гуманітаризація освіти у тому сенсі була для нього оптимальним наближенням до успіху.

Створюючи концептуальні основи сучасної освіти, С.У. Гончаренко цілком на гуманітарних засадах відстоював ідею прилучення дітей та молоді до загальнолюдських цінностей за допомогою оволодіння найбільш значущими досягненнями людської цивілізації з метою набуття цілісних знань про явища і закономірності розвитку природи, суспільства, людини та усвідомленої реалізації таких знань у практичній діяльності. С.У. Гончаренко неодноразово акцентував увагу на тому, що ефективне навчання учнівської молоді не є можливим поза формуванням сучасної наукової картини світу – цілісної системи уявлень про загальні властивості і закономірності природи, суспільства, людського мислення, яка виникає в результаті систематизації, узагальнення і синтезу основних природничо-наукових і суспільствознавчих принципів, понять і теорій.

Треба зазначити, що така позиція ученого формувалася системно й послідовно. С.У. Гончаренко тривалий час досліджував проблему гуманітаризації освітнього процесу, висловлюючи яскраві, дійсно непересічні думки у численних статтях і виступах перед освітянами^{3,4,5,6,7}. У цьому ракурсі великий інтерес викликає стаття С.У. Гончаренка «І все-таки гуманітаризація»⁸. У статті теоретично обґрунтовується суттєва різниця засад гуманітаризації і гуманізації освіти, чітко визначено зміст основних положень процесу її гуманітаризації, жодне з яких не є змістом гуманізації. Вказане роз'яснення надзвичайно важливе для педагогічної практики, оскільки дає змогу професійно втілювати основні положення гуманітаризації без жорсткого прив'язування до процесу гуманізації, який має свій зміст і свої конкретні завдання. Важливі положення статті націлюють на розроблення шляхів формування світогляду особистості учня і є ключовими у реалізації концепції гуманітаризації освіти. Учений обґрунтовано вважав найважливішою компонентою гуманітарно-орієнтованої освіти цілісний світогляд особистості, орієнтований на загальнолюдські й національні цінності. З його погляду, гуманітаризація освіти потребує опрацювання концепції відродження й розвитку особистості, в основі якої лежить визнання прав людини, єдності людини й навколишнього середовища, необхідності ціннісного ставлення до себе, до інших осіб і природи^{9,10}.

Якщо сучасні вчені часто розглядають гуманізацію та гуманітаризацію як процеси, які є тотожними, доповнюють один одного й вивчаються у взаємозв'язку, то ми дотримуємося наукових позицій С.У. Гончаренка, який наполегливо

---

³ Гончаренко С.У., Мальований Ю.І. Гуманітаризація загальної середньої освіти. Початкова школа. 1995. № 4. С. 9-14.

⁴ Гончаренко С.У., Мальований Ю.І. Гуманізація і гуманітаризація освіти. Шлях освіти. 2001. №2. С. 2-6; № 3. С. 2-8.

⁵ Гончаренко С.У. І все таки – гуманітаризація // Педагогіка і психологія. 1995. № 1. С.3-7.

⁶ Гончаренко С.У., Мальований Ю.І. Педагогічна сутність гуманітаризації шкільної освіти. Рідна школа. 1994. №10. С. 30-33.

⁷ Гуманітаризація загальної середньої освіти: (Проект концеп.) / Авт.: С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований. К.: Освіта, 1994. 34 с.

⁸ Гончаренко С.У. І все таки – гуманітаризація. Педагогіка і психологія. 1995. № 1. С.3-7.

⁹ Гончаренко С.У. І все таки – гуманітаризація. Педагогіка і психологія. 1995. № 1. С. 3-7.

¹⁰ Габович О. Гуманітаризація науки чи її криза? Вісник Національної академії наук України. 2001. № 7. С. 54-61.

розрізняє гуманізацію та гуманітаризацію як два незалежних методологічних принципи, що знаходяться у взаємодії, але мають свої цілі й завдання. Якщо гуманізація освітніх процесів, насамперед, торкається стосункової сфери, то гуманітаризація освіти визначає масштаб мислення і осмислення кінцевого результату освіти в культурологічних вимірах.

Наполягаючи на гуманітаризації освітнього процесу, не можна не дбати про непорушний авторитет фундаментальних наук. Слід пам'ятати, що статус науки у нашому суспільстві нині надзвичайно занижений – його тримає невелика частка не прагматично мислячих людей. Представники фундаментальних наук б'ють на сполох, констатуєчи нечуваний занепад донедавна розвиненої науково-освітньої системи^{11, 12}. Вважають, що людство байдуже спостерігає ренесанс ворожих науці систем мислення та громадської поведінки. Констатують низьку якість підручників і примітивізм методик викладання основ наук. Застерігають від хибної гуманітаризації освіти (яка вбиває фундаментальні науки чисельністю) і врешті призведе до остаточної депопуляції науки¹³.

Утім, істинна гуманітаризація ніколи не зазіхає на високий авторитет наукового знання, а лише підносить його на більш високий ціннісний щабель. Трансформуючи геніальні думки С.У. Гончаренка, можна із впевненістю говорити про шкідливість «уроку-пустоцвіту», «лекції-пустоцвіту», які презентують учням (студентам) «рафіноване» знання, очищене від емоцій, переживань і ставлень. І нема в таких знаннях місця людині з багатством її почувань і соціальних зв'язків.

Сміливо розширюючи свідомість і критерії пізнання істини, педагоги повинні вчити своїх учнів пізнавати об'єктивне не лише через об'єктивне, але й через багатство суб'єктивного. Лише так закони фізики, механіки, хімії, біології, філології пояснюють учням не лише світ, який навколо них, але й світ, який всередині них.

В останні роки життя Семен Устимович у публічних виступах неодноразово підкреслював, що інформаційно-пізнавальна парадигма сучасної освіти не виконує своєї конструктивної соціальної місії – не дає змогу адекватно формулювати і розв'язувати складні проблеми розвитку суспільства, збереження екології природи і людської духовності. Тому вона має поступитися соціально-культурній парадигмі, яка характеризується аксіологічною наповненістю, відкритістю, внутрішньою діалогічністю і тим відрізняється від традиційної.

Соціально-культурна парадигма передбачає гармонію складових національно-культурного досвіду: науки, культури, мистецтва. Така освітня парадигма не суперечить фундаменталізації освітнього процесу, навпаки – інтегрується з нею, збагачуючи її цінностями. Легко, без жодного спротиву С.У. Гончаренко сприймав ідеї «зрощення» (органічного єднання) екологічного і естетичного, підтримуючи тим розвиток гуманітарної екології.

Ґрунтуючись на ідеях видатного педагога нашого часу, все більше розуміємо, що гуманітаризація у вищих навчальних закладах не може бути

¹¹ Буяльська Т.Б. Концепція, що потребує втілення. Педагогіка і психологія. 1995. №2. С. 3-11.

¹² Габович О. Гуманітаризація науки чи її криза? Вісник Національної академії наук України. 2001. № 7. С. 54-61.

¹³ Там само, с. 60-61.

зреалізована, наприклад, лише за рахунок виокремлення блоку соціально-гуманітарних дисциплін. У викладанні дисциплін кожного блоку потрібний мотивований пошук педагогом морально-ціннісних (соціальних і особистих) проблем, їх осмислення та формулювання в контексті проблемного поля дисципліни. Опанування кожного напрямку наукового знання повинно бути запліднене цінностями і духом творчості.

Гуманітаризація вищої освіти, згідно ідей С.У. Гончаренка, настійливо вимагає переорієнтації з предметно-змістового принципу навчання основам наук на вивчення цілісної картини світу, на трансляцію не «чистих», а «олюднених» знань з опорою на базові цінності людства¹⁴. Це обумовлює пріоритетний розвиток загальнокультурного компонента в змісті, формах і методах вузівського навчання, що, в свою чергу, допомагає долати утилітарно-прагматичний, навіть технократичний підхід до професійної освіти майбутнього фахівця.

Гуманітаризація передбачає також переорієнтацію пріоритетів у визначенні освітніх ідеалів – відмову від технократичних підходів і спрямованість освітнього процесу на формування перш за все духовного світу особистості, утвердження духовних цінностей як першооснови у визначенні цілей і змісту освіти через «олюднення» знань, формування цілісної гармонійної картини світу з повноцінним відображенням у ній світу культури, світу людини. Адже технократизм мислення може бути притаманним і представникові природничих наук, і політичному діячеві, і митцю, і, на жаль, педагогу. Істотними рисами такого мислення є примат засобів над метою, окремої мети над сенсом і загальнолюдськими інтересами, символу над буттям і реальностями сучасного світу, техніки (у тому числі і психотехніки) над людськими цінностями. Для технократичного мислення не існує категорій моральності, совісті, людського переживання й гідності.

У продовження ідей С.У. Гончаренка дослідники шукають шлях до успішної гуманітаризації педагогічної освіти. На думку І.А. Зязюна, він пролягає через невинну трансляцію цінностей у процес вузівської підготовки вчителя. Ціннісні основи гуманітаризації вищої педагогічної освіти варто тлумачити як зразки педагогічної культури, які неодноразово суспільно схвалені і традиційно передаються з покоління в покоління, які виразно функціонують в культурному житті людства, в міжпоколінній взаємодії, врешті в педагогічних теоріях, системах, технологіях¹⁵. Два Титани Духу в царині української освіти – Іван Зязюн і Семен Гончаренко – абсолютно невипадково зустрілись у часі і просторі, адже однаково розуміли місію освіти в культурному розвою України і одночасно творили нову філософію вітчизняної педагогіки.

Немає у вітчизняному педагогічному просторі людини, яка б не знала академіка С.У. Гончаренка. Його книжки давно стали педагогічними бестселерами. Його виступи завжди збирали величезні аудиторії, у яких переконливо звучали найпередовіші освітянські ідеї. Його ім'я завжди було

¹⁴ Гончаренко С.У. І все таки – гуманітаризація. Педагогіка і психологія. 1995. № 1. С. 3-7.

¹⁵ Зязюн І.А. Гуманістична парадигма в освіті. Вища школа: реалії, тенденції, перспективи розвитку. Ч.ІІ: Нова парадигма вищої освіти. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (17-18 квітня 1996 р.). К., 1996. С. 18-20.

огорнуто ореолом людської поваги і високо відзначено на офіційних рівнях. Проте працював Семен Устимович не заради звань і нагород. За життя він отримав набагато більше – величезну любов і шану від учнів. Нікого яскравішого і мудрішого за нього, вірю в це непорушно, ніхто з нас не зустрів на науковій дорозі. Якби не було нашого Учителя – не було б багатьох з нас у вітчизняній педагогічній науці.

Семен Устимович – Учитель не за формально-професійними ознаками. Він є Учителем згідно своєї високої життєвої місії. Надзвичайна інтелігентність у ставленні до людей, висока толерантність, виключна порядність Семена Устимовича уможливила народження величезної наукової школи, представники якої, як насіння від зрілого плоду, розсіялися по всій Україні і сьогодні дають нові паростки наукового знання, піднімають нову генерацію молодих учених.

Академік С.У. Гончаренко ще за життя став знаковою фігурою у вітчизняній педагогіці. Учений-енциклопедист, послідовний захисник фундаментального знання з всеосяжним гуманітарним мисленням – він уособлює завтрашній день української науки, яка обов'язково вийде на цей гармонійний вимір.

Тамара Усатенко,
м. Київ, Україна
tamaraysatenko@gmail.com

ТРИ ЗУСТРІЧІ З СЕМЕНОМ УСТИМОВИЧЕМ ГОНЧАРЕНКОМ

Автора С.У. Гончаренка у видавництві «Освіта» (раніше «Радянська школа») знав і шанував весь колектив. На виробничих нарадах, семінарах, науково-методичних конференціях, засіданнях редакторів рукописи С.У. Гончаренка характеризували як професійно упорядкованими, підготовленими до редагування, вчасно поданими до видавництва. Підручники і методична література автора не сходила із стендів кращих видань установи. Вчений, з почуттям гідності і достоїнства відстоював свою думку, працюючи з редакторами, поширював нові знання з фізики, дотримуючись класичної методологічної парадигми. С.У. Гончаренка завжди привітно зустрічав заступник головного редактора видавництва Василь Васильович Смолянець. Це була красива чоловіча дружба одностороння, співавторів.

Доктор педагогічних наук С.У. Гончаренко в 90-х р. минулого століття, в часи глибинних трансформацій, брав активну участь у розбудові, оновленні освіти. Обговорюючи матеріали до нової програми «Освіта. Україна XXI ст.», вчений виступав настільки виважено, обґрунтовуючи свої принципи, пропозиції, що серед учасників громадських обговорень дискутувати з професором наважувалося не багато бажаючих. Пам'ятається доповідь вченого на конференції з проблем інтеграції в Полтаві, де С.У. Гончаренко означив основні положення інтегративних досліджень у педагогіці. На межі століть загострилися проблеми у взаємодії природничо-математичних та гуманітарних наук. Дискусії навколо українознавства віддзеркалювали зміни, що відбувалися не лише в суспільно-політичних явищах, а й у теорії знання, в методології гуманітарних наук, гуманітаристиці, новому історизмі та под. Стаття в газеті «Освіта» професора у співавторстві з колегою, присвячена українознавству, викликала бурхливу реакцію у співробітників Інституту українознавства Київського університету імені Т.Г. Шевченка. Автори публікації висловлювали свої міркування, що розходилися з концепцією директора Інституту українознавства. Переді мною постала проблема – особисто осмислити суть поглядів, підходів відомих вчених, що спонукало до уважного прочитання кожної статті, кожного надрукованого рядка професорів – педагога-фізика та викладача-філолога. Їхні виступи не лише слухати, але й чути та зрозуміти.

В Інституті педагогіки і психології професійної освіти (нині – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих) академік С.У. Гончаренко разом з академіками І.А. Зязюном, Н.Г. Ничкало, професорами, докторами наук, співробітниками створили творче, інноваційне середовище, наповнене людяністю, доброзичливістю, можливістю наукового пошуку. Академік С.У. Гончаренко постав для мене новою, багатогранною особистістю. Знаний педагог та методолог, інтегратор науки, автор навчально-методичного комплексу

з фізики, один з фундаторів природничо-математичної освіти в Україні, зовні строгий і безкомпромісний, вимогливий у наукових дослідженнях, професор С.У. Гончаренко засвідчив рівновимірність фізика і лірика. Зачарував учений мене і як лірик, людина з глибоким гуманітарним осердям.

Як гуманітарний хист Семена Устимовича мені став відомий? Перші роки я, знаючи академічний стиль спілкування академіка, лише могла спостерігати великого, істинного працелюба-науковця, який найраніше відкривав двері своєї кімнати, і серед, здавалося неупорядкованих, розкиданих книжок і паперів, записів, щодня посилено читав, писав, творив, допомагав, радив. Пам'ятаючи гострі висловлювання професора в статті, окремих виступах щодо концепції українознавства, я, природно, побоювалася, що під час захисту докторської дисертації «Українознавчі проблеми педагогічної думки в XIX – XX столітті» академік може поставити мені непередбачені питання. Питання член спеціалізованої вченої ради ставив, як і інші учасники засідання, проте, навіть хвилюючись, я відчула зацікавленість, шану Семена Устимовича до багатолітнього дослідження, а в обговоренні почула таку підтримку і перспективу обраної теми, що донині дає силу не полишати її вивчення. Після оголошення результатів голосування я з обережком квітів підійшла до Семена Устимовича, вручила йому букет, розцілувала, а він так, ніби ніяковіючи, посміхаючись, говорив слова підтримки. З того часу були, з впевненістю кажу, щасливі хвилини спілкування «без внутрішньої цензури» на різні теми. Свою думку, питання я писала «на клаптиках», що лежали на столі, а Семен Устимович говорив. Діалоги нагадували щось на зразок того, а що думає кожен про наукове явище, подію. Я з хвилюванням чекала оцінку своєї чергової опублікованої праці. «Образно-символічна система орнаменту як чинник професійної компетентності фахівця, – це у Вас вийшло українознавче дослідження», – сказав професор про статтю в журналі «Професійно-художня освіта України». Як не згадував, то думалося, що ж доопрацювати треба в означеній темі. Коли оцінки, підходи не співпадали, то розходилися, дозволяючи собі мати власну думку, наприклад, про «писання» Бузини, вибори працю певного вченого-педагога та под. З Семеном Устимовичем обмінювалися новими журналами, такими як і «Хазарський альманах», «Українська керамологія» та ін. У Харківському літературному журналі Семен Устимович знаходив і маловідомі дані про долю поетів близького зарубіжжя. ...

Особливо зворушливо згадувати бесіди про фізика-теоретика, доктора фізико-математичних наук Анатолія Вадимовича Свідзинського і його племінника, талановитого поета Володимира Юхимовича Свідзинського, який подібно до таких поетів як Олег Ольжич, Олена Теліга, Євген Маланюк та інші, був відірваний від культурного українського процесу. Якось Професор заходить у відділ, тримаючи в руках журнал «Світ фізики» № 4 за 2009 р. і показує матеріали про учня академіка М. Боголюбова, питає: «Ви знаєте поета В. Свідзинського?». Я відповідаю, що збірник «Володимир Свідзинський. Поезії» подарував нам упорядник видання професор В. Яременко. Біля місяця збірка була в академіка. Повертаючи книгу, Семен Устимович сказав: «Не розумію більшовиків, чому і за що вони так з ним повелися, Він же поет інтимного світу людини». Розповідав

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

академік про М. Боголюбова і його учнів. Цікавилися ми книгою Свідзинського А. В. «Я виноград відновлення у ніч несу... Володимир Свідзинський – творець прекрасного». Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2003. Ознайомив мене Семен Устимович з книгою видатного московського мецената про заселення Кіровограда, міста, де професор обраний почесним жителем. Поцінував вчений і мистецькі художні твори, копії яких час від часу розглядали у черговому випуску із серії «Великие художники». Розглядали унікальне видання єврейських художників.

«Вторгнення» Семена Устимовича в моє життя було наповнене інтелектуальними смислами, многогранністю сутності мудрої людини і радістю спілкування, вільного, позбавленого залежності.

Академік, професор С. У. Гончаренко, велетень гносеологічної методології, творець фундаментальної класичної педагогіки, збагачував, олюднював об'єктний, абстрактний світ традиційної науки проникливими гуманітарними візіями.

Думки, оцінки, науковий спадок академіка С. У. Гончаренка для всіх, хто спілкувався з мудрою людиною, набирался розуму в його працях, не знатимуть за давності.

Лідія Хомич,
Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України,
м. Київ, Україна
ukrlida@ukr.net

НАУКОВИЙ СУПРОВІД В АСПІРАНТУРІ, ДОКТОРАНТУРІ, ІНСТИТУТІ

Семен Устимович Гончаренко, видатний вчений-педагог, доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України у моєму науковому становленні відігравав важливу роль. Викликала захоплення та повагу його енциклопедична освіченість, наукова принциповість і чесність, надзвичайна працездатність та вимогливість до себе й колег, відкритість до педагогічних інновацій.

Видатний вчений-педагог, Семен Устимович, понад 50 років віддав педагогічній і науковій діяльності, втілюючи свої ідеї в учнях, учителях, студентах, аспірантах, докторантах. Зроблене ним на терені педагогічної науки вражає масштабністю і різноплановістю. Методологія і теорія педагогіки, дидактика, фізика, створення енциклопедичних та довідкових видань з педагогіки та фізики. На особливу вдячність заслуговує діяльності, що стосується підготовки висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів.

У моєму науковому і педагогічному становленні можна виділити три етапи упродовж яких Семен Устимович Гончаренко надавав неоціненну допомогу. Перший етап – 1983-1986 рр. пов'язаний з навчанням в аспірантурі Науково-дослідного Інституту педагогіки Міністерства народної освіти УРСР. З 1 вересня 1983 року мені пощастило вступити до аспірантури НДІ педагогіки України, де Семен Устимович був заступником директора з наукової роботи і безпосередньо опікувався підготовкою аспірантів. Він виявляв сердечність, щиро прагнув допомагати тим, хто шукає, осмислює нові теорії та концепції, прагне особистого саморозвитку.

Особливими для аспірантів Науково-дослідного Інституту педагогіки були звіти про виконання індивідуальних планів. Упродовж мого навчання вони щороку були різними за формою. В кінці першого курсу Семен Устимович запросив до кабінету всіх першокурсників і бесіду вів з усіма і кожним зокрема, показуючи тим як слід виконувати дисертаційне дослідження, якими методологічними і теоретичними знаннями слід володіти. Ця зустріч була для нас навчальною і в той же час продемонструвала стан виконання дослідження кожним. А індивідуальні зустрічі по завершенню другого і третього курсу навчання в аспірантурі стимулювали критичне мислення, допомагали бачити сутність

наукових пошуків, налаштовували на високий рівень розуміння важливості нових завдань у науково-дослідній роботі, їх практичне упровадження.

Скромний і добрий за характером, Семен Устимович ніколи різко не висловлювався про аспірантів, що могло б принизити особистість. Його критичні зауваження мали дивну властивість, вони стосувалися тільки суті проблеми, яку досліджував аспірант, але ніяк не його особи, на адресу якої можна висловити докір. Його відгуки про наукову роботу аспіранта були демократичні і справедливі. Ми на нього ніколи не ображалися, бо всі знали, наскільки він вимогливий насамперед до самого себе.

Другий етап мого наукового супроводу – 1996-1998 рр. – це навчання в докторантурі Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Семен Устимович на той час був головним науковим співробітником Інституту. Запамятались методологічні семінари для аспірантів і докторантів, де Семен Устимович наголошував на необхідності вдосконалення поняттєво-термінологічного апарату педагогічної науки, на уточненні, доповненні й обґрунтуванні змісту основних категорій, понять і термінів сучасної педагогіки. Він не міг погодитися із підміною понять, їх примітивним тлумаченням і спрощенням. Це спонукало його до створення «Українського педагогічного словника», який був двічі перевидавався і користується великим попитом серед науковців і педагогічних працівників^{1,2}.

До нього завжди йшли аспіранти, докторанти, здобувачі, щоб отримати консультацію з формулювання теми дисертаційного дослідження, або наукової проблеми, яка виникає в процесі роботи, або просто поговорити про наукові новини в педагогіці та методиці. Його «Може бути» для багатьох з нас стало вирішальним у наукове життя та надало можливість реалізувати творчі задуми. Ми були вдячні Семену Устимовичу за те, що він радо зустрічав аспірантів і докторантів у своєму кабінеті, який завжди був відчинений і цікавився нашими успіхами і проблемами.

Семен Устимович брав активну участь у роботі спеціалізованої вченої ради інституту із захисту докторських і кандидатських дисертацій. У нього завжди було багато питань до дисертантів під час захисту. На кожне з цих запитань було легко відповісти, треба було тільки уважно слухати як Семен Устимович їх задає. Зазначу, що об'єктивно критикуючи дисертаційне дослідження, подане до розгляду, він завжди щедро пропонував свої концептуальні підходи, авторські ідеї, давав цінні поради. У моєму становленні як доктора педагогічних наук він

---

¹ Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / Міжнар. фонд «Відродження», прогр. «Трансформація гуманітарної освіти в Україні». К : Либідь, 1997. 373 с.

² Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доповн. й виправл. Рівне: Волин. обереги, 2011. 519 с.

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

відіграв важливе значення, був рецензентом моєї монографії (рецензія додається) і опонентом на захисті дисертаційного дослідження «Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів». Про ці моменти співпраці буду пам'ятати завжди бо це була мудра, доброзичлива, спокійна людина з твердим характером. Семен Устимович ніколи не розмінювався на дрібниці. Він завжди бачив головне, приділяв увагу стратегічним питанням розвитку педагогічної науки.

Третій етап розпочався з 2004 р. і продовжувався до останніх днів життя Семена Устимовича. У цей час моїм основним місцем роботи був і є Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України (з лютого 2007 р. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України). У пам'яті закарбувалося, що двері до його кабінету завжди були відкриті для всіх: від знаних науковців – до нікому не відомих молодих дослідників проблем педагогіки і психології професійної освіти. Ерудованість, енциклопедична освіченість, вимогливість до себе і своїх колег, наукова принциповість і чесність, надзвичайна працездатність привертає до нього широке коло дослідників і практичних педагогічних працівників закладів вищої освіти, шкіл, закладів професійно-технічної освіти. Він відкритий і доступний як для іменитих учених, так і для початківців, які досліджують проблеми загальної середньої і професійної освіти.

Семен Устимович був надзвичайно працездатною і цілеспрямованою людиною. Він, безумовно, у нашій свідомості суддя і експерт, до якого ми зверталися як до людини, що оцінює наші творчі й наукові праці. Останнім часом він успішно досліджував методологічні проблеми педагогіки, формування методологічної культури педагога, його професійної етики^{3,4,5,6,7,8}.

У нього завжди були найновіші вітчизняні й зарубіжні наукові журнали, монографії, збірники наукових праць, які Вчений оглядав, перероблював необхідне, палко критикував й водночас схвалював інноваційні розробки. У процесі такої системної аналітично-наукової діяльності він читав, аналізував, формулював свої пропозиції та рекомендації.

---

³ Гончаренко С.У. Критерії оцінювання якості педагогічних досліджень. Педагогіка і психологія проф. освіти. – 1998. – № 5. – С. 80–89.

⁴ Гончаренко С.У. Методологічні засади побудови педагогічної теорії. Шлях освіти. 2007. № 2. С. 2–10.

⁵ Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження : методол. поради молодим науковцям. К. ; Вінниця : [б. в.], 2010. 307 с.

⁶ Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне: Волин. обереги, 2012. 189 с.

⁷ Гончаренко С.У., Пастернак Н. В. Проблеми підвищення теоретичного рівня освіти. Педагогіка і психологія. 1998. № 2. С. 16–29.

⁸ Гончаренко С.У. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика пед. дії : зб. наук. пр. / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. К.; Полтава, 2011. Вип. 1. С. 25–34.

Психологія спілкування з людьми у Семена Устимовича особлива, що стосується наукових проблем, то перед тим, як звернутися до нього, бажано продумати предмет бесіди. Для нас, співробітників Інституту спілкування з ним завжди приносило задоволення, оскільки консультуючись з ним можна було вирішити усі проблеми.

Можу констатувати, що С.У. Гончаренко – взірець ученого-енциклопедиста, методолога, людини дивовижно глибокої і тонкої, невтомного трудівника на ниві педагогічної науки, для якого головне – самотворення і самозростання, самовдосконалення. Найголовніше – це те, що Семен Устимович був професіоналом найвищого рівня, користувався великим і незаперечним авторитетом у наукових колах, серед колег, докторантів і аспірантів. Мене завжди вражала його ерудованість та освіченість, наукова принциповість та надзвичайна працездатність. Тож, насамперед, це була Людина-гуманіст, Людина чесна і дуже порядна, яка є прикладом для всіх нас у самовідданому служінні своїй улюбленій справі – Її Величності Педагогіці.

Василь Ягупов,
Національний університет оборони
України імені Івана Черняховського,
м. Київ, Україна
yagupow57@ukr.net

НАУКОВА ЕТИЧНІСТЬ ЯК ПРОВІДНИЙ МЕТОДОЛОГІЧНИЙ І ЖИТТЄВИЙ ПРИНЦИП АКАДЕМІКА СЕМЕНА ГОНЧАРЕНКА

«Переконана, що Семен Устимович Гончаренко житиме довго-довго-довго... Доти, доки його учні, науковці, вчителі та їхні діти читатимуть його підручники і навчальні посібники, методологічні, наукознавчі й методичні праці. Творчий доробок Вченого, створені ним концепції і книги продовжують його життя...» (Н.Г. Ничкало)¹

Співвідношення моралі й науки є наскрізною методологічною і поведінковою проблемою в історії людства та наукового буття особи як науковця, й наукового співтовариства в цілому. Взаємини між ними завжди відзначалися непростим «протистоянням», як двох рядоположених, але принципово різних архетипів культури наукового буття і наукового світосприйняття. Нині ця проблема в Україні є настільки актуальною, бо склалась велика прорва між двома поняттями «наука» і «етика», яка характеризує, з одного боку, очевидну дисгармонію між духовним і раціональним, етичним і науковим в українському науковому співтоваристві, а з іншого – практичну відсутність, на жаль, авторитету української науки в світі. С.У. Гончаренко, як справжній науковець, підкреслював: «на жаль, останнім часом така довіра похитнулася у зв'язку з тим, що в багатьох країнах спостерігалися серйозні порушення етики, які підірвали авторитет науки та довіру суспільства до вчених. Зокрема в Україні на початку 90-х рр. відбулося нівелювання етичних норм, коли загальнолюдські цінності піддалися комерціалізації, а в суспільстві запанував культ «золотого теляти»².

Зокрема, українське наукове співтовариство переважно ігнорує, на жаль, методологічне правило – наука описує реальність такою, якою вона є «сама по собі», абстрагуючись від свідомості та стану суб'єкта дослідження. Тут простим, але обов'язковим для кожного науковця має бути правило: ідеалом науки є

---

¹ Ничкало Нелля. Творча спадщина Вченого – народний скарб. Семен Устимович Гончаренко : бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд. : Стельмах Н. А., Айвазова Л. М. ; наук. ред. Заліток Л. М. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. К. : Нілан-ЛТД, 2013. С. 15.

² Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 26. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eeprd_2011_1_6

стандарти достовірності, доказовості, інтерсуб'єктивності наукового знання, спрямованість на забезпечення його прогностичності, евристичності, достовірності та практичності.

Базовими для науки є також канони детермінізму, раціоналізму «з його припущенням інтелектуальної розмірності буття та всевладності розуму, вищою інстанцією якого виступає логіка та математика»³.

Саме на таких методологічних принципах науки та наукового дослідження і виникає абсолютний авторитет наукового знання і переконаність кожного в результатах наукового дослідження. Аналіз і об'єктивне оцінювання наукового буття академіка Семена Гончаренка і результатів його наукових досліджень свідчать про те, що він був великою людиною, справжнім науковцем і великим академіком, для якого наука не була «пустим звуком», а смыслом життя та наукового буття, оскільки «Наукові праці С. Гончаренка відображають потреби якості науково-педагогічних досліджень, відповідного рівня методологічної культури здобувачів, серед складників якої видатний український методолог виділяє культуру мислення, що ґрунтується на методологічних знаннях, дослідницькій позиції, рефлексію, що дає змогу яскравіше побачити зміст досліджуваної діяльності... Наскрізна риса книг – пріоритет моральних вимірів і соціальна відповідальність дослідників»⁴.

С.У. Гончаренко усвідомлював специфіку реального процесу розвитку педагогічної науки, що передбачає свідомого врахування взаємовпливу феноменів інтерналізму та екстерналізму. Він вважав важливим встановлення виваженої міри між певним суверенітетом педагогічної науки, її «академічними вольностями», відносною незалежністю від впливу інших форм суспільної свідомості та її онтологічною вкоріненістю в соціально-культурне та наукове тло українського соціуму як його вкрай необхідна складова. Він у сучасній педагогічній науці надзвичайно важливим вважав методологічні аспекти наукової творчості, оскільки науковець, як дослідник, не є повністю раціональною істотою.

У зв'язку з цим він особисто як громадянин, науковець, керівник безпосередньо дотримувався «етики науки», яка орієнтує науковця на професіоналізм, зваженість, «інтелектуальну чесність», громадянську порядність і принциповість. «Високий інтелект, енциклопедичні знання, постійні наукові пошуки, вміння дискутувати з опонентами, незважаючи на їхній високий державний ранг, й непримиренність до фальші, до лжеконцепцій, які призводили лише до негативних результатів у системі освіти. Саме такі риси особистості вченого Семена Устимовича Гончаренка закарбувалися в моїй пам'яті й

---

³ Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 149-150.

⁴ Семенов О.М. Семен Устимович Гончаренко як акмеособистість у царині методології науково-педагогічних досліджень. Фізико-математична освіта : науковий журнал. 2016. Вип. 4 (10). С. 119.

залишилися в моєму серці»⁵, – справедливо і заслужено наголошує про нього академік Нелля Ничкало.

Наукова етика напевно була його етичним життям у педагогічній науці, оскільки він був глибоко переконаний, що науковець має дотримуватися Кодексу честі науковця. І це він підтверджував щодня своєю поведінкою, науковою діяльністю та ставленням до науки.

Він, з одного боку, чітко сформулював основні вимоги цього Кодексу^{6,7} до науковця, а з іншого – сам особисто показував яскравий приклад його дотримання. Так, для нього були стрижньовими та фундаментальними такі методологічні правила і принципи, а також загальна культура наукового буття:

– повага до колег, їхніх думок і ставлень, здатність слухати і чути іншого науковця, розуміти їхні думки, наукові досягнення, а також і певні сумніви;

– справжня наукова тактовність, доброзичливість громадянина і принциповість науковця, обережність і здатність у кожному конкретному випадку знаходити відповідні слова, дії, ставлення, особливо коли це стосується молодих науковців;

– глибоке розуміння наукових цінностей, інноваційних підходів як до теоретичних обґрунтувань, так і до проведення теоретичних і експериментальних досліджень у педагогіці та їх сприйняття;

– вимогливість і водночас принциповість, об'єктивність щодо оцінювання наукових досліджень, оцінювання результатів колег і молодих науковців, а також самокритичність в оцінюванні власних досягнень у науці;

– правильне сприйняття критики у свій адрес;

– терплячість, володіння собою, своїми емоціями, коректність і навіть делікатність в ставленні до молодих науковців і до своїх вихованців;

– здатність поступатися своїми інтересами заради талановитих своїх учнів, подальшого розвитку науки, сприяти успіху молодих науковців, колег.

Ці основні вимоги знайшли відображення в роботі «Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям» (1995)⁸, а також в інших виданнях⁹.

---

⁵ Ничкало Н. Творча спадщина Вченого – народний скарб. Семен Устимович Гончаренко: бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; [упоряд.: Стельмах Н. А., Айвазова Л. М.; наук. ред. Заліток Л. М.; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. К.: Нілан-ЛТД, 2013. С. 10.

⁶ Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 25-34. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2011_1_6

⁷ Гончаренко С. Про покликання вченого / С. Гончаренко // Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. К., Полтава: ПНПУ ім. В.Г.Короленка, 2012. Вип. 3. С. 44-55.

⁸ Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. К.: АПН України, 1995. 45 с.

⁹ Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.

Сучасні науковці усвідомлюють методологічну величність академіка Семена Устимовича Гончаренка. Так, О.М. Семеног слушно наголошує, що «Вагомий науковий доробок С. Гончаренка і з проблем розвитку методологічної культури науково-педагогічних кадрів... Семена Устимовича Гончаренка називають акмеособистістю, шанованою у царин методології науково-педагогічних досліджень»¹⁰.

Для нього були «чужими» зверхність, пихатість, моралізаторство в розмовах і виступах, акцентування уваги на своєму академічному званні, науковому ступені, своїми посадами тощо. Він особливо «обережно», тактовно ставився до оцінювання дисертацій як своїх аспірантів і докторантів, так і інших, що проявлялося в його повазі до них, шанобливому ставленні до їхніх думок і певних дискусійних моментів у наукових роботах, «толерантному» формулюванні своїх зауважень і побажань. Я, як його учень, можу наголошувати про це повною відповідальністю та безмежною вдячністю, оскільки для нього були «чужими» роздратованість, байдужість і нетактовність.

Своєю вихованістю, інтелігентністю як громадянина, творця як науковця, науковою величчю як академіка (а для нас – і як наукового керівника і консультанта) він був і залишається зразком людини високої моральної культури, справжньої інтелігентності та духовності, майстра своєї справи, що стимулює аспірантів і докторантів, а також і колег до критичного ставлення до самого собі та до самовдосконалення. Н.Г Ничкало слушно пише про те, як він працював над собою: «Семен Устимович завжди працював. Він ніколи не марнував часу (хіба що змінював види своєї наукової діяльності). Його робочий стіл в Інституті педагогіки, в Президії АПН України, в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих – це унікальне явище в організації наукової праці. Передусім на ньому завжди були найновіші вітчизняні й зарубіжні наукові журнали, монографії, збірники наукових праць, які Вчений оглядав, перечитував необхідне, палко критикував «дурниці» й водночас схвалював інноваційні розробки. У процесі такої системної аналітично-наукової діяльності він читав, аналізував, формулював свої пропозиції та рекомендації. А поряд з усім цим – дисертації та автореферати різних аспірантів і докторантів (і «своїх», і не «своїх»)»¹¹.

Неприпустимим для нього було хабарництво як наукового керівника, консультанта, рецензента, опонента. Він реалізував на практиці і в своїй поведінці ідеї В.О. Сухомлинського, який писав, що «У людському світі безліч доблестей, але одна доблесть є вершиною людяності – це почуття власної гідності»¹², а С.У. Гончаренко ще додав наступну доблесть – повагу до інших.

¹⁰ Семеног О.М. Семен Устимович Гончаренко як акмеособистість у царині методології науково-педагогічних досліджень. Фізико-математична освіта: науковий журнал. 2016. Вип. 4 (10). С. 118.

¹¹ Ничкало Нелля. Творча спадщина Вченого – народний скарб. Семен Устимович Гончаренко : бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд. : Стельмах Н. А., Айвазова Л. М. ; наук. ред. Заліток Л. М. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. К. : Нілан-ЛТД, 2013. С. 11.

¹² Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В п'яти томах / В.О. Сухомлинський. Київ, 1971. Т. 2. С. 608.

У науковому керівництві Семен Устимович дотримувався мудрих слів В.О. Сухомлинського: «Якщо та величина, яку ти бачиш сам у собі, величезна, а та, яку бачать у тобі люди, нікчемна – значить, ти нікчема: умій мужньо признатися собі в цьому, умій побороти в собі дріб'язкове, нікчемне єство, умій стати справжньою людиною¹³. Для нього поняття честі, шляхетності, гідності були не «пустими» поняттями, а принципами наукового буття.

В.І. Лозова наголошує, що «Важлива риса – критичність, вимогливість, передусім, до себе, а потім – до оточуючих, віра в те, що і в науковій діяльності за умов вимогливості, позитивної настирливості можна досягати успіху. Не заздрити, не просто критикувати всіх і все, а працювати, працювати і працювати»¹⁴. Власне таким був Семен Устимович Гончаренко.

Свої основні методологічні думки та ставлення до наукового буття він виклав у Кодексі честі вченого¹⁵. Говорячи словами В.І. Лозової, для нього характерними такі принципи положення: «установка – «Я для людей, а не люди для мене»; стійкість, уміння долати труднощі, конфлікти; активність, зацікавленість у новому, сміливість наукових пошуків; інтерес до недослідженого, творчого в науці; повага до людей, дослідження етичних норм поведінки з ними; почуття гідності навіть тоді, коли виникає бажання діяти інакше»¹⁶.

Основні його методологічні думки лаконічно викладено в етичному кодексі ученого¹⁷, який його вважав системою загальних етичних вимог (імперативів), які має неухильно виконувати кожен справжній вчений у процесі своєї наукової діяльності. Кодекс регулює, на його думку, відносини науковців між собою та із суспільством, установлює основні засади для оцінювання вченими своєї власної роботи та діяльності колег під моральним кутом. А основним завданням кодексу він вважав надання пріоритету моральним вимірам науки та соціальній відповідальності спільноти вчених і кожного з них, зокрема.

У Кодексі він наголошував, що наука тісно пов'язана з розвитком моральності, залежить від моральних цінностей і імперативів різних епох, в свою чергу мораль часто регулюється і навіть визначається наукою. Він наголошував, що наука є не лише виробництвом знань, «але й виробленням певних етичних норм. Наука як соціальний інститут передбачає наявність певної системи ціннісних орієнтацій, цільових установок й імперативів. Для того, щоб успішно проводити дослідження і служити Істині, кожен вчений повинен їх освоїти.

---

¹³ Там само, С. 608.

¹⁴ Лозова В. І. Етика науковця. Педагогіка та психологія. 2011. Вип. 40(2). С. 49. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2011_40\(2\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2011_40(2)_10).

¹⁵ Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 25-34. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eeepd_2011_1_6

¹⁶ Лозова В. І. Етика науковця. Педагогіка та психологія. 2011. Вип. 40(2). С. 50. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2011_40\(2\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2011_40(2)_10).

¹⁷ Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 25-34. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eeepd_2011_1_6

Порушення етичних принципів, імперативів повинно каратися науковим співтовариством, незважаючи на минулі заслуги. Вчений творить в суспільстві, чия історія, чий сучасний стан неперервно впливає на нього. І, звичайно, існує зворотній зв'язок – вчені нарівні з рештою мислячих людей впливають на суспільство. Служіння моральним ідеалам слідує з розуміння вченим своєї відповідальності перед суспільством. Вченому багато дано. Його творча праця виробляє в нього строге і неупереджене мислення, здатність до точного логічного міркування. Суспільство уважно прислухається до слів ученого: його діяльність може мати серйозні наслідки для людства. У науковому товаристві склалася з часом своя система моральних норм, імперативів, заборон, які регулюють наукову діяльність – тобто етичний кодекс чи імперативи вченого. В усьому світі етичні кодекси вченого базуються на розумінні того, що належна практика у сфері науки сприяє довірі в середовищі наукового співтовариства та між ним і суспільством, що є необхідним для розвитку науки. Вчені повинні бути впевненими в надійності результатів роботи своїх колег. У свою чергу суспільство має бути впевненим у чесності науковців та достовірності результатів їхніх досліджень¹⁸.

Семен Устимович з біллю наголошував, що в «науковій сфері України буйно «цвіте» корупція. Щоб запобігти такому розвитку подій в Україні, всі науковці мають усвідомлювати важливість високоетичної поведінки та свою відповідальність за формування громадської думки щодо науки»¹⁹. У зв'язку з цим в етичному кодексі ученого, на його думку, знаходять своє відображення, загальнолюдські моральні вимоги і заборони, такі, наприклад, як «не вкради», «не бреші», пристосовані, зрозуміло, до особливостей наукової діяльності: «Скажемо, як щось схоже до краді оцінюється в науці плагіат, коли науковець видає наукові результати, одержані кимось іншим за свої, брехнею вважається навмисне створення /фальсифікація/ даних експерименту. Справжня наукова творчість – моральне заняття... На вищому рівні служіння Істині вчений виявляється поборником моральних ідеалів людства»²⁰.

Він формулює імперативи вченого. Так, на його думку, перший з них проголошує «вищим обов'язком вченого служіння Істині. Саме звітування вчених заповнене свідченнями про першорядність дотримання цієї вимоги»²¹. Він наводить у приклад А. Ейнштейна, для якого головним у науці було пошук істини і гармонії: «Людина прагне якимось адекватним способом створити в себе просту і ясну картину світу». Широко відомий, наприклад, вислів Аристотеля: «Платон мені друг, але істина дорожча», смисл якого, на думку С.У. Гончаренка, полягає в

¹⁸ Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 25-34.

¹⁹ Там само, с. 26.

²⁰ Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 25-26.

²¹ Там само, с. 26.

тому, що «в прагненні до істини вчений не повинен рахуватися ні з своїми симпатіями і антипатіями, ні з якими б то не було іншими привхідними обставинами. Історія науки й історія людства з вдячністю шанує імена подвижників, таких, як Дж. Бруно, які не зрікалися своїх переконань перед загрозою найтяжчих випробувань і навіть самої смерті»²².

Другим імперативом вченого, на думку С.У. Гончаренка, є корисність його діяльності для суспільства: «Сьогодні це звучить особливо актуально, тому що наукові результати швидко впроваджуються в практику і дають відчутний ефект, але ще більше це пов'язане з тим, що застосування наукових досягнень може приносити не лише благо, але й зло, що породжує надзвичайно складну проблему відповідальності вчених за свої відкриття. Учений несе відповідальність за виникнення небезпеки для окремої людини, суспільства, економіки або шкоди для природи, які може заподіяти застосування неперевіраних нових наукових знань»²³.

У зв'язку з цим С.У. Гончаренко зазначав, що наукове дослідження має проводитися таким чином, щоб не спричинити шкоди довкіллю: «Якщо такого пошкодження неможливо уникнути, вплив людини повинен бути зведений до мінімуму, а середовище після завершення дослідження відновлене до його первинного стану»²⁴.

Він наголошував на необхідності боротьби за істину, що продиктована іншою нормою науки – «організованим скептицизмом», який орієнтує, на його думку, «вченого на критичне ставлення до своїх праць і досліджень інших вчених заради утвердження Істини. Ця норма пов'язана з відповідальністю вченого за науковість, істинність його результатів. Він повинен піддавати критичній оцінці будь-яке знання – як свої відкриття, так і чужі. Однак для досягнення Істини не досить сумнівів і критики, адже вчений у своїй творчості ґрунтується на досягненнях своїх попередників, і жодна не має смислу поза суспільством, тому що це суперечить всезагальній природі науки»²⁵.

С.У. Гончаренко звертав увагу на норму комунікативності, яка спонукає вченого ділитися своїми відкриттями з усім науковим співтовариством, оскільки визнання – основний механізм соціальної взаємодії в науці, і воно створює доступність інформації, стимулюючи подальший пошук Істини: «Наукова праця вимагає абсолютної правдивості. Дуже часто результати дослідження можуть суперечити очікуванням, «різати» під корінь вихідну концепцію. Основний етичний принцип наукової роботи – чесне ставлення до цих результатів. Тут потрібна мужність. Тим більше вона необхідна, коли вже опублікована робота виявляється

---

²² Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 27.

²³ Там само, С. 27.

²⁴ Там само, С. 27.

²⁵ Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 25-26.

помилковою, і її спростовують. Чесний вчений вимушений визнати свою помилку, прийняти науково аргументоване заперечення. Слід як можна раніше зробити наукові результати надбанням світу науки, але дослідник повинен бути гранично переконаним у своїй правоті і вміти всебічно довести це, а також бути готовим, що його не відразу зрозуміють»²⁶.

Як показує негативний досвід багатьох країн, у тому числі, на превеликий жаль, й України, найважливішою в сфері етики вченого залишається проблема авторства наукових відкриттів, плагіату, навіть просто компетентності науковця у сфері власного наукового пошуку. У зв'язку з цим в останні роки в науковому співтоваристві встановлені досить жорсткі санкції за такі «недобросовісні», точніше злочинні дії в науці і науковій діяльності. З цього приводу С.У. Гончаренко підкреслював, що «Учений може помилятися, але не має права фальсифікувати. Наукова спільнота не сприймає науковців, які займаються плагіатом, бойкотує їх, пориває з ними всілякі наукові контакти, відмовляється від спільної роботи. Для досліджень, які претендують на науковий статус, строго обов'язковим є інститут посилань, завдяки якому фіксується авторство тих чи інших ідей. Інститут посилань – це «академічна складова науки». Крім того, цей інститут забезпечує селекцію того нового, яке свідчить про зростання наукового знання. У повсякденній науковій діяльності, звичайно, буває нелегко відразу ж оцінити одержане знання як істину або помилку. І ця обставина знаходить відображення в нормах наукової етики, які не вимагають, щоб результат кожного дослідження обов'язково був справжнім знанням. Вони вимагають лише, щоб цей результат був новим знанням і так чи інакше (логічно, експериментально тощо) обґрунтованим»²⁷.

Відповідальність за дотримання такого типу вимог лежить, на думку С.У. Гончаренка, на самому вченому, і він не може переадресувати їх комусь іншому: «Для того щоб задовольнити ці вимоги, він повинен: добре знати все те, що зроблено і що робиться в його галузі науки; публікуючи результати своїх досліджень, чітко вказувати, на які дослідження попередників і колег він опирався, і саме на цьому фоні показувати те нове, що відкрито і опрацьовано ним самим. Крім того, в публікації вчений повинен навести ті докази і аргументи, за допомогою яких він обґрунтовує одержані результати, при цьому він зобов'язаний дати вичерпну інформацію, яка дає можливість провести незалежну перевірку його результатів. Основною мотивацією діяльності вченого має бути прагнення до пізнання Істини та бажання збагатити науку новими знаннями. Осягання Істини – єдиний інтерес і мета в роботі вченого»²⁸.

Він був переконаний у тому, що вчений має використовувати «дослідження як спосіб досягнення фінансового успіху і швидкого набуття престижу. Науковець

²⁶ Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 29.

²⁷ Там само, с. 29.

²⁸ Там само, с. 30.

у жодному випадку не повинен втрачати професійної незалежності. При прийнятті науковцем фахових рішень мотиви матеріальної та особистісної вигоди, кар'єри, задоволення власних амбіцій не повинні переважати. Науковець має право на матеріальну винагороду своєї праці у встановленому законом порядку, він повинен захищати право на справедливую оцінку й оплату своєї праці з боку держави, уникати принижень і фінансової дискримінації, працюючи у приватних установах. Учений не бере жодної оплати чи іншого доходу від своїх аспірантів і докторантів. Не дозволяється проведення індивідуальних чи групових занять або консультацій, оплачуваних аспірантами чи докторантами»²⁹.

Семен Устимович аналізував й інші імперативи наукової діяльності, які, на його думку, не рідко суперечливі і відомі як антиномії науки: «Всі вони належать головним чином до правил пошуку Істини і пов'язані з особливостями наукової діяльності. Так, потрібно все піддавати сумніву в ім'я істини, але одночасно потрібна підвищена сприятливість до нового в науці. В науковому дослідженні необхідна тверезість думки і поряд з нею ризик, сміливість у зв'язку з непередбачуваністю наукового результату. Необхідна залізна логіка, яка йде поряд з алогічною фантазією»³⁰.

Він акцентував увагу на необхідності доброї професійної репутації вченого: «Вчений не чинить дій, які можуть завдати шкоди професійній репутації іншого вченого. Він не має права прилюдно ставити під сумнів чи дискредитувати професійну кваліфікацію іншого науковця. Фахові зауваження на адресу колеги повинні бути аргументованими, коректними, необразливими за формою, висловленими в особистій розмові до того, як це питання обговорюватиметься науковим співтовариством або етичним комітетом чи комісією. За наявності неспростовних доказів неетичної поведінки чи непрофесійних дій ученого наукове товариство має у відкритій неупередженій дискусії дати їм відповідну оцінку»³¹.

Учений має активно протидіяти, на переконання С.У. Гончаренка, псевдонауці, виступати проти розповсюдження в суспільстві псевдонаукових поглядів і рекомендацій: «Він повинен активно протистояти будь-якій недостовірній інформації у наукових виданнях та засобах масової інформації. Видання наукового характеру, виступи науковців на наукових форумах, просвітницька діяльність через засоби масової інформації повинні бути бездоганними в етичному плані, обмежуватися об'єктивною науково-практичною інформацією і не містити елементів несумлінної конкуренції, реклами і самореклами»³².

---

²⁹ Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 30-31.

³⁰ Там само, С. 30-31.

³¹ Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 31.

³² Там само, С. 30-31.

Він особливо актуалізував проблему «включення» певних керівників і інших посадових осіб у список авторського колективу: «У наукових публікаціях вчені повинні дотримуватися вимог щодо авторського права. Включення себе чи інших осіб без достатньої на те підстави до авторського колективу або замовчування прізвищ осіб, які брали активну участь в дослідженнях, як і плагіат, є грубим порушенням принципів фахової етики. Безпринципне ставлення і байдужість до спотворення наукової істини, приховування членом наукового колективу принципових погрішностей наукового дослідження є неприпустимим»³³.

С.У. Гончаренко наголошував на важливості дотримання етичних вимог до експертних висновків вченого. На його думку, «Учений має виступати експертом тільки у сфері своєї компетенції відповідно до своїх знань та досвіду і дотримуватися принципу рівності при проведенні експертного розгляду. Будь-яка дискримінація на підставі національності, статі, раси, політичних поглядів, культурної та соціальної приналежності є несумісною з цим принципом. Свою думку про роботу та наукові досягнення колег вчений висловлює чесно, чітко та неупереджено. Як вишукано ввічливі та прихильні, так упереджено негативні висловлювання неприпустимі. Підготовка об'єктивного критичного висновку про наукову працю колеги повинна розглядатися як обов'язок, від виконання якого вчений не має права ухилятися. Вчений несе персональну відповідальність за чесну й об'єктивну оцінку кандидатських і докторських дисертацій. Виступаючи в ролі опонента при захисті дисертаційних праць, учений має бути неупередженим. При недотриманні цих вимог він позбавляється права виступати опонентом»³⁴. Він у своєму повсякденному науковому житті дотримувався цих принципів. І всі, у кого він був рецензентом, експертом і опонентом, завжди тільки теплом і великою вдячністю відгукуються на його ставлення до їх дисертацій і наукових здобутків. При цьому, йому було не важливо як ставляться інші до цих наукових здобутків, бо він завжди толерантно і водночас об'єктивно їх оцінював.

Семен Устимович був переконаний і своєю поведінкою доводив, що вчений при проведенні експертного розгляду має зберігати незалежність і не піддаватися тиску при підготовці та виголошенні висновків: «Під час обговорення результатів виконаних досліджень, наукової полеміки з певних наукових проблем і концепцій та висловлювання критичних зауважень учений повинен дотримуватися принципів рівноправності, фактичної обґрунтованості та достовірності. Принцип рівноправності гарантує рівні права всім учасникам дискусії або полеміки незалежно від наукових ступенів і звань. Принцип фактичної обґрунтованості виключає необ'єктивну критику. Принцип достовірності забороняє будь-які перекручування з метою приниження або дискредитації»³⁵.

---

³³ Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 31.

³⁴ Там само, с. 31.

³⁵ Там само, с. 32.

Він пропонував дотримуватися наукової етики крізь, у тому числі й при роботі в складі різних комісій: «Обираючи кандидатів для проведення дослідження або на інші наукові посади, вчений як експерт має об'єктивно оцінювати претендентів. Він не повинен надавати перевагу своїм учням, представникам своєї наукової школи тощо. При конфлікті інтересів учений повинен ставити загальні інтереси науки вище за інтереси особистості чи своєї установи»³⁶.

У науковій діяльності необхідні, на його думку, й організація науки та управління нею, і, водночас, свобода творчості. Це пов'язано, на його переконання, «...з функціонуванням науки як соціального інституту, з необхідністю співвідносити свої результати з працями інших вчених, з етичними проблемами наукового виробництва і спілкування (питання співавторства, вміння сперечатися і визнавати свої помилки тощо). Свобода в науці – це насамперед свобода вибору наукових напрямів дослідження, концепцій, гіпотез, парадигм, проблем і методів їх вирішення й понад усе – свобода думки та слова. Свобода в науковій творчості в своїй основі повинна мати високий професіоналізм. Учений має захищати свободу наукової думки, засуджувати цензуру щодо наукової творчості та будь-які намагання монополізувати ті чи інші напрямки науки»³⁷.

Він своєю науковою поведінкою й обґрунтованим ставленням до результатів наукових пошуків стверджував один із основних моральних принципів науки – засудження суб'єктивізму. Він писав, що «Висновки завершеного дослідження вчений зобов'язаний викладати об'єктивно, незважаючи на очікування замовника. Вимога несумісна з упередженими думками, вона вимагає обґрунтування тверджень логікою і фактами. Один з основних моральних принципів науки – засудження суб'єктивізму»³⁸. Таких принципів він дотримувався як член багатьох докторських спеціалізованих рад. Більшість завжди очікувала його виступу на засіданнях спецрад і про цьому всі знали: він не скривить душею, його висновок буде такою, на що заслуговує ця наукова робота.

Семен Устимович вважав серйозною проблемою в науці віру в авторитети, яка часто заважає, на його думку, розвитку наукового знання: «Учений має забезпечувати бездоганну чесність і прозорість на всіх стадіях наукового дослідження та вважати неприпустимим прояви шахрайства, зокрема фабрикування та фальшування даних, піратства і плагіату. Неприпустимим є намагання керівних осіб упереджено впливати на характер отриманих в дослідженні даних і висновків. Учений повинен служити лише об'єктивній Істині. Для наукової праці він оточує себе співробітниками тільки на основі

---

³⁶ Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 31.

³⁷ Там само, с. 32.

³⁸ Там само, с. 32.

неупередженої оцінки їхніх інтелектуальних, етичних і персональних рис. Він повинен протидіяти всім проявам протекціонізму, корупції і дискримінації»³⁹.

Він особливо ретельно ставився до створення наукової школи та поведінки її керівника, наголошуючи, що, «Як керівник наукової школи, вчений має сприяти службовому зростанню підпорядкованих йому співробітників відповідно до їхньої кваліфікації і ставлення до праці. Керівник наукової школи не перекладає на своїх співробітників виконання завдань, які він повинен виконувати сам, він зобов'язаний обґрунтувати, але не нав'язувати членам наукової школи своє наукове бачення проблеми. ...має з повагою ставитися до членів школи і до їхнього вільно й критичного мислення, не повинен перешкоджати спілкуванню своїх учнів з іншими вченими та науковими інституціями, з членами інших наукових шкіл»⁴⁰.

Ці та інші імперативи вченого складають, на думку Семена Устимовича, етичну систему науки, які «відображають, з одного боку, всезагальну природу науки і її особливості, вимоги до вченого, з іншого, – природу самого вченого»⁴¹.

Багато цих та інших імперативів вченого ще недостатньо усвідомлено та, відповідно, практично не узагальнено науковою спільнотою України. У зв'язку з цим молодих і досвідчених науковців очікують багато відкриттів на «науковому полі» справжнього академіка, мудрого наукового керівника і великого методолога педагогіки Семена Устимовича Гончаренка: «Для мене С.У. Гончаренко – взірець ученого-енциклопедиста, методолога, людини дивовижно глибокої і тонкої, невтомного трудівника на ниві педагогічної науки, для якого головне – самотворення і самозростання, самовдосконалення, «сила творчості – сила перетворення, самоперетворення» (за М. Боришевським). Ця потужна духовно-інтелектуальна сила рухала Семеном Устимовичем на всіх етапах його науково-педагогічної діяльності»⁴².

---

³⁹ Гончаренко С. Етичний кодекс ученого. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2011. Вип. 1. С. 33.

⁴⁰ Там само, С. 33.

⁴¹ Там само, С. 34.

⁴² Ничкало Н. Творча спадщина Вченого – народний скарб. Семен Устимович Гончаренко : бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд. : Стельмах Н. А., Айвазова Л. М. ; наук. ред. Заліток Л. М. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. К. : Нілан-ЛТД, 2013. С. 14.

Володимир Баглай,
Харківський професійний
ліцей транспорту,
м. Харків, Україна
vladimir1951@i.ua

БАТЬКІВСЬКЕ ПОБАЖАННЯ «ХАЙ ЩАСТИТЬ!»

Із таким по-батьківськи щирим побажанням шанований у вітчизняній і світовій педагогіці академік Семен Устимович Гончаренко 5 жовтня 1999 року надав мені особисту згоду бути науковим керівником, підписав мою заяву щодо можливості зарахувати мене (В.І. Баглая), старшого викладача Харківського професійного училища № 23, здобувачем наукового ступеня кандидата педагогічних наук, порадив ретельно готуватися до здачі кандидатського мінімуму в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України і подарував свою славнозвісну працю «Педагогічні дослідження».

Побажанням успіху «Хай щастить!..» на мою адресу як викладача-переможця Обласного конкурсу-огляду «Викладач року – 1997» на Слобожанщині було відмічено мою заяву до керівництва Інституту підписами ще двох шановних академіків: Неллі Григорівни Ничкало, заступника директора з наукової роботи, і Івана Андрійовича Зязюна, засновника вишу, директора Інституту педагогіки і психології АПН України, що корінним чином у наступний період часу змінило акценти філософії буття моєї подальшої педагогічної біографії.

Дороговказом цьому слугує й на сьогодні рішення засідання вченої ради Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України від 30 вересня 2004 р. і рішення бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології України від 25.01. 2005 р. щодо затвердження дисертаційного дослідження В.І. Баглая на тему: «Фахова підготовка помічників машиністів у навчально-виробничому комплексі залізничного профілю» (13.00.04).

Як інженеру-педагогу професійного училища залізничного профілю, а у попередні роки праці – практичному машиністу магістрального електровоза, Семен Устимович делікатно порадив: «Викладачу-педагогу із вищою інженерно-технічною освітою було б бажано мати ще вищу й психолого-педагогічну освіту, із метою виконання дисертаційного дослідження у галузі залізничної професійної освіти...».

Завдяки пораді було вирішено опанувати ще й другу вищу психолого-педагогічну освіту в Інституті підвищення кваліфікації Харківського Державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, захистити випускню дипломну роботу за визначеною темою дисертаційного дослідження з оцінкою «відмінно».

У подальшому періоді нашої співпраці було прийнято рішення про активну участь у створенні першого в електронному варіанті програмно-педагогічного засобу (ППЗ) для ПТНЗ залізничного профілю «Будова та ремонт електровозів»

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

(2007 р.), який було розроблено у співавторстві з колегою – викладачем училища М.В. Кільпа, на замовлення Міністерства освіти і науки України.

Коли електронний варіант примірника ППЗ було представлено на експертну оцінку Семену Устимовичу, то він промовив таке: «Дуже добре, що така робота виконана..., але, Володимире Івановичу (звертаючись до мене), як би це було дещо раніше, Ви могли би захистити свій підручник і стати кандидатом педагогічних наук, але законодавча база в нашій країні змінилася, а тому Вам ще прийдеться добре-добре попрацювати над дисертаційним дослідженням, поки Я його Вам не підпишу...».

Пізніше Семен Устимович схвалив нашу розробку «Професіограми спеціальності: 8311.2 «Машиніст електровоза» (помічник машиніста електровоза) й надав рекомендацію щодо її видання у засобах масової інформації.

Черговий етап нашої співпраці було присвячено накопиченню і систематизації матеріалу з розробки та публікації монографії «Підготовка майбутніх залізничників у закладах професійної освіти», із якою, нажаль, вже не вдалося ознайомити свого наукового керівника...

Надзвичайна ерудованість, енциклопедична освіченість, принциповість і людяність згуртували навколо видатного вченого широке коло практиків і дослідників вищих навчальних закладів нашої країни й далекого зарубіжжя, педагогічних працівників багатьох шкіл, технікумів і закладів професійно-технічної освіти, зокрема залізничного профілю. Тому свічка світлої пам'яті про нашого наставника-педагога, академіка – Семена Устимовича Гончаренка, не згасне довіку у наших серцях...

Юлія Гребеніченко,
КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти»,
м. Київ, Україна
jullyhreben@ukr.net

АКТУАЛЬНІСТЬ ПОГЛЯДІВ С.У. ГОНЧАРЕНКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ¹⁴³

До визначних постатей в українській педагогіці, які глибоко досліджували проблеми особистісного та професійного становлення вчителя та освіти зокрема, належить постать академіка Семена Устимовича Гончаренка. Вчений не був байдужим до проблем, пов'язаних із предметом вивчення педагогіки, її законами, закономірностями, принципами і правилами. Він писав: «...Будь-яка наука має свій предмет вивчення, свої закони, закономірності, принципи і правила. Є вони і в педагогіці – науці, яка вивчає освіту як особливу, соціально й особистісно детерміновану педагогічну діяльність з прилучення людини до життя в суспільстві, яка характеризується педагогічним цілепокладанням і педагогічним керівництвом. Без законів і закономірностей наук не буває. Знання педагогічних законів і закономірностей допомагає педагогу знайти відповіді на ключові питання освітньої практики: в ім'я чого і для чого навчати дітей (цілі і цінності освіти)? Кого навчати? Коли починати систематичне навчання? Чого вчити (зміст освіти)? Як вчити (методи, прийоми, технології)? Як створити умови для повноцінної та ефективної освіти? Мова йде про пізнання й застосування законів і закономірностей навчально-виховного процесу...» (Гончаренко С.У.).

Навіть сьогодні, в період потужних інформаційних технологій, нових векторів навчання та виховання, ключові питання порушені Семеном Устимовичем залишаються досить актуальними. Адже новий закон «Про освіту» та Концепція Нової української школи побудовані на доволі схожих запитаннях та пошуку дієвих відповідей сучасного освітнього простору.

---

¹⁴³ При підготовці статті використано джерела:

Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

Гончаренко Семен Устимович. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Концепція Нової української школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

**Актуальність ключових питань С.У. Гончаренка
в процесі сучасного реформування освіти**

Ключові питання освітньої практики Семена Устимовича Гончаренка	Ключові відповіді Нової української школи, закону «Про освіту»
в ім'я чого і для чого навчати дітей (цілі і цінності освіти)?	«Метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» (Закон України «Про освіту»). Виховний процес буде невід'ємною складовою всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні.
Кого навчати? Коли починати систематичне навчання?	Дитячий організм не сприймає більше, ніж відведено природою для його віку. У навчанні будуть враховані вікові особливості фізичного, психічного і розумового розвитку дітей. Для цього запроваджується двоциклова організація освітнього процесу на рівнях початкової та базової загальної середньої освіти (Концепція Нової української школи).
Чого вчити (зміст освіти)?	Якомога більше наблизити навчання і виховання кожної дитини до її сутності, конкретних здібностей, майбутньої життєвої траєкторії людини, це явище дитиноцентризм в освіті.
Як учити (методи, прийоми, технології)?	У Новій школі зросте частка проектної, командної, групової діяльності у педагогічному процесі. Організація нового освітнього середовища потребує широкого використання нових ІТ-технологій, нових мультимедійних засобів навчання, оновлення лабораторної бази для вивчення предметів природничо-математичного циклу.
Як створити умови для повноцінної та ефективної освіти?	Вільному розвитку сприяє творче середовище. Таке середовище буде організовано в Новій українській школі. Буде створено освітню онлайн платформу з навчальними і методичними матеріалами

	для учнів, учителів, батьків і керівників навчальних закладів. Формуванню навичок наукової діяльності та винахідництва слугуватимуть сучасні лабораторії, а також програми доступу дітей до наукових музеїв, обсерваторій, відкритих навчальних курсів та інших ресурсів.
--	---

Невтомні пошуки видатного дидакта-філософа спрямовувалися на формування методологічно грамотного вчителя, майстра педагогічної справи, здатного оцінювати факти з точки зору педагогічних законів і закономірностей. Вчений наголошував: «Лише тоді, коли педагогічні закони і закономірності увійдуть до складу особистих переконань учителя, визначаючи бачення ним педагогічної дійсності, вони сприятимуть успіху в його професійній діяльності» (Гончаренко С.У.).

Говорячи про сучасного вчителя XXI століття: агента змін, патріота, інноватора, місія якого змінити освітній простір у бік гармонійного розвитку особистості учня, навчання для життя, співпраці(педагогіки партнерства) між усіма учасниками навчально-виховного процесу. Вчителя, як професіонала, який володіє ключовими компетентностями Нової української школи, фасилітатора спроможного повести за собою керуючись «новітніми педагогічними законами» Концепції Нової української школи.

Парадигма наукових поглядів вченого залишається актуальною у сучасному освітньому просторі. Цей факт засвідчує вагому роль праці методолога та гуманіста. Творчий доробок Семена Устимовича, створені ним концепції і книги продовжують його життя та потребують вдумливого вивчення й дослідження сучасними науковцями.

Юлія Грищенко,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України,
м. Київ, Україна
gulia2020@ukr.net

МУДРІСТЬ, СКРОМНІСТЬ, ДОБРОТА І ВІДДАНІСТЬ УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ

З плином часу ми переосмислюємо наукову спадщину Семена Устимовича Гончаренка і розуміємо, наскільки прогностичними і далекоглядними були його ідеї стосовно розвитку вітчизняної науки та гуманізації освіти. Наукові погляди вченого є фундаментальними для розвитку сучасної освіти, для наукових розвідок молодих дослідників та педагогів практиків.

Особистісні риси видатного вченого вражали всіх хто був з ним знайомий. Насамперед, це мудрість, скромність, доброта, відданість улюбленій справі, цілеспрямованість і працездатність. Працюючи в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Семен Устимович дуже любив піднятися на 9-й поверх і тихенько посидіти в читальному залі бібліотеки, поміркувати над своїми новими науковими працями. Семен Устимович є автором понад 100 монографій, посібників і підручників. В його доробку енциклопедичні та довідкові видання із педагогіки та фізики, підручники для вищих навчальних закладів, чотиритомна методика навчання фізики в середній школі, підручники з фізики для 9-11 класів загальноосвітніх шкіл та шкіл з поглибленим вивченням фізики. Праці Семена Устимовича перекладено російською, польською, румунською, латиською та угорською мовами. Під його керівництвом була створена перша Концепція середньої загальноосвітньої школи України (1991), Концепція гуманітаризації освіти (1994).

Семен Устимович Гончаренко – видатний вчений у галузі загальної педагогіки й методики навчання фізики є фундатором науково-педагогічної школи. Досліджуючи феномен наукових шкіл в педагогіці, він зазначав, що «однією з найважливіших закономірностей розвитку науки є суворості наступності ідей, концепцій, методів дослідження, які складають зміст будь-якої науки. Люди різних поколінь, здійснюючи процес наукового розвитку, ніби передають із рук в руки нагромаджений ними «духовний капітал». Розпочавши науковий шлях в Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР (нині – Інститут педагогіки НАПН України) і продовживши його в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України (на сьогодні – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України), Семен Устимович став керівником і консультантом наукових досліджень, з-поміж яких – 30 докторських і 55 кандидатських дисертацій.

Наукові дослідження під керівництвом Семена Устимовича охоплювали спектр проблемних напрямів: методологія педагогіки, різні аспекти гуманізації,

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

гуманітаризації освіти, фундаменталізації середньої і вищої освіти, науковий супровід педагогічних досліджень. Серед представників наукової школи Семена Устимовича відомі в українській і зарубіжній науці вчені-освітяни – Р. Гуревич, Л. Лук'янова, Г. Філіпчук, О.Г. Романовський та ін.

Ми пишаємось, що мали честь бути знайомими з такою видатною людиною, звертались до нього за порадою на різних етапах своєї науково-дослідної роботи – від координування теми до захисту дисертації. Семен Устимович користувався беззаперечним авторитетом у своїх колег, учнів, послідовників, адже до кінця життя він лишився відданим педагогічній науці. Талант педагогічного наставництва, майстерність педагогічного такту, культури, «олюдненість» педагогічної дії стали вагомими інструментами його інтелектуального, емоційного, естетичного, етичного впливу на молодих науковців.

В історії нашого інституту назавжди буде збережено пам'ять про видатного вченого, педагога, гуманіста, щирю і добру людину.

Юрій Жидецький,
Львівський державний університет
внутрішніх справ МВС України,
м. Львів, Україна
zhudetskiy@ukr.net

МОВНА ОСОБИСТІТЬ С.У. ГОНЧАРЕНКА У ВИМІРАХ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

Сьогодні в дослідженнях української освіти та науки зростає зацікавлення самобутніми, яскравими особистостями, які здатні принципово змінити та облагородити наше життя. Український філософ С. Кримський вважав, що на сучасному етапі розвитку людства буде зростати вагомість «трансперсонального феномену», коли індивідуальна свідомість сучасної людини все більше орієнтується на загальнолюдські, загальнозначущі якості¹. Характерною ознакою сучасної психолого-педагогічної науки є не лише дослідження наукового досвіду видатних учених, але і розкриття їх особистісних якостей та внутрішнього світу.

Особливе місце серед яскравих особистостей сучасної вітчизняної педагогічної науки посідає постать С.У. Гончаренка. Усім своїм життям та науковою діяльністю учений руйнував стереотипи патерналістської системи. У нього були різносторонні інтелектуальні здібності, С.У. Гончаренко легко згуртовував навколо себе багатьох науковців. Він не був «келійним» мислителем. До нього завжди стояла черга науковців за порадою, ідеєю, особливою магією. Учений не терпів публічного піару, інформаційного шуму, вихвалень, особливо іронізував над фальшем, лицемірством. Для мене спілкування з С.У. Гончаренко завжди було цікавим та повчальним. У його півтонах, паузах, сумнівах, акцентах, туманних думках – презентувалася інтелектуальна глибина.

Значний внесок С.У. Гончаренко зробив у формування та розвиток термінології вітчизняної педагогіки. Його «Український педагогічний словник» визнано одним з часто цитованих видань у галузі освіти. Наукова мова ученого мала притягальну силу своєю доступністю та ґрунтовністю. На нашу думку, доцільно дослідити особливість мовлення С.У. Гончаренка засобами психолінгвістики, для отримання достовірної інформації про його особистісні якості. В основі використання психолінгвістичної методики в дослідженні мовних явищ є сприйняття мови як системи, наявної в свідомості людини. Індивідуальність мови виділяє людину як особистість, і що яскравіша ця особистість, то повніше вона відображає мовні якості². Характерною особливістю носія мови є емоційні та вольові якості. За допомогою вербальної інформації

---

¹ Кримський С. Проблема дефіциту людських якостей як ніколи в наші дні актуальна. День. 2007. № 23. <https://m.day.kyiv.ua/ru/node/333797>

² Потебня О. О. Естетика і поетика слова: Збірник. К.: Мистецтво, 1985. 302 с.

особи можна виявити її приховані внутрішні та зовнішні психологічні якості³. Науковий текст зазвичай сприймався як джерело пізнавальної інформації, проте, в умовах антропоцентричної парадигми, доцільно виокремити індивідуальну мовну особистість автора.

Під мовною особистістю розуміється людина її здатність до мовленнєвої діяльності, готовності до вчинків, створення і розуміння мовлення⁴. Особливий внесок у лінгвістичний аналіз тексту про первинну образність слова, як носія живого уявлення зробив О. Потебня: «Слово від самого свого народження становить для мовця засіб розуміти себе, аперцептувати свої сприйняття. Внутрішня форма, крім форми фактичної єдності образу, дає ще знання цієї єдності; вона становить не образ предмета, а образ образу, тобто уявлення...»⁵.

Метою цієї розвідки є спроба дослідити мовну особистість С.У. Гончаренка на основі психолінгвістичних теорій. Для попереднього дослідження ми використовуємо авторський рукопис статті «Наукові школи в педагогіці», який є одним із останніх, підготовлених до друку С.У. Гончаренком⁶.

Основною ознакою мовної особливості С.У. Гончаренка можна вважати часте використання тропів у вигляді метафор, порівнянь, що виражають символічні образи для підсилення когнітивного змісту. Кількісний аналіз виокремленого об'єму тексту з основними авторськими висловлюваннями містить 3880 слів, 238 речень, на які припадає 35 тропів. Зміст тексту наскрізно пронизано тропеїчними конструкціями, які надають йому емоційності, образності, предметності.

С.У. Гончаренко порівнює наукові школи з «духовним капіталом», «притягальним кліматом», «атмосферою ентузіазму та інтенсивного піднесення». Проте, Учений застерігає розвиток наукових шкіл від негативних наслідків. Для цього, досвідчений педагог, використовує агресивні емоційні образи: «капела віруючих», «непримиримі ортодокси», «система випікання дипломів», «винайдення винайденого», «дитсадівські дискусії», «голе адміністрування» тощо.

Образність тексту починається вже з другого речення статті. Автор акцентує увагу, що процес наукового розвитку здійснюють люди різних поколінь та порівнює його із передачею з рук в руки «духовного капіталу»⁷. Зміст тексту пронизаний увагою до особистості дослідників. Автор їх називає «оригінальними», «талановитими», «унікальними», «творчими», «особливими», «духовною спільнотою» тощо і застерігає від їх недооцінки та перетворення в

³ Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: Монографія. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. 324 с.

⁴ Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспективі педагогічного дискурсу. Дивослово. 2006. №7. С. 2-4.

⁵ Потебня О. О. Естетика і поетика слова. Збірник. К.: Мистецтво, 1985. С. 34.

⁶ Гончаренко С. У. Наукові школи в педагогіці. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2013. Вип. 6. С. 7-28. <http://lib.iitta.gov.ua/106785>

⁷ Там само, С. 7.

«капелу віруючих». Гуманістична спрямованість мови підтверджується в описуванні характерних рис стилю наукової школи – «це демократизм, повна відсутність в науковій роботі «табелів про ранги», визнання вирішальною цінністю не службового положення наукового керівника, а силу і своєрідність його мислення; дух партнерства в пошуках розв'язання проблеми, в пошуках істини; сміливої ініціативи; повага до критики, виховання здатності до самокритики»⁸.

Характерною особливістю мови С.У. Гончаренка є повторювання вже сказаного з використанням подібних висловлювань, що посилює системну значимість авторської думки. У конкретному змісті відбувається конденсація ідей, думки, емоцій, які переконливо впливають на читача. У структурі тексту автор декілька разів нагадує, що об'єднуючим началом наукової школи є «людина, яка володіє унікальним способом роботи та здійснює передачу унікального способу мислення і діяльність лише «з рук в руки»⁹.

Мова С.У. Гончаренка відзначається діалогічністю. У досліджуваному тексті автор часто звертається до читача з риторичними питаннями. Чому не кожному групу учених правомірно називати науковою школою? Які з сучасних наукових колективів дійсно є науковими школами?¹⁰. Розмірковуючи над цими питаннями, автор двічі використовує активне, стимулююче дієслово, яке в досліджуваному тексті більше не заявляється – «вимагає». Він вказує, що розв'язання зазначених проблем вимагає: особливого ставлення наукового товариства і органів управління наукою та звернення до методів аналізу оцінки наукових досягнень. У подальших міркуваннях автор використовує неактивні засоби висловлювання: «звернемо увагу», «спробуємо виділити» тощо.

Проте, монотонність в аргументаціях не характерна для мови С.У. Гончаренка. Його мовна особливість володіє екстравертивним налаштуванням. Для динамізму, емоційності, сугестії мовлення автор майстерно використовує засоби риторичного заперечення за допомогою приставок «ні» та «без». «Наукової школи не може бути без учителя, без учнів, без предметного змісту спільної діяльності... Природа науки не терпить редуплікації, відтворення стандартних продуктів, винайдення винайденого. Тому функція навчання невіддільно з'єднана в науковій школі з пошуком нових підходів. У цьому розумінні кожна наукова школа унікальна»¹¹. «Наукові школи не можуть бути запрограмованими ззовні, створеними адміністративним шляхом. Тому ні зовнішнім інстанціям, ані самому керівнику не слід визначати заздалегідь конкретний шлях розв'язання співробітником проблеми дослідження»¹².

Після категоричних заперечень, автор пропонує власну позицію, яка ґрунтується на життєвому досвіді. Для підкреслення своєї впевненості та

⁸ Гончаренко С. У. Наукові школи в педагогіці. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2013. Вип. 6. С. 7-28. <http://lib.iitta.gov.ua/106785>

⁹ Там само, С. 11.

¹⁰ Там само, С. 8.

¹¹ Там само, С. 9.

¹² Там само.

переконаності, С.У. Гончаренко використовує різноманітні активні модальні дієслова. «Керівник наукової школи має бути вільним від уявлення, що лише відомі йому експериментальні або теоретичні методи є вірними й доцільними. Якщо ідеї і пропозиції співробітників базуються на солідній природничо-науковій або технологічній основі, то має бути дозволено досліджувати їх доти, поки матеріальні витрати і витрати часу перебувають у розумному співвідношенні з успіхами в науковому пізнанні». «Будь-який справжній учений радий тому, що його послідовники, продовжуючи напрям його ідей і праць, підуть далі, перевершать його, створять щось нове...». Учитель наукової школи «повинен бути прогресивним... і не гальмувати розвиток інших, справді наукових напрямів... він повинен перебувати на магістральній лінії розвитку наукового знання...»¹³.

На основі психолінгвістичних підходів дослідимо зв'язок глибинних концептуальних структур у свідомості С.У. Гончаренка за допомогою методу мовних асоціацій¹⁴. Асоціативні образи формують своєрідну «матрицю», яка відображає світогляд особистості та наповнює життєвим досвідом. С.У. Гончаренко асоціює «інноваційний процес в системі освіти» зі словами: необоротні деструктивні зміни, багатоваріантність, відсутність стабільності та стійкості, здатність до прогностичного погляду, вироблення нових стилів і нових форм поведінки¹⁵. «Хибна наукова думка» в автора асоціюється зі словами: кількісний показник, кількісний пріоритет, відсутність інтегрованих метрик, формалізм, відомчий апаратизм, абсолютизація чиновників, голе адміністрування.

Мовна особистість С.У. Гончаренка самобутньо розкривається в процесі міркування про предмет дослідження. Структура тексту переплетена висловами з особистим ставленням автора: «Що є більш цінним? особливо стурбований... на нашу думку..., на наш погляд..., Який же висновок можна зробити зі сказаного...». Мова автора захоплює своєю оригінальністю, емоційністю, життєвим забарвленням, глибоким проникненням у сутність досліджуваних явищ.

Семен Устимович Гончаренко дотримувався лаконічного стилю спілкування. Для нього було притаманне уміння знайти та тактовно продемонструвати основне, глибинне, виявити ґрунтовне серед звичайного. Він був правдивим академічним Мислителем – доброзичливим, дещо задиркуватим, часто іронічним і завжди цікавим. Життєва позиція С.У. Гончаренка була спрямована не лише на розвиток наукових досягнень, але і на формування національної еліти з позиції власної гідності та природньої самоідентичності.

---

¹³ Гончаренко С. У. Наукові школи в педагогіці. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2013. Вип. 6. С. 10. <http://lib.iitta.gov.ua/106785>

¹⁴ Мартінек С.В. Український асоціативний словник: У 2 т. Т. 1. Від стимулу до реакції. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 351 с.

¹⁵ Гончаренко С. У. Наукові школи в педагогіці. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2013. Вип. 6. С. 10. <http://lib.iitta.gov.ua/106785>

Його позиція як Мислителя, Учителя, Громадянина була надзвичайно виразною та витонченою. В ній проявлявся великий життєвий досвід і самоіронія. Вже відчуваючи проблеми зі своїм здоров'ям, він вказує, що «повинен зберігатися зв'язок між ідеями засновників наукових шкіл, що вже перейшли в інший світ, і їхніми учнями. У даному випадку питання про особисті контакти переходить у сферу виключно індивідуальних відчуттів духовного зв'язку»¹⁶.

Отже, навіть часткове дослідження мовної особистості С.У. Гончаренка засвідчує його рівень інтелектуального, емоційного, волевого та культурного потенціалу особистості. Пізнання мовної особистості Семена Устимовича невичерпне та потребує залучення інтегративних методик дослідження для об'ємного наукового матеріалу.

---

¹⁶ Гончаренко С. У. Наукові школи в педагогіці. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2013. Вип. 6. С. 10. <http://lib.iitta.gov.ua/106785>

Світлана Зінченко,
м. Київ, Україна
zn_sv@ukr.net

ДЯКУЮ ДОЛІ ЗА ЗНАЙОМСТВО І СПІЛКУВАННЯ З СЕМЕНОМ УСТИМОВИЧЕМ

*А й правда, крилатим ґрунту не треба.
Землі немає, то буде небо.
Людина нібито не літає...
А крила має. А крила має!*

Ліна Костенко

Дякую завжди Долі, яка упродовж життя дарує мені знайомство з великими Людьми. Такою Людиною був Семен Устимович Гончаренко.

У 2003 році я почала працювати над дисертаційним дослідженням. Перед затвердженням теми дисертації мені порадили звернутися за консультацією до Семена Устимовича. Це була людина всебічних знань. Він завжди був «у курсі» усіх наукових пошуків. Він міг настільки зацікавити, що виникало бажання дійсно «покопатися» в сутності тієї чи іншої наукової проблеми. Ми довго дискутували. Це перше знайомство було для мене корисним, оскільки актуалізувало «наукову зацікавленість». Тоді я ще не знала, що з часом мені випаде честь працювати з Семеном Устимовичем в одному відділі, знаменитим дидактом, науковцем, який вболівав за гуманізацію та гуманітаризацію освіти.

У 2005 році я прийшла на роботу в нашій рідний інститут. Незабаром мені та ще кільком колегам було призначено проходження атестації. Головою атестаційної комісії був Семен Устимович. Він не був байдужим науковцем. З кожним поспілкувався, кожному задав питання, щоб допомогти обрати правильний науковий шлях. Тоді мені здавалося, що це «суворий» науковець, але, коли я почала працювати у відділі, співробітником якого був Семен Устимович, я зрозуміла, що він дуже ЛАГІДНИЙ, ДОБРИЙ, ЛЮДЯНИЙ. Співробітників нашого відділу він сприймав як близьких і рідних людей. Ділився з нами науковими проблемами, деякі наукові розвідки аналізував з гумором. Також досить часто розповідав про події в Україні. При цьому теж не обходилося без гумору, коли згадував діяльність деяких політичних осіб.

На роботу Семен Устимович приходив самим першим. Зранку в його кабінеті традиційно пахло смачною кавою. О пів на дев'яту двері його кабінету вже були відчинені навстіж і не закривалися упродовж дня. Кожен працівник Інституту міг зайти в будь-який час до кабінету Семена Устимовича, поспілкуватися з ним, порадитися з того чи іншого питання. Він був для всіх «відкритою» людиною.

Коли Семену Устимовичу потрібно було відксерити для роботи якісь матеріали, він заходив у відділ і сором'язливо запитував: «Чи не могли б ви ці листки сфотографувати?». Це ще раз і ще раз свідчило про його особливий підхід до усіх речей, що його оточували, до усіх подій, які відбувалися навколо нього.

Дисертаційні дослідження Семен Устимович рецензував прискіпливо. По кожному розділу давав багато зауважень і порад. Проте, щоб підбадьорити здобувача з приводу того, що будь-який матеріал можна доопрацювати, завжди закінчував свій виступ фразою: «Може бути». Адже Семен Устимович неодноразово наголошував на необхідності дотримання наукової етики та етичного кодексу вченого.

Великою вдачею для нас усіх був вихід з друку нової редакції педагогічного словника, автор якого – Семен Устимович. Багато хто з нас отримав такий словник у подарунок з побажаннями й автографом Семена Устимовича, ніби благословіння на подальшу працю на науковій ниві.

Та окремо хочеться згадати про Семена Устимовича як талановитого фізика. Ми вчилися за його підручниками у школі. Але й сьогодні школярі користуються цими книжками, і не тільки в Україні, але й за кордоном. Його підручники з фізики чіткі та зрозумілі. Тому вони представлені в широкому доступі в інтернеті. Адже такий предмет як фізика містить в собі багато складного матеріалу, що насичений різними законами та формулами. І для того, щоб все це опанувати, учням раніше необхідно було багато часу і сил. На сьогоднішній день цей процес можна спростити, якщо використовувати якісний підручник, який містить в собі багато основного матеріалу та пояснень. Слід додати, що ним написано книги для читання з фізики, з методики викладання фізики, цікавої фізики, а також численні збірники олімпіадних задач з фізики.

Семен Устимович – не тільки Людина з великої літери, не тільки видатний фізик і науковець, але й справжній сім'янин. Він завжди дбав про родину, допомагав своєму синові, онукам. Переживав за них.

Ми сумуємо за Семеном Устимовичем, постійно згадуємо його. Нам дуже не вистачає того ТЕПЛА, яке зникло, коли Семен Устимович пішов з життя.

Василь Кизенко,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна
nauk_org_undip@ukr.net

ЗНАКОВА РОЛЬ С.У. ГОНЧАРЕНКА В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ: СЛОВО ПРО ВЧЕНОГО

Для більш глибокого розуміння феномену вітчизняної педагогіки варто пам'ятати про добropорядних учених, серед яких свою знакову роль утвердив С.У. Гончаренко.

В особі Семена Устимовича, інтелектуала й інтелігента, першого академіка-секретаря Відділення загальної середньої освіти АПН України (1992 – 1997 рр.), фахівця у галузі загальної педагогіки, дидактики і методики навчання фізики, дуже вдало поєднувався талант ученого й організатора педагогічної науки.

Під час першої зустрічі з Семеном Устимовичем я, звичайний вчитель хімії і біології, а ще – позаштатний кореспондент лабораторії методики біології і хімії, збагнув, що це виняткова особистість, яка вміє утішатись успіхами людей, що поруч із нею, і все робить для того, щоб надихати інших до творчої праці й корисних дій.

Сказане прямо стосується професійного спілкування С.У. Гончаренка зі своїми колегами. Насамперед відзначимо, що воно було вкрай доброзичливим, зумовленим людською приязню, а не неволею. Учений цінував досвід фахового спілкування, не виявляв байдужість, безсторонність до професійних вартостей співробітників, стояв на варті добрих стосунків, не важив на честь іншого. У добромu разі не нав'язував свою волю та не надуживав вірою людей зі свого оточення. Водночас почувався на силу, щоб шанувати національні й громадянські цінності інших людей.

Беремо на зразок моральні риси С.У. Гончаренка. Виявлялися вони в тому, що вчений постійно допомагав іншим долати життєві й професійні труднощі, повсякденно підставляв плече, психологічно підтримував, навіть коли йому самому бувало важко. Тут конче треба стати на бік моїх колег, що моральні принципи (гуманізм, оптимізм, альтруїзм й ін.) та моральні якості (щирість, чесність, повага, чуйність, співчуття) були центроотяжною і рушійною силою вченого, нормою його людського буття.

Акцентую увагу на тому, що Семен Устимович передавав свої знання і наукові ідеї докторантам і аспірантам. На моє переконання, довкола вченого завжди панувала гуманна, творча атмосфера. Тим-то ця високошанована людина, яка була відкрита для колег і друзів, зажила поваги і пошани до себе і своїх соціально-моральних цінностей у науково мислячої молоді.

Треба сказати, що Семен Устимович Гончаренко відіграв винятково важливу роль у моєму науково-педагогічному зростанні. Наукові консультації і

просто людська увага старшого товариша допомогли мені успішно захистити кандидатську дисертацію. Пам'ятаю його поради як наукового консультанта з питань написання докторської дисертації. На жаль, так трапилося, що в С.У. Гончаренка я був останнім докторантом.

Безперечно, Семен Устимович Гончаренко як перший академік-секретар Відділення загальної середньої освіти АПН України сприяв осучасненню дослідницької тематики Інституту педагогіки АПН України. Зауважимо, що на нинішньому етапі становлення і розвитку української освіти вкрай актуальна проблема інтеграції шкільного навчання. Численні публікації С.У. Гончаренка свідчать про його безпосередню причетність до розбудови й оновлення вітчизняної освіти в цьому напрямі. Так, із затвердженням Державної національної програми «Освіта: Україна ХХІ століття» (1994 р.) побачила світ науково-педагогічна стаття вченого (у співавторстві з Ю.І. Мальованим) «Інтегроване навчання. За і проти».

Як і більшість передових учених, С.У. Гончаренко усвідомлював, у чому полягають завдання розвитку модерної української педагогіки. Отож, у науковій розвідці «Інтегроване навчання. За і проти» аргументовано обґрунтовується думка про потребу нівелювати негативний вплив предметного навчання на цілісність знань, вивчати деякі питання на «інтегральних заняттях», синтезувати матеріал із різних галузей знань в окремі інтегровані теми тощо.

Відрадним явищем в українській педагогіці стало посилення уваги до питань гуманізації і гуманітаризації вітчизняної освіти. Дослідження наукового доробку С.У. Гончаренка стають нам за підставу до твердження, що вчений актуалізував теоретико-методологічну проблему гуманізації і гуманітаризації освіти. Полягала вона в тому, щоб не протиставляти гуманітарні й природничо-наукові знання, не поліпшувати гуманітарну освіту молоді завдяки погіршенню природничо-наукової (і навпаки). Можемо констатувати, що С.У. Гончаренко стояв на науково виваженій позиції щодо докорінної перебудови шкільної освіти на засадах її гуманізації (формування відносин співробітництва між учасниками педагогічного процесу, виховання у них морально-емоційної культури взаємовідносин, формування в учнів емоційно-ціннісного досвіду розуміння людини тощо) і гуманітаризації (орієнтація освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу, формування у молоді гуманітарного й системного мислення, подолання утилітарно-економічного, технократичного підходу до освіти як системи підготовки кадрів і робочої сили й ін.).

Важливого значення набуває те, що нове бачення українським ученим науково-теоретичних, науково-педагогічних й освітніх завдань узгоджується з сучасними філософськими ідеями у педагогіці. На доказ цього згадаймо тезу українського філософа Дійсного члена (академіка) НАН України Мирослава Володимировича Поповича, що наука про природу описує і пояснює Всесвіт, тоді як гуманітарні науки говорять не про світ, яким він є, а про світ, яким він має бути.

Вважаємо за доцільне зазначити, що С.У. Гончаренко щораз більше розширював науково-педагогічний дискурс із проблеми гуманізації і гуманітаризації вітчизняної освіти. У цьому контексті особливо важливого значення набуває прикметна ознака сучасності – гуманітарний поворот в українській педагогіці, до здійснення якого доклав багато зусиль Дійсний член (академік) НАПН України Семен Устимович Гончаренко.

Насамкінець наголосимо, що С.У. Гончаренко виступав проти творення примітивного образу молодого українця, проти спрощення його національних ідеалів та формування «ринкоморфної» соціально-культурної реальності майбутніх громадян України. І, звісно, в умовах неусталеності соціально-моральних цінностей вчений-педагог підносив науково-освітню культуру навчальних закладів та досяг у цій царині незаперечного успіху.

Ера Ковальчук,
Київський професійно-педагогічний коледж
імені Антона Макаренка,
м. Київ, Україна

ВЧЕНИЙ-ЕНЦИКЛОПЕДИСТ

Семен Устимович Гончаренко належав до корифеїв педагогічної науки – педагог-практик, педагог-теоретик, філософ, Академік. Свій шлях в освіті він розпочав з філософського факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка. Та за сімейними обставинами продовжив освіту в Кіровоградському педагогічному інституті на фізико-математичному факультеті, працював в школі, викладав фізику, далі закінчив аспірантуру науково-дослідного інституту педагогіки України.

Філософією освіти пронизані всі праці Семена Устимовича. В «Українському педагогічному словнику» є визначення поняття «філософія освіти», що відтворює повністю особистість автора: «... галузь педагогічних знань яка використовує підходи й знання методології, філософії, аксіології, історії, культурології для осмислення практичних основ освіти»¹.

Глибина його досліджень просто вражає. Визначення поняття «інтелект» – це повністю про нього². Розумові здібності Семена Устимовича, як і пам'ять, були безмежними.

Я знала Семена Устимовича з 1963 р., коли ми працювали в Інституті педагогіки у відділі методики викладання фізики. Він саме працював над підручниками з фізики, якими згодом користувались у школах як України, так і Польщі, Чехословаччини, Болгарії. Його запрошували в ці країни з лекціями.

З притаманним йому гумором, пам'ятаю, якось сказав після чергового відрядження «а все-таки приємно бачити свій підручник на кожному столі на уроці», які він відвідував.

Щодо інтелекту. Крім рідної фізики, методики її викладання і всього, що стосувалось цієї дисципліни – «Цікава фізика», «Збірник конкурсних задач з фізики» (адже він постійно був головою фізичних олімпіад) Семен Устимович любив і знав класичну й сучасну літературу, національну й зарубіжну, музику, театр, естраду і т. д. Десь у 90-х роках ми виїхали у відрядження до Чернівців на виїзне засідання відділу. Нас було приблизно 12 осіб. Зібрались вечеряти в одному купе й почали потихеньку співати. Була з нами й наша дорога Олена Степанівна Дубинчук, яка любила співи й сама гарно співала, Семен Устимович, Розенберг Н.М., Гершунський Б.С. на жаль нині покійні.

¹ Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. С. 346.

² Там само, С. 146.

Ми заспівали одну з пісень із репертуару Нані Брегвадзе. Треба було бачити сяючі очі Семена Устимовича при цьому. Він любив цю пісню й попросив нас заспівати ще раз.

Семен Устимович неймовірно багато читав. Майже щодня наші бібліотекарі приносили йому нові надходження і він перший все перечитував, переглядав, в тому числі і «товсті» журнали, а їх тоді випускали багато. Говорив нам, молодим: «Читайте розумних людей, там все написано».

Любив і знав поезію. А це ж були 60-ті роки (шестидесятники). Семен Устимович працював, не піднімаючи голови. І, бувало, коли ми були вдвох в кімнаті, раптом, не повертаючись, В. Симоненка або інших поетів. Якось я спостерігала його в театрі імені Лесі Українки. Він був з дружиною, місця в партері, ми сиділи десь вище. Антракт. Люди виходять, зал напів пустий, а Семен Устимович і там, не гаючи ні хвилини, щось читає.

Працездатність була надзвичайна. Працював він майже до останнього дня свого життя, щоденно, зберігаючи ясність розуму й, звичайно, почуття гумору.

Крім того, Семен Устимович дуже любив шахи. ... В Інституті в обідню перерву ... відбувались шахові турніри. Пізніше до них приєднався й Б.С. Гершунський. Рівних С.У. Гончаренку майже не було й тут. Крім того, Семен Устимович листувався з багатьма зарубіжними шахістами. Приходили відкриті листівки-відповіді з розв'язаними шаховими задачами. Між іншим, я з цього листування теж мала зиск. В той час я займалася філателією і марки з цих листівок поповнювали мою колекцію. Семен Устимович люб'язно мені їх передавав.

Як уважно, ретельно доброзичливо і дбайливо Семен Устимович ставився до рецензування дисертацій, опонування. Це просто дар науковця. Він умів привернути увагу навіть до дрібних недоречностей, міг порадити, як позбавитися недоліків у роботі, та виступити на захисті так, що ми, співробітники, завжди намагалися бути присутніми не тільки на захистах, а й на його виступах на різних наукових зібраннях. І це Семен Устимович здійснював в умовах колосального навантаження з наукової роботи.

Семен Устимович ніколи не зраджував українську мову. Розмовляв нею, як дихав, завжди в усі часи.

У кожного з нас Семен Устимович був свій. Згадувати можна безкінечно із різних аспектів. Його працями з методології педагогічних досліджень користуються й досі науковці й студенти – майбутні педагоги, не залежно від спеціальності.

Хочу наголосити на унікальності його «Українського педагогічного словника», перше видання якого вийшло в 1998 р., а пізніше перевидано в 2-х томах. Над такого роду енциклопедичними виданнями працюють цілі наукові

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

колективи, а Семен Устимович підняв сам таку глибу. Який же треба мати розум, кругозір, інтелект й та ін.?

Пишу і мене переповнюють емоції. Може, мої спогади комусь здадуться позбавленими наукового змісту. Та я згадую нашого Вченого як феноменальне явище.

На жаль, ідуть від нас енциклопедично освічені вчені – педагоги.

Щиро раджу майбутнім молодим науковцям: читайте роботи С.У. Гончарека, О.С. Дубінчук, І.А. Зязюна та інших класиків нашої педагогічної науки, вони завжди актуальні. Час плине стрімко, здається, ще зовсім недавно ми спілкувалися з ними, наповнювались їхньою науковою одержимістю, глибиною, інтелектом і, звичайно, українським гумором.

Україні є ким пишатися і на кого рівнятися. Це люди – самородки, сільські діти, які мали надзвичайний потяг до пізнання взагалі й до конкретних галузей наук, зокрема педагогічної.

Ольга Кутова,
м. Київ, Україна
pedagogik@i.ua

ПАМ'ЯТІ СЕМЕНА УСТИМОВИЧА ГОНЧАРЕНКА ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

Семен Устимович Гончаренко був головним науковим співробітником відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, доктором педагогічних наук, професором, дійсним членом НАПН України, заслуженим діячем науки і техніки України. Його концепції, монографії, словники, довідники, підручники, навчальні й методичні посібники, автореферати дисертацій, тези доповідей і повідомлень, статті, вміщені в наукових збірниках, матеріалах наукових конференцій, публікації у фахових періодичних виданнях. Своє життя присвятив розвитку і утвердженню педагогічних знань. Оскільки, як писав С.У. Гончаренко «педагогіка – наука про суть розвитку і формування людської особистості і опрацювання на цій основі теорії і методики виховання і навчання як спеціально організованого процесу»¹.

Професійно зростав Семен Устимович від учителя сільської школи на Кіровоградщині до академіка Академії педагогічних наук України. Вагомим є внесок ученого в створення педагогічних концепцій, стандартів, в розробку проблеми гуманізації та гуманітаризації освіти, змісту освіти, інтегративних процесів у навчанні. Більше двох десятків навчально-методичних посібників С.У. Гончаренка неодноразово видавали за кордоном у Варшаві, Будапешті, Софії, Каунасі та ін. Ідеї та концепції, викладені в працях Семена Гончаренка, обґрунтовували дидактичну систему природничо-наукової картини світу школярів. Основні дидактичні принципи Великого академіка (науковість навчання, виховуючий характер навчання, наочність навчання, свідомість і активність у навчанні, доступність навчання, індивідуальний підхід до учнів) і на цей час визначають зміст, організаційні форми й методи навчально-виховної роботи школи².

Академік брав активну участь у реформуванні середньої школи, в опрацюванні проекту «Закону про освіту», створив концепцію середньої загальноосвітньої школи України, працював над виробленням нових підходів до вивчення сучасної фізики та розбудови національної школи. Семен Устимович вважав, що фізика є одним з основних природничо-наукових навчальних предметів загальноосвітньої середньої школи³. Навіть кандидатську дисертацію захистив з проблем методики навчання фізики (1961 р.). Він створив перше покоління вітчизняних підручників з фізики для 9-11 класів, серію науково-

¹ Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2, допов. й випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. С. 345.

² Там само, с. 122.

³ Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2, допов. й випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. С. 477.

популярних книжок для школярів з фізики і техніки («Книжка для читання з фізики: теплові явища, книжка для читання з фізики: електромагнітні явища»; «Конкурсні задачі з фізики, Фізика: методи розв'язування задач», «Фізика: пробний навчальний посібник для шкіл III ступеня, гімназій і класів гуманітарного профілю. 10 клас», «Фізика: основні закони і формули», «Фізика: довідкові матеріали для абітурієнтів», «Фізика: пробное учебное пособие для лицеев и классов естественно-научного профиля. 10 кл.», «Фізика: Всеукраїнські олімпіади: завдання та їх розв'язування», «Фізика. Механіка: робочий зошит учня: 9 клас», «Природознавство» та багато інших підручників, з робочих зошитів для учнів середньої загальноосвітньої школи, гімназій та класів гуманітарного профілю). Ці праці, надруковані як українською, російською мовами так, і за кордоном. Упродовж багатьох років С.У. Гончаренко був головою Всеукраїнської олімпіади з фізики, де з нетерпінням його чекали як вчителі, так і учні. Наукові інтереси його охоплювали широке коло проблем – від методології педагогіки до популяризації наукових знань серед учнівської молоді й допитливих читачів старшого віку.

Останнім часом Семен Устимович успішно досліджував методологічні проблеми педагогіки, формував методологічну культуру педагога. Академік С.У. Гончаренко особливу увагу приділяв важливій проблемі сьогодення – формуванню особистості учня чи студента. Його цікавила сучасна педагогічна теорія і практика, в якій «ідеї гуманітарної педагогіки не втілюються в життя, а йдуть всупереч нинішній соціальній ситуації в державі», турбувався за низький рівень шкільної освіти, коли всі її завдання «зводяться до накачування молодого покоління інформацією і до вироблення навичок, які забезпечують діловий успіх»⁴. Він закликав вчителів звернути увагу на якість знань, а не на об'єм інформації, що вкладається в «голову учнів», відійти від «консерватизму педагогічної практики». Семен Устимович намагався, щоб філософсько-методологічні засади сучасної гуманітарної думки по-справжньому впливали «на практику навчання і виховання молоді й дорослих»⁵.

Для більш повного розуміння вчення видатного педагога варто нагадати, що у роботі з педагогами він закликав «такого ставлення до дитини, яке ідеалізує в ній справжню людину. З образом людини обов'язково пов'язане визнання її особистості і недоторканості. За такої виховної позиції виключаються образи і пригнічення особистості. Виховна дія визнання особистості не сумісна з намаганням впливати на вихованця, орієнтуючись на своє власне задоволення і зручність. Виховна дія, що орієнтується на особистісну гідність вихованця, повністю розрахована на його моральний розвиток»⁶.

Цілком логічно, зауважує вчений, що у виховному процесі повинно бути дозованим кількість моральних приписів. Звертаючись до педагогів він

⁴ Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ – Вінниця : ТОВ Планер, 2010. С. 25.

⁵ Там само, С. 25.

⁶ Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне: Волинські обереги, 2012. С. 87.

наголошує: «створюйте лише небагато вимог, але слідкуйте, щоб вони виконувалися. Після оволодіння і закріплення тієї чи іншої вимоги у моральній поведінці вихованця можна давати нову вимогу»⁷. Цінною є порада вчителям щодо осудження вчинків вихованця. «Осуджуй вчинок, але заохочуй особистість» – так може бути сформульовано найважливіше ставлення до вихованця. У певних випадках краще сказати: «Ти мерзенно вчинив» або «Ти мерзенно поводишся», але не «Ти мерзенна людина». Навпаки, необхідно дати зрозуміти винуватцеві, що його вчинки не гідні того, чим він є насправді, чи хоча б того, чим він може стати, тих добрих потенцій, які він поки що гамає в собі⁸. Він навчав молодих вчителів, викладачів тому, що педагогіка – це «особливий вид діяльності. Ця діяльність – цілеспрямована, тому що педагог не може не ставити перед собою мету: навчити чомусь, виховати певні якості особистості (гуманність, моральність, здатність до творчості, патріотизм тощо). Коли він йде в школу чи університет і потім входить в клас чи аудиторію, він думає про те, з якою метою він це робить. Це не прогулянка, а робота»⁹. В «Українському енциклопедичному словнику» він великої уваги надає таким поняттям як: естетика, естетика поведінки, естетичне виховання, естетичні почуття, етика, етикет, етичні бесіди в школі, в якому дає чітке визначення естетики, як філософської науки про почуття людини, їх становлення, розвиток і вияв у різних сферах людської життєдіяльності¹⁰. Недарма, характеризуючи принцип створення умов для навчання, він наголошує на важливості цих дефініцій у педагогіці «навчально-виховний процес залежить від наявності щонайменше чотирьох основних груп умов: навчально-матеріальних, шкільно-гігієнічних, морально-психологічних і естетичних» і продовжує «прямим обов'язком учителів є створення в ході навчання сприятливих морально-психологічних умов згідно з вимогами педагогічної етики»¹¹. Виступаючи за тісний зв'язок навчання і виховання Семен Устимович до першої групи принципів відносить «принцип естетизації всього дитячого життя, передусім навчання і виховання, реалізація цього принципу, наголошує він, дає можливість розвинути у вихованців високий художньо-естетичний смак, дати їм можливість пізнати справжню красу громадських естетичних ідеалів»¹². Знаючи з практики як позитивні почуття впливають на розвиток дитини, до другої групи принципів відносить «принцип опори на позитивне в людині, на сильні сторони її особистості». Дійсно, для учня важливо як вчитель до нього звернувся,

⁷ Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне: Волинські обереги, 2012. С. 88.

⁸ Там само, с. 89.

⁹ Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ; Вінниця: ТОВ Планер, 2010. С. 25.

¹⁰ Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2, допов. й випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. С. 160-161.

¹¹ Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С.У. Гончаренко. Рівне: Волинські обереги, 2012. С. 113.

¹² Там само, с. 173.

як оцінив та висловив своє заохочення чи покарання. Тому виховання громадянськості для вченого було понад усе.

Семен Устимович надавав слушні поради вчителям, викладачам, вихователям, наголошуючи на міцних знаннях педагогічної теорії і практики. «Педагогічні закони й закономірності не містять прямих вказівок і рекомендацій, як діяти в конкретних педагогічних ситуаціях, а є теоретичною базою для розробки й обґрунтування способів дій і поведінки учня чи студента на рівні принципів, правил, вимог, традицій. Педагогічні закони і закономірності служать базою виникнення і розвитку педагогічних ідей, націлених на вдосконалення освіти. Передусім мова йде про ідею націленості навчання і виховання на всебічний розвиток особистості, духовно багатой, індивідуально своєрідної, гармонійної, здатної до творчої праці на благо суспільства¹³. Виховний процес можна підняти до мистецтва лише тоді, коли вчитель творчо і природно буде застосовувати у своїй діяльності знання законів і правил педагогічної і психологічної науки, що тісно переплітається із вченням відомого академіка сучасності І.А. Зязюна про педагогічну майстерність вчителя, викладача.

Молодих науковців С.У. Гончаренко переконував, що розв'язуючи пізнавальні завдання в ході педагогічного дослідження, на першому місці необхідно ставити «завдання виявлення об'єктивних закономірностей освітнього процесу. Необхідність їх виявлення обумовлена тим, що не досить лише описати те, що відбувається в школах та інших освітніх установах. Важливо знайти глибинні основи педагогічної діяльності, розкрити закономірності, які діють в ній»¹⁴.

Його активна діяльність тісно пов'язана з пошуками і науковою творчістю у фундаментальній науці: написано методичні посібники, підручники, словники, статті; підготовлені і видані добре відомі методистам і фахівцям в галузі педагогіки його праці: «Методика як наука», «Наука і навчальний предмет», «Фундаменталізація освіти як дидактичний принцип», «Педагогічні дослідження», «Педагогічні закони, закономірності, принципи». Ми, науковці, запам'ятаємо Семена Устимовича як мудрого порадника, вчителя, вченого.

---

¹³ Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне: Волинські обереги, 2012. С. 21.

¹⁴ Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ; Вінниця: ТОВ Планер, 2010. С. 26.

Алла Самко,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України,
м. Київ, Україна
alla-samko@ukr.net

СЕМЕН УСТИМОВИЧ ГОНЧАРЕНКО – АКАДЕМІК МУДРОСТІ ТА ЛЮДЯНОСТІ

*«Умирають майстри,
залишаючи спогад, як рану.
В барельєфах печалі уже
їм спинилася мить...»*

Ліна Костенко

Минуло вже понад чотири роки, як Семен Устимович Гончаренко пішов з життя, пішов у свої, відомі лише Господу Богу мандри. Час, який пройшов від цієї скорботної дати, не загоїв болю в душах рідних і близьких людей, його друзів та колег, радше, навпаки, загострив відчуття і розуміння втрати. У пам'яті тих, хто мав щастя працювати поруч з ним, вчитися у нього та просто щодня спілкуватися, слухати його глибокі наукові думки й прості дотепні жарти, назавжди залишиться ця велика Людина, велич якої передусім у її людяності, порядності, простоті, фантастичній енциклопедичній освіченості.

Проте відсутність фізична, не означає відсутність духовну. Сьогодні ми згадуємо Вченого, творчий доробок якого – багатий і різноплановий, а його неймовірна працездатність – вражає. Семен Устимович Гончаренко віддав науковій і педагогічній роботі понад 50 років, написавши за цей час понад 500 наукових праць, серед них: фундаментальні монографії, підручники, посібники, навчально-методичні видання з фізики, словники, аналітичні та комплексні дослідження окремих галузей педагогіки, статті, замітки, огляди тощо.

Досягнення С.У. Гончаренка красномовно свідчать про вагомий внесок вченого в розвиток вітчизняної науки, про його велику науково-популяризаторську роботу та педагогічну діяльність. Автор першого покоління національних підручників з фізики (до речі, перекладені п'ятьма мовами), у яких найсуттєвішим – було прагнення до простоти та доступності. Велике мистецтво полягає у тому, щоб розповісти про складні явища і процеси простими словами, щоб розкрити суть складного явища, не затьмаривши її непотрібними подробицями та другорядними деталями. Семен Устимович досконало володів цим мистецтвом. Завдяки його таланту як фізика і педагога, складне ставало простим, заплутане – послідовним і логічним, а незрозуміле – доступним. Академік С.У. Гончаренко виявився справжнім майстром популяризації наукових знань: він створив цілу бібліотечку

науково-популярних книжок для школярів з фізики й техніки. Ці книги разом з його класичними збірниками фізичних задач зробили фізику предметом захоплення сотень молодих людей.

Згадуючи Семена Устимовича, доречно нагадати про окремі епізоди, що ілюструють його наукову принциповість, доброзичливість, дивовижну працездатність, пристрасну закоханість у науку.

Семен Устимович був людиною обдарованою, творчою, надзвичайно талановитою, з глибокими знаннями, потужним науковим мисленням та сучасним світоглядом. У людей, які співпрацювали з ним, завжди викликав захоплення його рідкісний талант бачити проблему під різними кутами. Природа обдарувала Семена Устимовича багатим внутрішнім світом і неабиякою енергією. Усього в житті він досяг завдяки своїй сумлінній праці.

Про закоханість у науку Семена Устимовича згадують усі його друзі, колеги та учні. Компетентність, життєва мудрість і стійкість поглядів створили йому заслужений авторитет і повагу. Усі, кому впродовж багатьох років доводилося працювати пліч-о-пліч з ним, завжди згадують моменти як наукового, так і просто людського спілкування. Багатогранність поглядів та вміння завжди бути впевненим у своїх діях служили прикладом для наслідування.

Академік С.У. Гончаренко був не тільки знаним і блискучим науковцем, якому притаманне постійне прагнення до самовдосконалення та творчо-пошуковий неспокій, а й мудрим науковим керівником. Він був людиною світлого розуму, неординарної думки, цілим всесвітом для своїх учнів. Семен Устимович створив потужну наукову школу – під керівництвом вченого захищено понад 31 докторських та 55 кандидатських дисертацій. Провідною ознакою наукової школи С.У. Гончаренка є багатогранність проблематики досліджень його учнів, а саме: дидактика загальноосвітньої та вищої школи; особливості використання наочності в навчанні; управлінська діяльність в загальноосвітніх навчально-виховних закладах; формування пізнавальної активності; особливості професійної підготовки педагогічних кадрів. Тепер його учні успішно працюють у школах і вузах України вчителями і викладачами, директорами шкіл, ректорами і деканами, вченими і державними керівниками всіх рівнів.

Семен Устимович Гончаренко був знаковою постаттю. Учням науково-педагогічної школи академіка Семена Устимовича Гончаренка, науковцям, колегам надзвичайно пощастило бути поряд з ним, спілкуватися, радитися, просто бачити й слухати цю надзвичайну, самодостатню Людину, з позитивною аурую, для якої – творити добро, допомагати – це спосіб мислення та спосіб життя, а не просто загальні банальні фрази. Зустріч з такими людьми, як Семен Устимович для нас є справжнім дарунком долі. І не має значення, скільки вона триває – кілька десятиліть, років, місяців, днів, миттєвостей... Ми маємо дякувати долі за те, що ця зустріч відбулася.

У моєму випадку зустріч із Семеном Устимовичем Гончаренко відбулася, коли я прийшла працювати лаборантом у відділ андрагогіки Інституту педагогічної

освіти і освіти дорослих НАПН України. Я знала Семена Устимовича не дуже довго, трохи більше року. Працюючи лаборантом, допомагала Семену Устимовичу готувати статті до друку, набирала їх на комп'ютері, на його прохання робила ксерокопії, виконувала й інші його доручення-прохання.

Так склалося, що зараз я працюю над дисертаційним дослідженням науково-педагогічної спадщини Семена Устимовича Гончаренка. І це накладає велику відповідальність та додаткові зобов'язання на те, що буде сказано і написано про цю видатну Людину, Педагога, Вченого. Писати про тих, хто для нас є неповторною особистістю, яка вже завершила свій земний шлях, непросто...

У нас, у відділі андрагогіки, всі глибоко поважали, любили і цінували Семена Устимовича за його скромність, щирість, доброзичливість, особливу внутрішню інтелігентність, яка неможлива без широкого кругозору, великого внутрішнього досвіду та постійної відкритості новому. Він завжди був у доброму гуморі, всі проблемні питання вирішувались із розумінням і намаганням допомогти. Колеги-науковці завжди радилися з Семеном Устимовичем: він мав свій, оригінальний, гострий погляд на будь-яку проблему та шляхи її вирішення, його думки надзвичайно цінували, у нього була енциклопедична пам'ять. Присутні на засіданнях вченої ради Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, колеги-науковці завжди дивувалися його виступам, ясності, чіткості, лаконічності його думок, глибокому знанню обговорюваних проблем.

Навіть на відпочинку, в неформальній атмосфері, Семен Устимович демонстрував рівень академіка. Як співрозмовник був надзвичайно цікавим, мудрим, добрим, уважним, приємним, відкритим, ділився своїми знаннями і досвідом. Вчений умів вести діалог, не використовував у розмові «штампи» та завчені вислови. Коли Семен Устимович брав слово, то спочатку розповідав дотепну історію, яка водночас була і смішною і повчальною. Почуття гумору у нього було особливе, загострене. А потім обов'язково знаходив особливі, натхненні вітальні слова для винуватця події, що відкривали нові горизонти й окриляли на їх досягнення.

Я пам'ятаю, що робочий кабінет Семена Устимовича завжди був відкритий. І проходячи повз нього, ми бачили схиленого над робочим столом академіка С.У. Гончаренка, який працював. Варто зазначити, що без праці не минала жодна хвилина життя Семена Устимовича, невтомна робота розуму, думки вела його вперед, не даючи зупинитися на досягнутому. Про робочий стіл Семена Устимовича треба сказати окремо. На ньому завжди у «стані легкого робочого безладу» лежали монографії, довідники, збірники наукових праць, дисертації та автореферати, безліч розгорнутих найновіших вітчизняних й зарубіжних наукових журналів. Якщо потрібно було щось терміново знайти, Семен Устимович з легкістю це знаходив, і як він орієнтувався у всьому цьому, це було відомо тільки йому. Варто відмітити, що Семен Устимович міг писати на всьому: на чистих аркушах, чернетках, клаптиках паперу, якщо не було під рукою чистого аркуша,

писав на чернетках між рядками, головне – не загубити думку. Семен Устимович свої статті друкував вдома на друкарській машинці або писав від руки, а потім приносив до нас у відділ, щоб їх набрати на комп'ютері.

Понад усе Семен Устимович любив підручники, журнали з фізики, він стежив за новими досягненнями у цій галузі, як вітчизняними, так і закордонними. І от коли Семен Устимович знаходив для себе щось цікаве, він приходив до нас, у відділ андрагогіки з журналом, щоб зняти копію. Згадую, як до кабінету, посміхаючись, заходить Семен Устимович, тримаючи в руках журнал з фізики і декілька аркушів чистого паперу. «Сфотографуйте, будь-ласка», – звертається він до мене. «Сфотографувати», це у Семена Устимовича означало зняти копію статті з журналу. І дуже часто він заходив до нас, у відділ андрагогіки, відсканувати або зробити копію статті, яка його зацікавила. І що мене дивувало, Семен Устимович завжди приходив зі своїм папером, хоча в цьому не було потреби.

Він стежив не тільки за літературою з фізики, але був також добре знайомий з досягненнями науки в інших галузях, перечитуючи як вітчизняні так і зарубіжні книги та журнали.

Надзвичайно коректним, тактовним був С.У. Гончаренко у стосунках із співробітниками, аспірантами. Семен Устимович відносився до людей з глибокою повагою та щирою доброзичливістю. Адже досягнувши таких кар'єрних злетів, заробивши такий колосальний авторитет своєю науковою діяльністю, він ніколи ні перед ким не виставляв напоказ свої заслуги, завжди спілкувався нарівні зі своїми колегами, аспірантами, оцінюючи співрозмовника не за службовим чи громадським станом, а за людськими та професійними якостями.

Пригадую, як Семен Устимович зайшов спитати про рукопис своєї статті «Наукові школи в педагогіці», який готувався до друку. Це була остання зустріч з ним. І якраз у цей день у відділі крім мене нікого не було. Семен Устимович запитав: «Де народ?» Отримавши відповідь, що всі на загальних зборах, він посміхнувся і пішов. Зайшов до свого кабінету, ще трохи попрацював, потім взяв якісь книги та рукописи і пішов додому, назавжди...

Семен Устимович Гончаренко – особистість незвичайна, цілісна, яскрава, людина думки і справи. Справжній науковець закоханий у свою справу, який сприймав світ не тільки розумом, а й серцем. Його прожиті роки свідчать, що шлях до самоствердження, успіху, щирого шанування колегами пролягав крізь копітку працю та постійне самовдосконалення.

Неможливо забути Семена Устимовича і просто як людину – цікаву, з широким світоглядом, доброго, уважного, чуйного, веселого від природи, який безмежно любив життя. В усіх аспектах своєї діяльності С.У. Гончаренко перш за все – особистість, людина високої культури і духовності. Його життя не обмежувалось науковою та педагогічною діяльністю, він любив співати, тонко відчував і цінував пісню, був добре обізнаний із живописом, його заворожувала

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

поезія, він захоплювався театральним мистецтвом, але більш за все він любив читати книги.

Життєвий і науковий шлях Семена Устимовича Гончаренка – зразок людської добропорядності, чесності та толерантності. Він був наполегливим, принциповим і цілеспрямованим, незважаючи на труднощі, що доводилось долати повсякчас. Семен Устимович високо цінував дар життя й усього себе присвятив самовідданому служінню Науці.

Ми збережемо в душі теплі спогади про спілкування з ним, світлу пам'ять про його чесне, гідно прожите життя. Світла пам'ять про Семена Устимовича, як про неординарну особистість і талановитого вченого, залишиться в серцях його послідовників, колег, учнів, друзів і близьких.

Тетяна Сокол,
Академія праці, соціальних відносин і туризму,
м. Київ, Україна
tgsspectour@gmail.com

**БУДЕМО ПАМ'ЯТАТИ ЗАВЖДИ
(ПРО СЕМЕНА УСТИМОВИЧА ГОНЧАРЕНКА)**

- Шановна, не можна робити посилання на «Виступ С.У. Гончаренка на звітній конференції відділу андрагогіки». Посилання можна робити тільки на друковані або електронні джерела.

- Вибачте. Зараз виправлю.

Викреслюю. А як же жаль це робити. Адже здається, саме ці слова зробили проблему зрозумілішою, стали ключем до розкриття питання, що не давалося раніше. Так, Семена Устимовича весь час хотілося конспектувати, бо ледь не кожне його висловлювання здавалося таким значущим. І не дарма. Кожного разу ідеш повз його кабінет – двері відчинені, голова схилилася над столом, заваленим науковою літературою, періодичними виданнями, якимось виписками – Семен Устимович працює.

Пам'ятаю, Семене Устимовичу, як Ви казали: добре, що за наукові дослідження взялися педагоги – практики, але, натомість, на жаль, бракує у нас значних наукових відкриттів у педагогічній теорії. Знову слушно. Ви завжди були в курсі всіх останніх світових досліджень і теорій, бо для Вас Педагогіка була наукою з великої літери, не сухою догмою, а живим, дихаючим матеріалом.

Ми, аспіранти, особливо Вам вдячні – Ви вміли розтлумачити проблемне питання прозорою й зрозумілою мовою. Досі зберігаю на видному місці Вашу книжку «Педагогічні дослідження. Методичні поради молодим науковцям» з Вашим автографом. Пам'ятаю, як я раділа, коли змогла застосувати у своєму науковому експерименті всі запропоновані Вами моделі, які зробили результат максимально доказовим. Вдячна вам за путівку у велику науку.

Колись моя колега сказала мені: «Ми ще будемо пишатись, що жили в одні часи з академіком Гончаренко». Розумію, як вона була права. Тепер Семен Устимович так добро й світло посміхається нам з фотографії на пам'ятнику, а його справа живе в його багатющому науковому спадку, в пам'яті кількох поколінь його учнів. А значить – він і досі з нами.

Світлана Соломаха,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України,
м. Київ, Україна
solomaha_sv@ukr.net

С.У. ГОНЧАРЕНКА ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «КУЛЬТУРА»¹⁷⁶

*Якщо я бачив далі від інших, то саме
тому, що стояв на плечах гігантів*
Ісаак Ньютон

Духовне сходження людини – це історичний поступ, зумовлений розвитком цивілізації і культури. Культура породжується свідомими зусиллями людей, це своєрідне творіння, зведене у статус особливого загального. Шукаючи власний сенс життя, людина у діалозі з культурою розширює межі індивідуальної свідомості до універсального, формує новий світогляд. Культура багатьма науковцями розуміється як єдине ціле, але більшість дослідників розглядають її у певній послідовності світоспоглядань, оскільки розмаїття культур – історичний факт. Існує безліч пояснень їхньої специфіки та спільних закономірностей. Очевидним є те, що ні людина не може існувати поза культурою, ні культура поза людиною.

В. Біблер зазначає, що культура породжується свідомими зусиллями людей, це своєрідне творіння, зведене у статус особливого загального. Йому ж належить трактування культури як змістоутворення базисних світоглядних сценаріїв, як синхронний діалог суверенних розумів образів світу, що постійно розширюється у свідомості людини, у «точках особистості». Особистість, таким чином, одночасно є «засновником себе і суб'єктом культури» (Юрій, 2006, с. 41).

На сьогоднішній день нараховується біля п'ятиста визначень терміну «культура». У наукових джерелах з філософії, культурології, мистецтвознавства, соціології людина як соціальна істота розглядається в рамках діалогічних відносин з культурою, коли у творчій діяльності вона наповнюється культурними сенсами. У роботах філософів (Р. Арцишевського, В. Біблера, Г.В.Ф. Гегеля, С. Гессена, І. Зязюна, О. Лосєва, Й. Канта, В. Кременя, О. Конта, М. Мамардашвілі, В. Мовчан, Г. Сковорода та ін.); культурологів (О. Геніса, О. Пустовіта, А. Тойнбі, Й. Гейзінги); соціологів (М. Вебера, Г. Зіммеля, О. Семашко, М. Юрія); мистецтвознавців (Д. Антоновича, М. Бахтіна, Л. Левчук, Ю. Лотмана, О. Костюка); педагогів (В. Гриньової, Л. Кондрацької, Н. Миропольської, О. Олексюк, А. Растригіної, О. Рудницької, С. Сисоєвої,

---

¹⁷⁶ При підготовці статті використано джерела:

Юрій М.Ф. Соціологія культури : навч. посіб. К. : Кондор, 2006. С. 41.

Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию: Школа-Пресс, 1995. С. 22–35.

О. Шолокової та ін.) розглядається проблема становлення і реалізації особистості в культурі й освіті.

Узагальнення основних визначень терміну «культура» – (від лат. *Cultura* – обробіток, освіта, виховання) показало, що дослідники цього явища в історії людства розуміють його як певний рівень духовного розвитку суспільства чи окремого народу: досягнення у релігії, філософії, науці, мовленні, мистецтві, освіті, моралі, вихованні тощо.

У поняття культури деякі дослідники включають також право, державний і громадський устрій, економіку, промисловість, техніку і господарство. Проте інші, наприклад С. Гессен (1995, с. 22-35), відносять ці явища суспільного життя до поняття «цивілізація» розмежовуючи їх й надаючи перевагу визначенню культури саме як феномену духовного розвитку особистості.

Культура – це історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил, здібностей людини, виражений у духовних цінностях, створених людиною. Духовна культура стосується області людської свідомості, пізнання, моралі, релігії, міфології, науки, освіти, виховання, мистецтва, літератури та інших сторін духовної діяльності людини.

Культура, таким чином, зберігає, накопичує і транслює досвід духовного життя людства, разом з тим характеризує рівень духовного розвитку, окремої людини, яка належить до певної соціальної групи. Існує також декілька загальних підходів до розгляду феномену культури: антропологічний, філософський, соціологічний, культуровідповідний тощо. Культуру поділяють за типологією: світова, національна, регіональна; за специфічними культурними пластами та підрозділами: елітарна, масова, молодіжна, субкультура; за культурними епохами: Прадавня, Антична, Середньовічна, культура Відродження, Просвітництва, Модернізму, Постмодернізму тощо; за певними формами: моральна, етнічна, художня, педагогічна, професійна, фізична, естетична тощо.

Загалом роль культури можна визначити як послідовне і всебічне олюднення життя суспільства. Культура таким чином створює умови щодо розкриття вищої сутності людини, адже серцевиною, ядром культури є духовний розвиток особистості шляхом засвоєння духовного змісту накопичених культурою знань, цінностей, ідеалів, умінь, потреб, інтересів.

Як бачимо, визначень терміну культури за різними її ознаками є безліч, але в контексті її значення як процесу олюднення життя цікавим є питання про те, що є об'єднуючим фактором, що визначає її концепт як фактора формування в людині ЛЮДИНИ (за І. Зязюном). Я багато років шукала відповідь на це питання, оскільки уся моя професійна діяльність тісно пов'язана з мистецькою освітою, культурою та естетичним вихованням молоді, місія яких полягає саме у сприянні духовному розвитку особистості. І знайшла її неочікувано у бесіді з Семеном Устимовичем Гончаренко.

Семен Устимович часто заходив до інститутської бібліотеки, почитати книжкові новинки, публікації, свіжу пресу. Сідав ближче до вікна, поряд з

кімнатою, де розміщувався наш відділ, який на той час мав назву «відділ педагогічної естетики та етики». У цей день проходив передзахист дисертації аспіранта нашого відділу на тему формування педагогічної культури майбутніх учителів. На дворі стояло спекотне літо, в маленькій кімнатці було задушно і ми відчинили двері, так що у читальному залі було чути все, що говорилося на передзахисті. Семен Устимович як раз сидів у залі. Коли закінчився перед захист, ми запросили його до нас на каву. Він погодився і почав говорити про те, що все що тут говорили про культуру було цікавим і повчальним і «нехай живе», але він так і не почув у жодному виступі що ж таке є культура? Ми не могли збагнути, що ж він мав на увазі.

«Усе це, що ви тут проголошували, – сказав Семен Устимович, – має сенс тільки тоді, коли воно визначається повагою. Бо КУЛЬТУРА – це ПОВАГА. Повага людини до іншої людини, людини до суспільства, суспільства до людини. Там де немає поваги, там немає культури справжньої, тієї що підносить людину до висот духовності, робить її милосердною і сердечною, бо повага і є вищий прояв моральності. Тому так важливо виховання людського в людині і немає нічого важливішого за виховання. Нічого! І тому так важливо формувати, навіть плекати, я би сказав, педагогічну культуру у майбутніх вчителів, адже вони будуть виховувати повагу до всього суцього у своїх учнів. Оце і є сутнісна ознака культури, і насамперед – педагогічної». Я сиділа ніби блискавкою вражена. Адже Семен Устимович, на мою думку, підвів підсумок величезній кількості визначень терміну «культура» – як «вишеньку на торт» поклав.

Хочу особливо підкреслити актуальність його слів саме сьогодні, коли йде кровопролитна війна нашої Батьківщини України з росією, а по суті війна людяності і культурності з усіма нелюдськими проявами: жорстокістю, звірствами, насиллям, вбивством дітей та мирних громадян, хамством, руйнуванням міст і сіл, грабуванням культурних цінностей українців, тобто усім тим, що немає нічого спільного з повагою, а отже і культурою. Тому саме наша вітчизняна українська освіта, на мою думку, має ґрунтуватися на концепті культури, який визначив С. У. Гончаренко, формуючи у нашої молоді гуманістичні цінності і високі духовні ідеали.

Воістину той далеко буде бачити, якщо встане на плечі гігантів, одним з яких був Семен Устимович, якого ще за часів мого навчання в аспірантурі в УНДІП, його співробітники називали Розумом, Честю і Совістю Академії педагогічних наук України.

Віталій Тищук,
Рівненський державний
гуманітарний університет,
м. Рівне, Україна
vitalijtytschuk@ukr.net

ОКРЕМІ СПОГАДИ ПРО СЕМЕНА УСТИМОВИЧА ГОНЧАРЕНКА

Перші зустрічі й початок роботи над дисертацією.

Перша зустріч з моїм науковим керівником, Гончаренком Семеном Устимовичем відбулась 24 травня 1982 р. під час складання мною кандидатського іспиту із фізики з методикою викладання. Дана серйозна і важлива у моєму житті подія, яка завершилась позитивно, – мене прийняли в очну цільову аспірантуру зі спеціальності 13.00.02 – методика викладання фізики, в той день мала деякі комічні моменти. Іспит відбувався в лабораторії методики навчання математики і фізики, це на 4-му поверсі приміщення Інституту педагогіки за нинішньою адресою: вул. Богдана Хмельницького 10.

Екзаменаційна комісія перебувала за двома столами, які стояли поруч перед вікнами кімнати, а ми, претенденти скласти іспити з математики та з фізики (нас було 6 осіб), розмістились за столами в кімнаті, при цьому мені випало сидіти за першим столом. Олександр Іванович Бугайов, а це лише один, кого я знав і з ким вже років з 5 спілкувався, роздав нам питання і повідомив, що іспит почнеться коли прийде голова комісії, заступник директора НДІ з наукової роботи Гончаренко Семен Устимович, а сам через деякий час вийшов з лабораторії. Оскільки в учнівські (я закінчив школу в 1966 р.) і в студентські роки я чимало користувався книгами С.У. Гончаренка, то, закономірно, що у мене склалось певне уявлення про його вік. Приблизно через годину в лабораторію увійшли двоє серйозних науковців (це відразу відчувлось), один високий, років під 80 (незабаром з'ясувалось, що це був Тесленко Іван Федорович), а другий значно молодший, років за 50, то у мене відповідно до мого уявлення не було сумніву, хто з них голова комісії. Я сів навпроти Івана Федоровича Тесленка і сказав, що готовий складати іспит. Він хвилин 5 роздивлявся різні папери, уважно поглядав на мене, і врешті-решт відверто запитав, хто я такий і що я буду здавати, бо у його відомостях прізвище з чоловічим ім'ям відсутнє. Дізнавшись, що я складаю фізику, він гучно сказав, що мені треба сідати біля Семена Устимовича. Ви уявляєте який був мій стан, що навіть листки з відповідями випадали з рук. Ніяковіючи, я сів навпроти Семена Устимовича Гончаренка, а він посміхнувшись запитав, чому це я фізику з математикою переплутав. Ось тут я змушений був розкрити хибність своєї уяви. Я повідомив приблизно наступне: що в 1964-1967

роках, будучи учнем, а після закінчення школи працюючи токарем на авторемонтному заводі із натхненням розв'язував задачі зі збірника «Конкурсні задачі з фізики». Будучи студентом Рівненського педінституту (1967-1972 рр.) ретельно опрацював три томи «Методики викладання фізики». Працюючи вчителем фізики (1972-1979 рр.) знову ж настільною книжкою у мене була «Конкурсні задачі з фізики», за якою я постійно займався з учнями, готував їх до фізичних олімпіад. Коли мене обрали за конкурсом викладачем кафедри фізики Рівненського педінституту, викладаючи дисципліну «Методика фізики» де окрім названих книг, я багато користувався Вашими статтями в педагогічних журналах і в республіканських збірниках наукових праць з методики викладання фізики, підсумовуючи все це у мене склалось уявлення, що Вам років понад 70.

Згодом підійшов Олександр Іванович Бугайов, і йому Семен Устимович у пів-голоса почав переповідати мою історію. У цей час Іван Федорович Тесленко, який мабуть не чув моєї «промови», голосно поцікавився чому фізики веселяться, у відповідь на це Бугайов О.І. спонукав мене ще раз переповісти дану історію, але так, щоб усі присутні це чули. Емоційна атмосфера в лабораторії перейшла від стану напруженого, боязкого до протилежного стану. Я бачив посмішки на обличчях як науковців, так і претендентів на вступ до аспірантури. Іспит тоді всі склали успішно. Мої відповіді уважно слухав Семен Устимович, а коли мова зайшла про методику вивчення ядерної фізики і можливу тему дисертації, поставив мені ряд запитань, які я й досі пам'ятаю: Який внесок у методику вивчення ядерної фізики здійснила Родіна Н.О.? Охарактеризуйте прилад для практикуму з ядерної фізики Кабардіна О.Ф. Що нового запропонував для експериментальної діяльності учнів з ядерної фізики Савченко В.І.? Мої відповіді були переконливими і лаконічними, я відчував що крім екзаменаторів мене слухали всі присутні. Коли я був аспірантом (1982-1985 рр.) Легкий М.І., Самсонова Г.В., Бурда М.І., які були тоді екзаменаторами, неодноразово мені нагадували ту історію.

У мене взагалі то був намір стати аспірантом у Бугайова О.І., з яким я познайомився під час Республіканського семінару у 1977 р, що проходив в м. Рівне на базі ЗОШ №3, де я працював учителем фізики. Коршаку Є.В., Савченку В.Ф., Савченку В.І. і особливо Бугайову О.І. мій фізичний кабінет сподобався, про що неодноразово говорив Олександр Іванович. Він намітив мені траєкторію дій, а саме: займатись методикою вивчення ядерної фізики в середній школі; перейти за конкурсом на викладацьку посаду в педінститут, бажано на кафедру фізики; опублікувати або подати до друку 1-2 статті з названої проблеми; розробити оригінальні прилади, демонстраційні досліди та лабораторні роботи до шкільного курсу з ядерної фізики; добитись цільового направлення в аспірантуру. Я всі названі етапи пройшов, був зарахований в очну

цільову аспірантуру, але науковим керівником Бугайов О.І. у мене не міг бути, оскільки на той час у нього було 5 аспірантів. Я на початку жовтня звернувся до С.У. Гончаренка з проханням бути моїм керівником і подав свій план-проспект дисертації на тему «Зміст методики і техніки шкільного фізичного експерименту з ядерної фізики». Це була друга зустріч з Гончаренком С.У., але така, де вже в буквальному розумінні вирішувалась моя наукова перспектива, хоч впевненості у тому, що все буде гаразд у мене не було. Спочатку пропонував мені у наукові керівники Самсонову Г.В. або Костюкевича Д.Я., але я не погоджувався.

Семен Устимович розглядаючи мій план-проспект, висловив думку, що запропонована тема є не дисертабельною, оскільки потрібно розробити декілька принципово нових навчальних приладів, запропонувати декілька десятків демонстраційних дослідів, 3-5 нових лабораторних робіт, а для шкільного курсу ядерної фізики це може виявитись не підйомним. Розпитав, які нароби я вже маю. Після моїх пояснень зійшлись на тому, що я впродовж жовтня – грудня попрацюю над темою, а в кінці грудня зроблю проміжний усний звіт і тоді можливо повернемось до зміни теми, але саме головне, що дав згоду бути моїм науковим керівником хоч підкреслив, що він вперше береться керувати роботою експериментального характеру. Порадив мені опрацювати дисертації Кузьменка М.І., Костюкевича Д.Я., Коршака Є.В., Савченка В.І., Савченка В.Ф., Фролова С.І., Мартинюка М.Т., а також опрацювати окремі спеціалізовані наукові журнали. ...Також зазначив, що не заперечуватиме моїй співпраці з Миргородським Б.Ю., Савченком В.І. і, особливо, з Бугайовим О.І., який завершує роботу над посібником «Методика вивчення атомної і ядерної фізики». Доброзичливе ставлення до мене, миттєве розуміння моїх письмових викладок і думок, конкретні і влучні поради – все це свідчило, що науковий керівник надав мені свободу у науковій діяльності і я мусив нею максимально скористатись.

У січні 1983 р. у нас відбулась зустріч, де я обґрунтовано проінформував Семена Устимовича про виконану мною роботу: виготовив демонстраційний детектор альфа-частинок; розробив лабораторний детектор альфа частинок для фізичного практикуму; створив електронний лічильник імпульсів; виготовив демонстраційний інтенсиметр іонізуючих випромінювань, варіанти лабораторних інтенсиметрів іонізуючих випромінювань для фізичного практикуму – все це були принципово нові навчальні прилади. Крім того подав рукописи двох статей, одну з яких С.У. Гончаренко порекомендував надіслати в журнал «Фізика в школі» як одноосібного автора, а другу подати у республіканський науково-методичний збірник і дав згоду на співавторство («Використання нових приладів для проведення робіт практикуму з ядерної фізики»). Ці статті встигли вийти ще до мого захисту. Разом з тим я подав два об'ємних рукописи: один про історію становлення і розвитку експериментальних методів досліджень у ядерній фізиці,

а інший – про методiku і техніку проведення шкільних демонстраційних дослідів з ядерної фізики, де було описано понад 40 нових демонстрацій із використанням розроблених приладів. Семен Устимович зацікавився цим рукописом, порадив зробити з нього навчально-методичний посібник, дав згоду, щоб посібник був під його редакцією, а також звернув мою увагу на оголошений тоді в журналі «Фізика в школі» конкурс щодо розробки нових навчально-методичних посібників. До речі, я згодом направив на конкурс посібник, а на початку 1984 р. на адресу НДІ педагогіки надійшла мені Почесна грамота як одному з переможців Всесоюзного конкурсу. На тій зустрічі, яка тривала всю другу половину робочого дня, С.У. Гончаренко зробив підсумок: тема дисертації цілком дисертабельна і якщо я працюватиму у такому темпі, то дисертація може бути вчасно підготовлена. Запропонував розпочати тему терміном «Удосконалення», а також залишити лише термін «з ядерної фізики» (без атомної). Крім того, порекомендував звернути увагу на розгорнуту у педагогічній пресі полеміку Болтянського і Шахмаєва щодо наочності навчання, – можливо це дозволить зробити перший розділ дидактично спрямованим, адже навчання ядерної фізики багатьма сприймалось як ненаочне. Також висловив побажання щоб до осені 1984 року я мав чорновий варіант дисертації, а також ретельно продумав організацію і проведення педагогічного експерименту, оскільки він має бути особливим, враховувати специфіку моєї науково-дослідної роботи.

У вересні 1984 р. я представив науковому керівнику перший варіант дисертації (мала понад 350 сторінок), повідомив, що виготовив і налагодив для показу всі розроблені прилади, які можна буде виставити на захисті і продемонструвати їх роботу, а також, що відшукав у дисертації Кабардіної С.І. використання у педагогічному експерименті методу експертних оцінок. Останнє зацікавило Гончаренка С.У., він порадив мені відшукати праці НДІ кваліметрії ім. Доброва, який функціонує у Києві, і про діяльність якого я зовсім нічого не знав. Дисертацію науковий керівник залишив у себе і наказав прийти через тиждень для обговорення, такий короткий термін мене дуже здивував, адже мені самому потрібно тільки читати текст більше одного тижня. На наступній зустрічі керівник повернув мою дисертацію, сказав, що він зробив необхідну на його думку правку, і що я можу готувати варіант дисертації для обговорення на засіданні лабораторії Методики навчання математики і фізики НДІ педагогіки, а також на засіданні кафедри фізики Рівненського педінституту та на кафедрі Методики викладання фізики Київського педінституту (зав. кафедрою – проф. Коршак Є.В.), яка може бути провідною організацією. Я, в свою чергу, повідомив, що відшукав чималий матеріал з методики організації і проведення експертної оцінки, розробив анкету експерта, а також, що вся експертиза має йти навколо з'ясування кількісної оцінки «дидактичної якості» кожного розробленого приладу

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

або експериментальної установки. Семен Устимович погодився, а також порекомендував основні матеріали про експертизу внести окремим параграфом у третьому розділі, а самі цифрові результати розмістити у додатках. Я був приємно вражений тим, з якою ретельністю опрацював текст дисертації С.У. Гончаренко, майже на кожній сторінці були підкреслення, деякі правки і помітки, закреслення у тексті цілих речень і абзаців тощо. Упродовж зими я зумів виступити на засіданнях кафедр та на двох семінарах вчителів і методистів з фізики, один з яких відбувся у ЗОШ №24 м. Києва (вчитель фізики – Пуклін В.В.), де була велика група солідних вчителів фізики, які після проведених мною демонстраційних дослідів і лабораторних робіт для фізичного практикуму з ядерної фізики давали згоду бути експертами і заповнити запропоновані мною анкети. Особливу цікавість у них викликали демонстраційний та лабораторний іскровий детектор альфа-частинок, вражала його простота та можливість виготовлення їх в умовах шкільного фізичного кабінету.

25 лютого 1985 р. на засіданні лабораторії методики навчання математики і фізики відбувся попередній захист моєї дисертації на тему: «Удосконалення методики і техніки шкільного навчального експерименту з ядерної фізики». Приємно було слухати виступи наукового керівника – Семена Устимовича Гончаренка і керівника лабораторії Олександра Івановича Бугайова. Вони дали позитивну оцінку всім структурним елементам дисертації, а також відзначили мою наполегливість у науково-дослідній діяльності, Костюкевич Д.Я., Легкий М.І., Ляшенко О.І., Самсонова Г.В. акцентували увагу на розроблених мною приладах. Під час дискусії виникла думка про те, що новизною роботи є також розробка методики проведення педагогічного експерименту з використанням методу експертних оцінок, який ще мало зустрічається у дисертаційних дослідженнях. Було запропоновано на мій вибір або залишити як є, або доповнити дисертацію четвертим розділом, присвяченим опису методу експертних оцінок. Я вибрав другий варіант і погодився на наступному засіданні лабораторії в березні подати науковому керівнику і на розгляд лабораторії остаточний варіант дисертації. На тому ж засіданні розглядалось питання офіційних опонентів та провідної організації. Другим опонентом порекомендували професора Савченка Віталія Федоровича, провідною організацією запропонували кафедру методики викладання фізики Київського педінституту (зав. кафедрою – професор Коршак Євген Васильович), а стосовно першого опонента думки розійшлись: Гончаренко С.У. пропонував професора Юхновського Ігоря Рафаїловича або професора Воловика Павла Микитовича, Бугайов О.І. пропонував професора Дущенко Віктора Павловича. Перевагу отримала пропозиція Самсонової Ганни Василівни, яка запропонувала професора Родіну Надію Олександрівну, яка ж до

того мала бути в Києві першим опонентом на захисті кандидатської дисертації Малафійка Івана Васильовича.

Захист моєї кандидатської дисертації (достроковий) відбувався 27 вересня 1985 р. Коли я з'явився у лабораторії, то відчув певну настороженість, ніби від мене щось приховують. Бугайов О.І. підкликав мене і повідомив, що вранці на вокзалі він зустрів професора Шахмаєва Миколу Михайлович, який приїхав з Москви на мій захист у якості «чорного опонента». Ми разом пішли до кабінету Гончаренка С.У., де Олександр Іванович повідомив цю новину моєму науковому керівнику. Його реакція мене позитивно вразила: Він наголосив, що професор Шахмаєв М.М. пройшов всі етапи, починаючи від вчителя фізики, становлення як вченого у галузі методики навчання фізики, що він досконало розуміється на навчальному приладобудуванні та методиці навчального фізичного експерименту, а дисертант у першому розділі написав параграф, присвячений аналізу проблеми наочності у навчанні ядерної фізики. Семен Устимович зробив акцент на тому, що в полеміці Болтянського – Шахмаєва дисертант однозначно дотримується позицій Шахмаєва М.М., має декілька посилань на його праці. Так що у нас не має підстав боятися експерта високого рівня.

Захист вдався. Для мене було вкрай важливим те, що чудово спрацювала електроніка, я провів всі передбачені демонстрації, відповів на велику кількість запитань до мене, позитивно оцінили дисертацію у своїх виступах офіційні опоненти професор Родіна Надія Олександрівна та професор Савченко Віталій Федорович, після оприлюднення висновку провідної організації виступив професор Євген Васильович Коршак, який на захист привів свою кафедру у повному складі разом із аспірантами та здобувачами, мотивуючи це тим, що проводиться виїзне засідання кафедри. Слова попросив вчитель фізики СШ № 24 м. Києва Пуклін Віктор Вікторович, якого назвали неофіційним опонентом. Упродовж усього захисту Шахмаєв М.М. був повністю заглибленим у мою дисертацію, постійно щось занотовував у свій блокнот. Перед голосуванням він попросив слова. Напруженість у залі була колосальна. Він чітко сказав, що всі знають причину його приїзду на захисти, відмітив роль голови спеціалізованої вченої ради академіка Миколи Дмитровича Ярмаченка за організацію ради та за невидиму сторону – експертизу дисертацій, які допускаються до захисту; високо оцінив діяльність лабораторії методики навчання математики і фізики та її керівника – професора Олександра Івановича Бугайова за відбір аспірантів і створення умов для підготовки кандидатських дисертацій такого рівня. Шахмаєв М.М. особливо відзначив високий рівень наукового керівництва Семена Устимовича Гончаренка та його вміння та спрямовувати аспірантів на здійснення актуальних педагогічних досліджень.

Шахмаєв М.М. також схвально оцінив виступи експертів – офіційних і неофіційних опонентів Родіної Надії Олександрівни, Савченка Віталія Федоровича, Коршака Євгена Васильовича та Пукліна Віктора Вікторовича. Стосовно мене, аспіранта, то він виявив бажання ще раз подивитись мої прилади і установки, а також з моїми керівниками обговорити деякі питання. Голосування пройшло бездоганно, одноголосно. Першим привітав мене і мого наукового керівника академік Ярмаченко М.Д.. Провівши опонентів у лабораторію я повернувся до залу засідань ради, де біля столів з моїми приладами Шахмаєв М.М., Бугайов О.І. і Коршак Є.В. вже й без мене все з'ясували. Далі ми перейшли у кабінет С.У. Гончаренка, де Микола Михайлович поставив питання руба: він хоче мене залучити до свого проекту створення нового покоління навчальних посібників для вчителів фізики «Физический эксперимент в средней школе». Чи не мають заперечень мої керівники. І Олександр Іванович, і Семен Устимович одностайно дали згоду. У розмові зі мною Шахмаєв М.М. наголосив, що він вже бачив у моїй дисертації матеріал, необхідний для розділу «Квантова фізика», і що мені гріх буде не скористатися його пропозицією. Я погодився. Усім нам він вручив візитівки, попрощався і пішов, оскільки його вже чекали. Тоді фуршети були строго заборонені. Мене ще раз привітали О.І. Бугайов та С.У. Гончаренко, а я щиро подякував їм за надану мені колосальну допомогу.

У наступні роки я неодноразово зустрічався з Семеном Устимовичем, особливо коли працював проректором з наукової роботи Рівненського педінституту: Міністерство освіти щороку проводило 2-3 наради, на яких ми, як правило, сиділи поруч. Мене С.У. Гончаренко залучив разом з Будним Богданом та Завадською Людмилою допомагати йому під час захисту докторської дисертації і т.д. Багато чого залишилося в пам'яті.

Остання зустріч. Вона відбулася 23 травня 2011 р. Того року видавництво «Волинські обереги» випустило книгу Семена Устимовича Гончаренка «Український педагогічний енциклопедичний словник». Презентація видання відбувалася в Рівненській обласній бібліотеці, де були присутні викладачі і студенти Рівненського державного гуманітарного університету, вчителі шкіл. На презентацію та отримати свої книги приїхав академік Семен Устимович Гончаренко. Мені, як одному з організаторів даного заходу, доручили бути ведучим. Представивши і охарактеризувавши С.У. Гончаренка, я доніс присутнім широку інформацію про його науково-педагогічну діяльність, про автора збірників фізичних задач і підручники з фізики, про підготовлених ним аспірантів і докторантів до захисту дисертацій, про організаційну його діяльність у проведенні республіканських учнівських олімпіад з фізики тощо.

Виступ С.У. Гончаренка тривав понад дві години. Він висловив своє бачення перспектив розвитку педагогічної науки, зокрема дидактики фізики;

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

наголосив на підготовці і перепідготовці вчителів фізики як ключових педагогічних працівників закладів освіти, що впливають на науково-діалектичний світогляд учнів; зупинився на вкрай невтішному стані оснащення фізичних кабінетів шкіл, кабінетів і лабораторій позашкільних навчальних закладів; навів приклади стану навчального процесу в деяких зарубіжних країнах і т.п. Охарактеризував видану його книгу, висловив вдячність працівникам видавництва за титанічну працю. Він відповів на десятки запитань від вчителів шкіл, викладачів, студентів. На кінець зустрічі роздав всім бажаним автографи та сфотографувався з присутніми. Як я розумію, це одні з останніх світлини з ним. Після такого насиченого дня, ми з Семеном Устимовичем упродовж години прогулювалися біля Лебединки, чудового місця в Рівному, яке оточують Обласна бібліотека, Обласний краєзнавчий музей, видавництво Волинські обереги. Говорили про тих вчених-методистів, яких пам'ятаємо, з якими плідно співпрацювали. Оскільки С.У. Гончаренко мав на ніч від'їжджати поїздом на Київ, а в нього було ще багато справ у видавництві, та й потрібно було відпочити – ми попрощались, і, як виявилось згодом, назавжди.

Наталя Торчевська,
ЗДО «Крістал Кідс»,
м. Київ, Україна,
smolianaya2008@ukr.net

ВИДАТНИЙ НАУКОВЕЦЬ, ЩИРА ЛЮДИНА

*«Учитель торкається вічності: ніхто не
може сказати, де закінчується його вплив»
Генрі Адамс*

Одним із найцікавіших шкільних предметів учнів мого класу була фізика. Вражали досліди, цікаві факти фізичних явищ та дивовижні формули й задачі з якими ми ознайомлювалися на сторінках підручника «Фізика», а також на уроці. Шкільний вчитель наголошував, що таким цікавим урокам ми завдячуємо Семену Устимовичу Гончаренку – автору підручника «Фізика», розробнику методичних вказівок з проведення уроків фізики в загальноосвітній школі, видатному науковцю сучасності.

У 2007 р. мені пощастило познайомитися і працювати із геніальним ученим, особливою Людиною – Семеном Устимовичем Гончаренком у відділі андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Переповнювали почуття радості й гордості від розуміння, що я дотична до наукового життя видатного науковця, маю можливість бути свідком творення української педагогічної науки, адже саме в цей період Семен Устимович готував посібник «Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям» (2008), який став настільною книгою під час написання мною дисертаційного дослідження, а також друге видання «Українського енциклопедичного педагогічного словника» (2011) та багато інших наукових праць, які актуальні та надзвичайно важливі для науковців і педагогів сьогодення.

Вражали працелюбство і працездатність Семена Устимовича. Двері до його кабінету завжди були відчиненими, а з усієї країни і молоді, й досвідчені науковці зверталися за порадами до велетня педагогічної думки. Семен Устимович завжди мав особливий порядок на робочому столі: серед величезної кількості монографій, словників, періодичних видань, рукописів він знаходив потрібний документ, а кожна прочитана ним книга містила певні закладки із нотатками та зауваженнями, цитатами, якими він охоче ділився з науковцями. Вражав високий інтелект, рівень знань Семена Устимовича, який міг дати ґрунтовні поради з різних галузей знань, порекомендувати праці вітчизняних і зарубіжних авторів з нагальної теми дослідження. Такі бесіди завжди були спонтанними, а відбувалися невимушено, доброзичливо й плідно.

Як відомо, за своє життя Семен Устимович створив ґрунтовний науковий доробок – понад 300 наукових праць, 50 навчальних посібників. Це свідчить про високу самоорганізацію наукової праці. Кожен день Семена Устимовича

починався з відвідування бібліотеки. Вражала кількість літератури, з якою він ознайомлювався щоденно! Це були праці не тільки вітчизняних учених, а й іноземних авторів, обов'язково усі номери періодичних видань, що виписувала завідувач бібліотекою Людмила Наумівна Штома. Семен Устимович завжди був обізнаним щодо інновацій, новітніх технологій і теорій освіти. З опрацьованих праць Семен Устимович робив нотатки, а тими теоріями, що його вразили він обов'язково поспішав поділитися, обговорити, а інколи і покритикувати із науковцями свого улюбленого відділу андрагогіки, а також усіма небайдужими.

Мені пощастило бути свідком засідань відділу андрагогіки, на яких відбувалися передзахисти дисертаційних досліджень, рецензентом яких виступав Семен Устимович. Його оцінювання були виваженими, «науково чесними і відвертими», підкреслюючи сильні сторони роботи, Семен Устимович надавав доброзичливі, тактовні й мудрі поради, коригування, завжди поважав здобувачів і надихав на подальшу роботу.

Водночас хотілося б пригадати широку ерудицію Семена Устимовича в питаннях образотворчого мистецтва, музики, літератури. Він безпомилково користувався хронологією всіх художніх течій, був обізнаним щодо всіх сучасних напрямів світового мистецтва, цитував твори видатних письменників і поетів.

...

Кожен свій день Семен Устимович жив із легкістю, хвилюванням, дивом і щастям, створюючи для нас неоціненний скарб наукового знання.

Семен Устимович своєю працею, ставленням до людей доторкнувся до вічності, адже його науковий доробок буде виховувати нову генерацію учнів, педагогів-практиків, науковців. Я вдячна долі за те, що вона подарувала радість хвилин, в які довелося працювати поруч із Геніальним Ученим.

Людмила Хлєбникова,

м. Київ, Україна

zn_sv@ukr.net

ЯКОЮ ЛЮДИНОЮ БУВ СЕМЕН ГОНЧАРЕНКО?

З Семеном Устимовичем я познайомилась у далекому 1955 році, коли обидва вступили до аспірантури Інституту педагогіки УРСР. Але перші зустрічі відбулися не на спільних лекціях з філософії чи іноземних мов, а на так званій педагогічній виставці, яка у майбутньому переросла на педагогічний музей. А у 1955 році на педагогічній виставці відбувся ремонт приміщення (нині знесене, а знаходилося в районі Центрального стадіону). І всю нашу групу з 8 аспірантів першого року навчання – це четверо педагогів (фахівець з тифлопедагогіки, історії педагогіки і двоє з теорії педагогіки – естетичного виховання і загальних питань) та чотирьох методистів (української мови, географії, математики і фізики) відразу направили не до наукових керівників, а працювати фізично на педагогічну виставку – мити вікна, чистити меблі, розміщувати експонати. Мені випало мити скло у шафах, а носити їх – Семену Устимовичу. Я просила, щоб він це робив удвох з кимось – хоч би і зі мною. У відповідь знущався: «З такою малою і худющою?» Питаю: «Як Вас звати?» – «Семен». Я: «Тобто, Сенечка?» Відповідає, усміхаючись: «Можна і так!».

Тоді в Інституті педагогіки навчалось близько тридцяти аспірантів. І це була своєрідна родина. Усі були на «ТИ», а у вихідні часто гуртом ішли до Голосіївського лісу (неподалік якого знаходився гуртожиток Інституту іноземних мов, в якому кілька кімнат відводилося нашим аспірантам, тому зручно було там збиратися, а після прогулянки у дружньому застіллі продовжувати приємні розмови). Лише поодинокі аспіранти обходили цей захід. Серед них залишався і Семен Устимович. Але йому це «прощали», бо знали, що у нього росте маленький Жорик, тому необхідно працювати, щоб з дозволу наукового керівника мав можливість з'їздити додому подивитися, як росте його улюблене малятко. Тоді аспіранти мали працювати на рівні зі співробітниками у приміщенні Інституту з 9 до 18, двічі розписуючись у відповідній книзі, що лежала у прийомній директора. Вчений секретар забирав її, щоб одразу на дошці оголошень вивісити список відсутніх на роботі. Дозволялося 1-2 рази на тиждень працювати у бібліотеці, але для цього в разі перевірки мав бути запис із читацьким номером у книзі.

Та скільки було радості, коли щасливий батько розповідав, на скільки сантиметрів підріс синуля.

Аспірант Семен Гончаренко добре володів англійською, тому не відвідував заняття з іноземних мов, а через 1-2 місяці на першому році навчання ми з ним удвох склали кандидатський екзамен (я після Інституту іноземних мов). Мене

захоплювало його уміння прекрасно перекладати не лише спеціальний текст з фізики, а й газетний.

І в аспірантський час він багато читав, не пропускаючи новинок літератури, завжди виявляючи характерний для нього критичний підхід.

Семен першим з нашої групи успішно захистив кандидатську дисертацію, і залишився працювати в Інституті педагогіки у відділі методики фізики. Молодий здібний вчений швидко просувався по службових сходах: недовго побувши молодшим науковим співробітником, став старшим, а згодом виріс на заступника директора з науки. І на цій посаді успішно працював дуже тривалий час. Колектив Інституту дуже його любив, бо він доброзичливо ставився до кожного, хто до нього звертався.

Його кабінет відрізнявся від інших, бо завжди утопав у квітах, які Семен Устимович дуже любив. У кабінеті стояв телевізор, що майже цілий день був тихенько включений: заступник директора з душею працював під музику і раніше всіх пізнавав нові твори. Так колись сталося з однією з чудових пісень А. Екімяна у виконанні неперевершеної Нані Брегвадзе: кілька разів почув по телевізору і закохався. Прибіг до мене у відділ і схвильовано каже: «Потрібна допомога музиканта: терміново необхідно дістати для мене слова пісні ... ! – «А де ж я їх візьму?» – «Де хочеш, але знайди!» Тоді Інтернету ще не було і завдання складне. Але яким був щасливим Замовник, коли я принесла аркуш з віршем А. Рустайкіса. До кінця життя він обожнював цю пісню.

Семен Устимович був Людиною естетично обдарованою, але чомусь він завжди приховував (наче соромився!) цю рису. Поезію не тільки читав, а й сам віршував. А пісні сам не співав (мені здається, що у нього була відсутня координація голосу і слуху), але дуже любив їх слухати.

Співробітників приваблював стиль спілкування. Під час звіту – перевірки виконання планової роботи гортав сторінки рукопису і, здавалось, нічого не читав, але обов'язково десь зупиниться і олівцем покаже якийсь вираз чи висновок, над яким радить автору ще подумати. Але нікого не принижував і не ображав. Олена Степанівна Дубинчук називала ці звіти – «Семенів залік» і ставилася до них з повагою, бо завжди прислухалася до побажань.

Я знала Семена Устимовича протягом 60 років і помітила, що він до всіх ставиться коректно, але нікого не виділяє як друга. Мені здається, що справжнім другом у нього був лише Юрій Іванович Мальованний. Надзвичайно теплі взаємні стосунки були з Оленою Степанівною Дубинчук. Вони надзвичайно шанували і цінували одне одного.

Семен Устимович був Людиною надзвичайно порядною, тому саме такі люди його приваблювали.

Ольга Шагаєва (Макаренко),
Національна академія
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна
aspapn@gmail.com

З ТЕПЛОТОЮ І ЩИРОЮ ВДЯЧНІСТЮ

Про Семена Устимовича Гончаренка завжди згадую з теплотою і щирою вдячністю.

Семена Устимовича вперше побачила у 2004 р., коли прийшла у відділ дидактики Інституту педагогіки і психології професійної освіти НАПН України (з лютого 2007 р. – Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України) на посаду молодшого наукового співробітника.

Пам'ятаю свої перші враження від зустрічі з видатним вченим. Запам'ятався не сам Семен Устимович, а те як до нього ставилися інші співробітники відділу, співробітники інших відділів, керівництво Інституту. Більшість з них приходило до нього за порадою або просто обговорити якусь подію, почути його точку зору. Стукали у завжди відчинені двері, питали дозволу увійти або просто заходили і Семен Устимович, який завжди щось писав, читав, над чимось працював, знаходив час поспілкуватися з кожним відвідувачем.

Інколи Семен Устимович заходив до кабінету, де працювали співробітники відділу. Він просив набрати його матеріали на комп'ютері, хоча у самого на столі стояв комп'ютер, з яким він так і не знайшов спільної мови, крім того, що клав на монітор свої папери. У відділі зі співробітниками Семен Устимович, коли був час та настрої, ділився враженнями від статті, книг, почутої інформації тощо. Його завжди слухали уважно, з повагою до неймовірно енциклопедичних знань. Да, і розповідав він завжди цікаво і захоплюючи, інколи підвищуючи голос..., а потім махнувши рукою з деяким розчаруванням кажучи протяжно «Ла-а-дно...» припиняв свій виступ та йшов працювати далі.

Семен Устимович дуже вболівав за фундаменталізацію науки, гуманізацію освіти, сварив освітянських бюрократів. Одного разу, під час обговорення ним проблем навчання фізики у школі я, на підтвердження названих проблем, навела приклад з досвіду роботи своєї давнішньої колеги, яка після певної перерви повернулася до школи викладати фізику і стикнулася з проблемою відсутності посібників для вчителів з методики викладання фізики в сучасних умовах, сучасних підручників для учнів. Семен Устимович вислухав і дуже засмутився. Тоді нічого не сказав. Але через декілька днів приніс для моєї колеги з два десятки книжок: посібників, підручників з фізики для учнів різних класів, збірників олімпіадних задач, задач підвищеної складності. Коли я передавала цінний подарунок моїй колезі вона не могла повірити і все мене питала: «Сам Гончаренко передав? Сам Академік?».

Особисто Семену Устимовичу я вдячна за підтримку, за слушні зауваження та добрі слова на адресу мого дисертаційного дослідження з проблем

формування готовності майбутніх інженерів-педагогів до виховної діяльності в професійно-технічних навчальних закладах, сказані ним на попередньому захисті і за дуже позитивний виступ під час обговорення дисертації на захисті. Взагалі, він вмів підтримати молодих науковців, щиро проявляв зацікавленість до будь-якого дослідження. Майже завжди розпочинав свій аналіз роботи зі слів «... кандидатська дисертація це є кваліфікаційна робота, що свідчить про наукову ерудицію автора, вміння вести дослідження», і далі «... якщо говорити про позитивну сторону дослідження, я б відзначив такі речі. Особливо мені імпонує те, що...». А потім дуже коректно, наводячи приклади, характеризував основні недоліки, прорахунки автора. Радив «що» або «кого» треба почитати. І робив висновок «Дисертація потребує цілого ряду правок, але повинна бути схвалена. ... інша справа, що необхідно підтягнути, подивитися...». Таким чином, робив все, щоб підтримати дисертанта, спрямувати його на подальший пошук.

Семена Устимовича кожного року запрошували на методологічні семінари, які проводили для здобувачів наукового ступеня, аспірантів, докторантів. Незважаючи на свою зайнятість він приходив і зустрічався з молодими науковцями, давав цінні поради. Для інституту це була ціла подія. Його приходили послухати не тільки аспіранти, докторанти, а вже досвідчені вчені.

Цікаво, коли згадую про Семена Устимовича на обличчі з'являється посмішка, а на серці становиться тепло. Чому так? Мабуть тому, що Семен Устимович був доброю і щирою людиною. Від нього, навіть коли він розмірковував на якісь глобальні теми йшло тепло. Це помічали і інші люди. У 2010 році у видавництві «Логос Україна» вийшло видання «Науковці України – еліта держави». Це книга, у якій зібрані імена найталановитіших та найшановніших учених України. Серед видатних вчених названо ім'я Семена Устимовича Гончаренка. На його сторінці, де подано короткий опис про життя і діяльність розміщено вірш, присвячений Семену Устимовичу, написаний його ученицею. Ось деякі рядки з цього віршу:

*Вас згадую часто, і серцю тепліше
Від думки про Вашу душевну красу.
І кращою хочеться стати скоріше, –
Мов сонечко в серці своєму несучи!*

За офіційною статистикою, під керівництвом Семена Устимовича Гончаренка виконано й успішно захищено понад вісімдесят п'ять докторських і кандидатських дисертаційних досліджень. Я не належу до числа тих, хто з гордістю може говорити про Семена Устимовича як про свого наукового керівника або консультанта, але з упевненістю можу сказати, що саме його порядність, скромність, патріотизм і бажання жити для людей стали для мене взірцем на все життя.

Людмила Штома,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України,
м. Київ, Україна
biblio123@ukr.net

ОСВІТИ СЯЙВО ОСЯЙНЕ

*Обробну галузь виміряти можна словами:
«кількість», «якість», числами: «два», «п'ять»
Освіти ж вимір – особистість кожна.
Статистикою людськість не пізнають!*

Межиріччя Дніпра-Славутича та Південного Бугу, високе небо, знайомі водосховища, заказники, музеї, гіганти металургії, театри, Кіровоградський державний педагогічний університет. Серед цього світу неосяжного і водночас близького, до болю рідного 1928 р. народився Семен Устимович Гончаренко і у 1952 р. закінчив Кіровоградський педагогічний університет.

Мить історії і людська біографія... Саме про таке життєве двокрилля думав, гордився, коли працював в стольному Києві.

*56 аспірантів привів до престолу науки
і 31 самих докторантів
прийняли професорські муки*

Науковий доробок Семена Устимовича дуже об'ємний. Його прізвище до сьогодні – з поміж учених з високим індексом цитованості. Чимало засадничих положень вибудовано за десятиліття, концепцій вченого – про день майбутній.

Не хлібом єдиним живе людина. Ця сентенція безпосередньо стосується й Семена Устимовича Гончаренка. Він за фахом фізик, а за покликанням і внутрішнім своїм єством – лірик. Бо любив і відчував пісню, був обізнаний із живописом, мав високу духовність, цінував рідну мову і культуру. Семен Устимович був справжній у всьому: у науці, у педагогічній діяльності, у палкій фаховій суперечці з колегами, у розмові з науковцями й керівництвом, у задушевній бесіді з краєзнавцями, які по-особливому ним пишались й завжди гостинно приймали на малій батьківщині. Його шанували й зараз пам'ятають усі, хто його знав і щиро зберігають у пам'яті миті взаємин із ним.

*Освіті – гімн! Вона у всіх країнах
Освітлює людину, її шлях,
Не дасть упасти низько на коліна
І вчить злітати високо, як птах.*

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

У моєму психолого-педагогічному вимірі особистість Семена Устимовича Гончаренка постає єдністю чималої кількості вишуканих мовно-філософських понять: вдумливості, вимогливості, вихованості, скромності, справедливості, самодосконаlostі, тактовності, особистої гідності, естетичної емоційності й почуттєвості. З великою приємністю і радістю я хочу засвідчити мою гордість за Божу прихильність у життєвій миті працювати з цією прекрасною людиною.

Спасибі Великому Педагогу за те, що кожна мить примножував цінності нашого буття – Людяність, Порядність і Доброту.

Спасибі за те, що не втомлювався дарувати людям віру в себе, віру в науку, творчість і життя.

*Щоб світлими шляхами хмарну даль торувати,
І щоб радістю завжди світилася даль
Треба все пам'ятати, треба всіх пам'ятати
Хто себе без останку педагогічній освіті віддав
Запалити свічу пам'яті Семена Устимовича –
То обов'язок наш повсякденний, святий
Пам'ятати його – ще святіше, ще вище
І ніхто нашу пам'ять лукаво не знищить
Поки битися серце у грудях буде!*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Аніщенко Олена – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Баглай Володимир – викладач Харківського професійного ліцею залізничного транспорту

Васянович Григорій – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Вовк Мирослава – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Гребеніченко Юлія – методист відділу педагогічних інновацій та розвитку закладів освіти КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти»

Грищенко Юлія – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Гуз Костянтин – доктор педагогічних наук, провідний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України

Гуревич Роман – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, директор ННІ педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Дем'янчук Олександр – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методики викладання мистецьких дисциплін Кременецької гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

Дубасенюк Олександра – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка

Жидецький Юрій – кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник, професор кафедри соціальних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ МВС України

Зінченко Світлана – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Ільченко Віра – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, заввідділу інтеграції змісту загальної середньої освіти Інституту педагогіки НАПН України

Кизенко Василь – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України

Кічук Надія – доктор педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Ковальчук Ера – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри професійної освіти Київського професійно-педагогічного коледжу імені Антона Макаренка

Козлакова Галина – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри ІКТ і методики викладання інформатики Рівненського державного гуманітарного університету

Козловська Ірина – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»

Козловський Юрій – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри педагогіки і соціального управління Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

Коновець Світлана – доктор педагогічних наук, професор, академік Академії міжнародного співробітництва з креативної педагогіки, головний науковий співробітник лабораторії морального, громадянського та міжкультурного виховання Інституту проблем виховання НАПН України

Кузьмінський Анатолій – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та менеджменту Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Кутова Ольга – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Лук'янова Лариса – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Ляшенко Олександр – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, академік-секретар Відділення загальної середньої освіти НАПН України

Мальований Юрій – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, член-кореспондент НАПН України, вчений секретар Відділення загальної середньої освіти НАПН України

Муранова Наталія – доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної, освітньої роботи та міжнародних зв'язків ДВНЗ «Університет менеджменту освіти НАПН України»

Ничкало Нелля – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України

Онищук Людмила – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу інновацій та стратегій розвитку освіти Інституту педагогіки НАПН України

Піддячий Микола – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу STEM-освіти Інституту педагогіки НАПН України

Радкевич Валентина – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту професійної освіти НАПН України

Рибалка Валентин – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Савченко Олександра – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України

Самко Алла – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Семенов Олена – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Сігасєва Лариса – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри менеджменту ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Сікорський Петро – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»

Сокол Тетяна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальних туристичних дисциплін Академії праці, соціальних відносин і туризму

Солдатенко Микола – доктор педагогічних наук, професор

Соломаха Світлана – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Степанюк Алла – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної біології та методики навчання природничих дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Стрельніков Віктор – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та суспільних наук Полтавського університету економіки і торгівлі

Тарасенко Галина – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри екології, природничих та математичних наук Вінницької академії безперервної освіти,

Тищук Віталій – кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри методики викладання фізики і хімії Рівненського державного гуманітарного університету

Торчевська Наталя – кандидат педагогічних наук, директор закладу дошкільної освіти «Крістал Кідс»

Усатенко Тамара – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник

Філіпчук Георгій – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, перший заступник голови Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка

Хлєбникова Людмила – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, член Національної всеукраїнської музичної спілки

Хомич Лідія – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Шагаєва Ольга – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-організаційного відділу НАПН України

Штома Людмила – завідувач бібліотекою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Щербак Ольга – доктор педагогічних наук, доцент, член-кореспондент НАПН України, викладач Київського професійно-педагогічного фахового коледжу імені Антона Макаренка

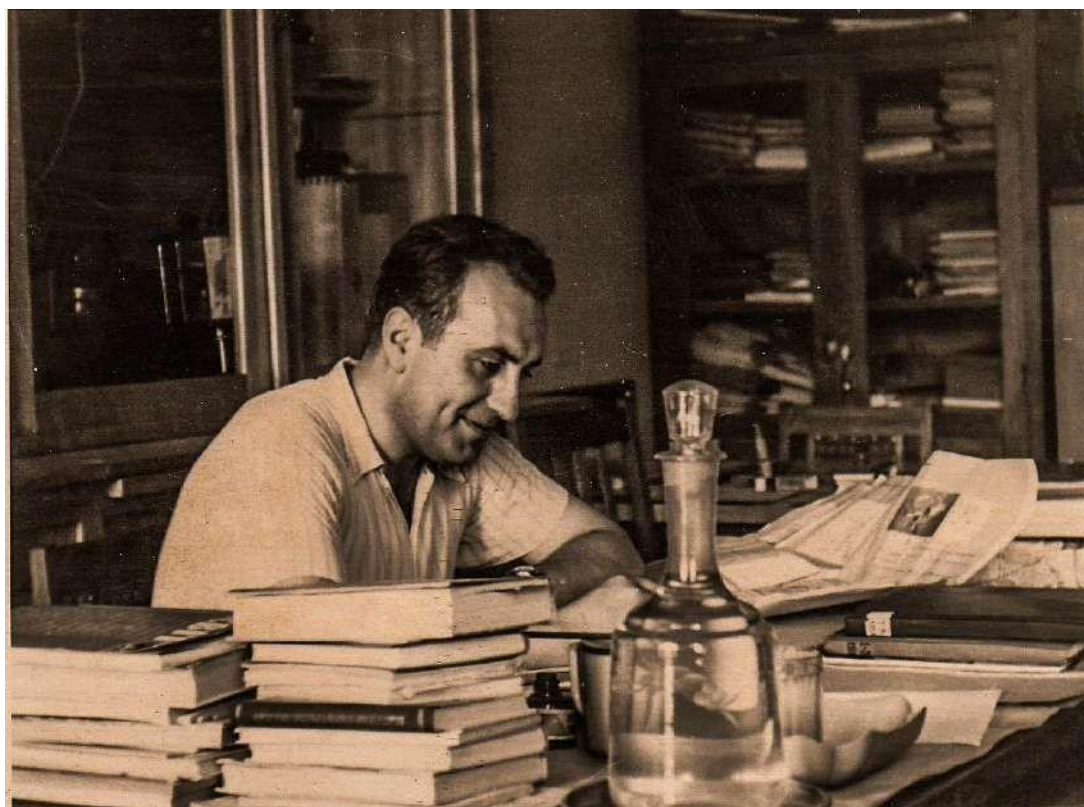
Ягупов Василь – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри суспільних наук Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

ДОДАТОК

**«ФОТОЖИТТЄПИС
АКАДЕМІКА СЕМЕНА УСТИМОВИЧА ГОНЧАРЕНКА»**

С.У. Гончаренко - студент Кіровоградського державного педагогічного інституту імені О.С. Пушкіна, з дружиною Галиною Василівною (1952 р.)

С.У. Гончаренко у робочому кабінеті
(Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР, 1959 р.)

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

Академік С.У. Гончаренко і співробітники відділу дидактики професійної освіти Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (2006 р.).
Зліва направо: Л.Б. Лук'янова, Н.В. Смоляна, І.А. Гриценко, І.М. Носаченко, член.-кор. АПН України В.О. Радкевич

Академік С.У. Гончаренко і співробітники відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (2009 р.)
Зліва направо: професор Л.Б. Лук'янова, Н.І. Дорошенко, О.В. Аніщенко, О.В. Баніт, С.В. Зінченко, І.М. Носаченко, Л.М. Філатова, С.У. Гончаренко

Академік С.У. Гончаренко на засіданні спеціалізованої вченої ради в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Ректор Хмельницького національного університету професор М.Є. Скиба вручає академіку С.У. Гончаренку громадську відзнаку - срібну медаль «Василь Зеньковський» (м. Хмельницький, жовтень 2011 р.)

Академіки С.У. Гончаренко і Н.Г. Ничкало на звітній конференції Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (березень 2003 р.)

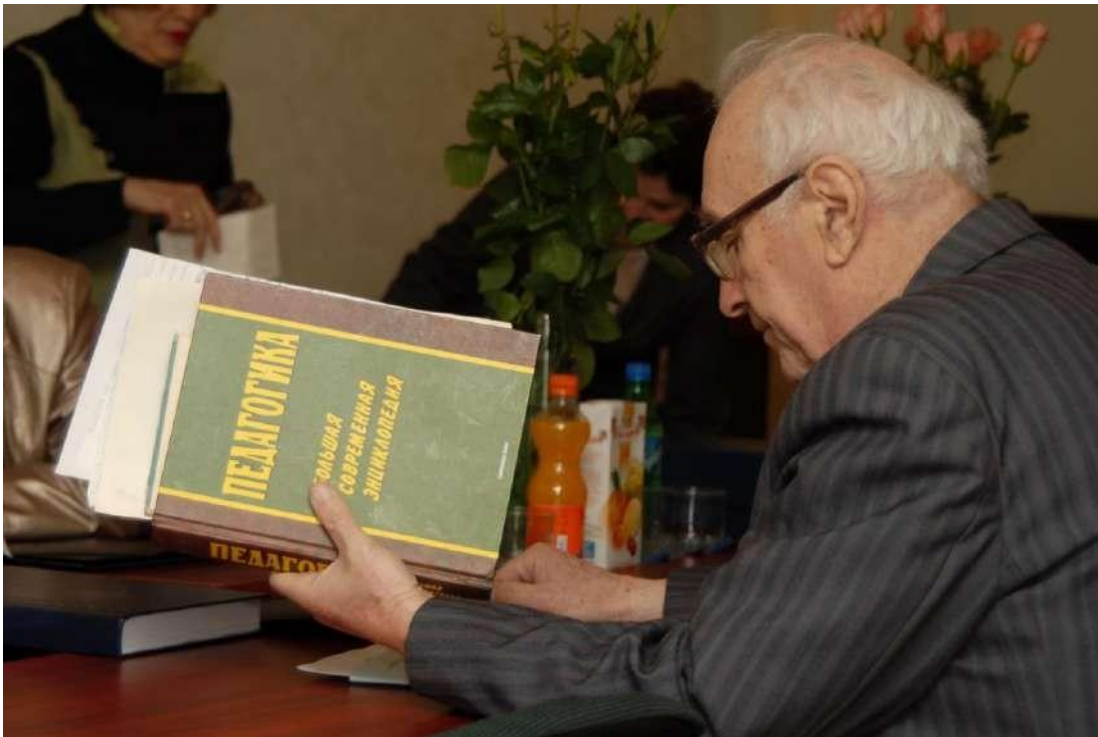

В.В. Ягупов отримав диплом доктора наук
(академік С.У. Гончаренко - науковий консультант)
(грудень 2003 р., Інститут педагогіки і психології
професійної освіти АПН України)

Академік С.У. Гончаренко виступає на засіданні спеціалізованої вченої ради в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України (захист Н.І. Мачинської, 2006 р.)

Академік С.У. Гончаренко на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (захист дисертації М.Г. Чобітька, 2007 р.)

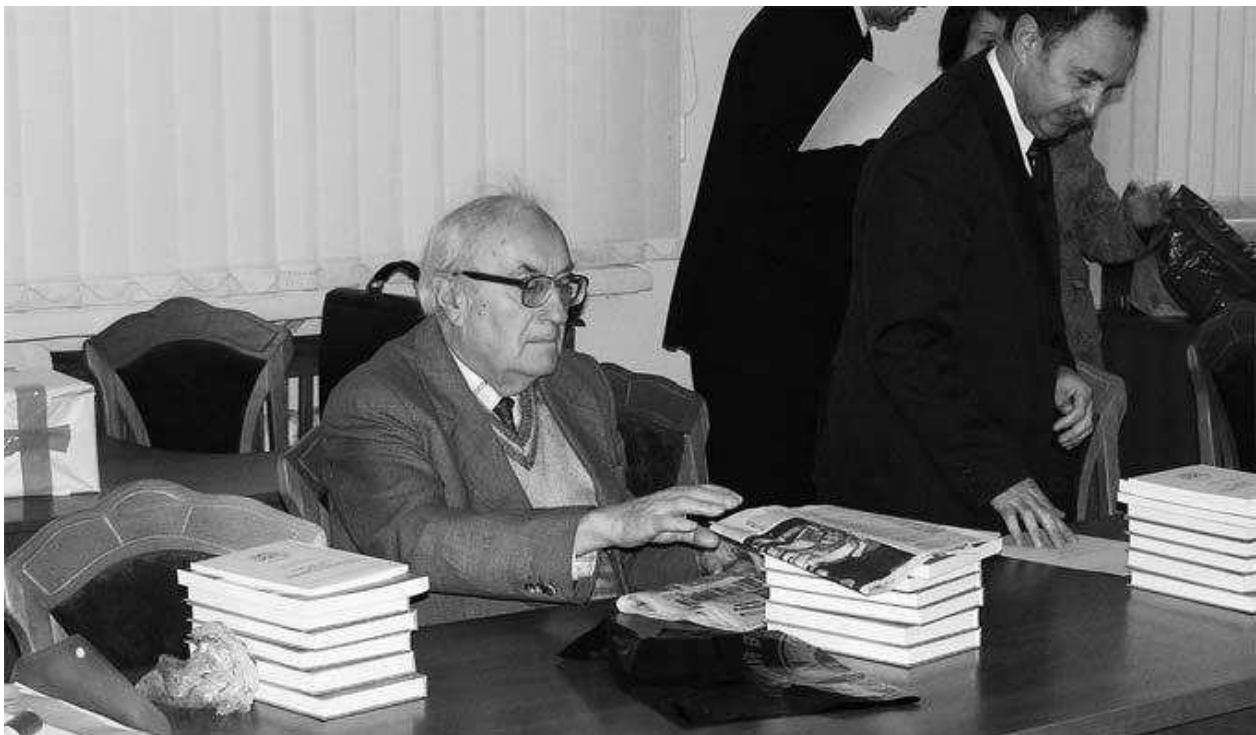
Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

Академік С.У. Гончаренко і І.М. Козловська, Ю.М. Козловський
(м. Львів, Високий замок, 1999 р.)

Академік С.У. Гончаренко і М.М. Солдатенко у робочому кабінеті вченого
в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України
(грудень 2006 р.)

Академік С.У. Гончаренко і член-кореспондент АПН України В.В. Сидоренко
на зборах Відділення загальної середньої освіти АПН України (2007 р.)

Академік С.У. Гончаренко і член-кореспондент АПН України Ю.І. Мальований
(2007 р.)

Академік С.У. Гончаренко на конференції в Криму
(м. Алупка, 2006 р.)

На фото зліва на право В.І. Свистун, С.У. Гончаренко,
член.-кор. АПН України В.О. Радкевич, Л.З. Тархан

Академік С.У. Гончаренко і член.-кор. АПН України В.О. Радкевич
на науково-практичній конференції у Хмельницькому національному університеті
(м. Хмельницький, 2005 р.)

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

Академік С.У. Гончаренко і співробітники відділу андрагогіки
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (2009 р.)
Зліва направо: доцент О.В. Аніщенко, професор Л.Б. Лук'янова,
академік С.У. Гончаренко, Н.І. Дорошенко

Академік С.У. Гончаренко і професор Л.Б. Лук'янова на Всеукраїнських педагогічних
читаннях, присвячених пам'яті О.С. Дубинчук (2012 р.)

Академік С.У. Гончаренко і доцент І.Є. Каньковський
на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Професійне становлення
особистості: проблеми і перспективи» (м. Хмельницький, жовтень 2011 р.)

Академік С.У. Гончаренко і професор Л.А. Онищук
на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Професійне становлення
особистості: проблеми і перспективи» (м. Хмельницький, жовтень 2011 р.)

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

Академік С.У. Гончаренко з викладачами кафедри педагогіки Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне, травень 2011 р.)

Академік С.У. Гончаренко презентує свою нову книгу «Український педагогічний енциклопедичний словник» (м. Рівне, Рівненська обласна бібліотека, травень 2011 р.)

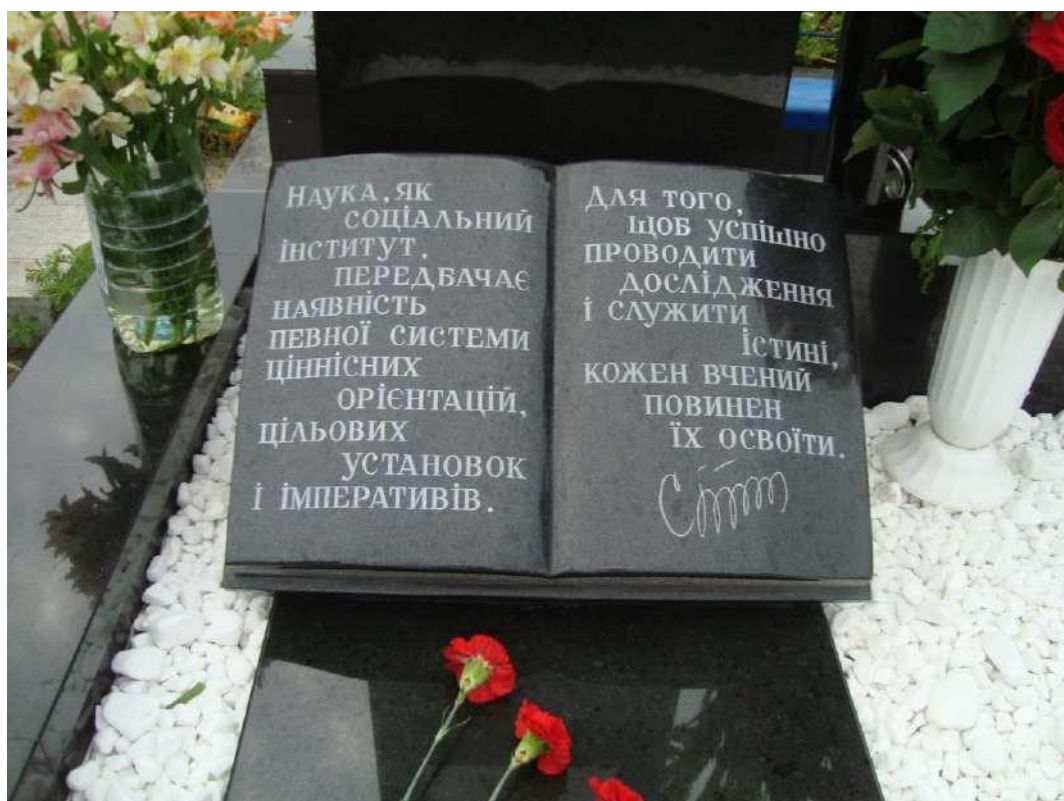
Академік С.У. Гончаренко на засіданні спеціалізованої
вченої ради в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
(захист О.І. Щербак, 2012 р.)

Академік С.У. Гончаренко на VI Міжнародній науково-практичній конференції
«Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи»
(м. Хмельницький, жовтень 2011 р.)

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

Пам'ятник академіку Семену Устимовичу Гончаренку (09.06.1928 - 07.04.2013)
(2014 р., Лісове кладовище м. Києва)

Лицар педагогічної науки (до 95-річчя від дня народження академіка Семена Устимовича Гончаренка)

Упорядкування місця поховання академіка Семена Устимовича Гончаренка.
Ініціатива науковців ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України
(відділ андрагогіки).

Зліва направо: старший дослідник О.В. Баніт, професор, член-кор. НАПН
України Л.Б. Лук'янова, доцент І.П. Радомський,
професор О.В. Аніщенко, старший дослідник А.М. Самко
(червень 2023 р., Лісове кладовище, м. Київ)

VII Всеукраїнські педагогічні читання «Особистісний і професійний розвиток
дорослих: проблеми і перспективи», присвячені 95-річчю від дня народження
академіка Семена Устимовича ГОНЧАРЕНКА
(ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України, 14 червня 2023 р., м. Київ)

Науково-популярне видання

ЛИЦАР ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

ДО 95-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
АКАДЕМІКА СЕМЕНА УСТИМОВИЧА ГОНЧАРЕНКА

Автори:

Аніщенко Олена
Баглай Володимир
Васянович Григорій
Вовк Мирослава
Гребеніченко Юлія
Грищенко Юлія
Гуз Костянтин
Гуревич Роман
Дем'янчук Олександр
Дубасенюк Олександра
Жидецький Юрій
Зінченко Світлана
Ільченко Віра
Кизенко Василь
Кічук Надія
Ковальчук Ера
Козлакова Галина
Козловська Ірина
Козловський Юрій
Коновець Світлана
Кузьмінський Анатолій
Кутова Ольга
Лук'янова Лариса
Ляшенко Олександр
Мальований Юрій
Муранова Наталія
Ничкало Нелля

Онищук Людмила
Піддячий Микола
Радкевич Валентина
Рибалка Валентин
Савченко Олександра
Самко Алла
Семенов Олена
Сігаєва Лариса
Сікорський Петро
Сокол Тетяна
Солдатенко Микола
Соломаха Світлана
Степанюк Алла
Стрельніков Віктор
Тарасенко Галина
Тищук Віталій
Торчевська Наталя
Усатенко Тамара
Філіпчук Георгій
Хлебнікова Людмила
Хомич Лідія
Шагаєва Ольга
Штома Людмила
Щербак Ольга
Ягупов Василь

Упорядники: Аніщенко О. В., Самко А. М.

Комп'ютерна верстка: Самко А. М.

Дизайн обкладинки: Самко А. М., Самко І. С., Котун К. В.

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна
НАПН України

м. Київ, вул. М. Берлінського, 9

ipood.info@gmail.com | www.ipood.com.ua